

DISKRIMINAČNÁ INŠTRUMENTALIZÁCIA JAZYKA

JAROSLAVA RUSINKOVÁ

VEDA

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, v. v. i.

Recenzenti:

prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.

Mgr. Lucie Jílková, Ph.D.

Publikácia bola realizovaná v rámci grantov Diskriminačná inštrumentalizácia jazyka (2019 – 2022) (VEGA č. 2/0014/19) a Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe (2020 – 2023) (VEGA č. 2/0133/20).

Publikácia vyšla s finančnou podporou Slovenskej akadémie vied na základe odporúčania Edičnej rady SAV.

JAROSLAVA RUSINKOVÁ

Diskriminačná inštrumentalizácia jazyka

VEDA

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
2023

Jazyková úprava:

Mgr. Kristína Piatková, PhD.

Grafický návrh obálky:

Mgr. Dominika Paľuriková

Grafická úprava:

Mgr. Vladimír Radik

Vydala a vytlačila VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Centrum spoločných činností SAV, v. v. i., Dúbravská cesta 5820/9, 841 04 Bratislava, v roku 2023 ako svoju 4 720. publikáciu.

www.veda.sav.sk

Všetky práva vyhradené.

© Mgr. Jaroslava Rusinková, PhD., 2023

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i., 2023

© VEDA, vydavateľstvo SAV, 2023

ISBN 978-80-224-2038-9

OBSAH

ÚVOD.....	7
1 DISKRIMINÁCIA.....	11
1.1 Čo je diskriminácia?.....	11
1.2 Diskriminácia ako poškodzujúce rozlišovanie.....	15
1.3 Diskriminácia ako nerovné zaobchádzanie.....	19
1.4 Diskriminácia ako znevýhodňovanie.....	22
2 DISKRIMINAČNÁ INŠTRUMENTALIZÁCIA JAZYKA.....	26
2.1 Inštrumentalizmus Johna Deweyho.....	26
2.2 Lingvistický inštrumentalizmus a diskurz.....	28
2.3 Zhrnutie.....	31
3 JAZYK AKO PROSTRIEDOK POŠKODZUJÚCEHO ROZLIŠOVANIA.....	33
3.1 Rasizmus, emocionalita a identita.....	37
3.2 Rasizmus v internetovom diskurze.....	38
3.3 Imaginačná mentálna manipulácia ako základ rasizmu.....	50
3.4 Diskriminácia ako racionálna, iracionálna aj antiracionálna činnosť ..	55
3.5 Zhrnutie.....	56
4 JAZYK AKO PROSTRIEDOK NEROVNÉHO ZAOBCHÁDZANIA.....	57
4.1 Narúšanie solidarity alebo „Na Slovensku po slovensky“.....	58
4.2 Získavanie sociálnej prevahy alebo „Doma si hovor, ako chceš, ale tu budeš rozprávať po slovensky!“.....	63
4.3 Navodzovanie konkurencie alebo „Najprv sa douč gramatiku/pravopis a potom sa vyjadruj“.....	71
4.4 Neakomodácia ako základ nerovného zaobchádzania a začiatok asimilácie.....	82
4.5 Zhrnutie.....	86
5 JAZYK AKO PROSTRIEDOK ZNEVÝHODŇOVANIA.....	87
5.1 Rusíni na Slovensku v druhej polovici 20. storočia.....	89
5.2 Rusíni vo Svidníku v druhej polovici 20. storočia.....	93
5.3 Historicko-politické udalosti ako faktor (ne)utvárania národnej identity.....	95
5.4 Vývoj a zmeny spisovného jazyka Rusínov.....	96

5.5 Jazykové postoje Rusínov	105
5.6 Zhrnutie	112
6 JAZYK AKO NÁSTROJ DISKRIMINÁCIE.....	115
6.1 Charakteristika diskurzu.....	118
6.2 Neadekvátne komunikácia v politickom diskurze.....	119
6.3 Jazyk ako nástroj sebadefinovania alebo LGBTI+ komunita ako politická téma	130
6.4 Jazyk ako nástroj sebaaprezentácie alebo LGBTI+ komunita ako mediálna téma.....	140
6.5 Jazyk ako nástroj sebaaprezentácie alebo LGBTI+ komunita ako téma na sociálnych sieťach	149
6.6 Zhrnutie	162
ZÁVER	164
BIBLIOGRAFIA.....	168

ÚVOD

Publikácia *Diskriminačná inštrumentalizácia jazyka* je lingvistickým príspevkom do širokej interdisciplinárnej diskusie o diskriminácii. Predstavuje jazykovedný výskum negatívnych aspektov používania jazyka v komunikácii. Kombinuje poznatky z rôznych vedeckých disciplín, najmä z filozofie, práva, zo sociológie, sociálnej psychológie, ktoré sú oporou pri formulovaní vlastných myšlienok a záverov. Diskrimináciu chápeme ako vzťah aj činnosť a v centre našej pozornosti sú jej jazykové prejavy. Diskriminačná inštrumentalizácia jazyka znamená používanie jazyka ako nástroja a prostriedku diskriminácie, ale aj ako diskriminačného dôvodu. Základnou otázkou výskumu je, ako sa jazyk, resp. jazyková komunikácia podieľa na tvorení diskriminačných vzťahov a vo všeobecnosti na tvorení diskriminácie ako sociálnej reality.

Cieľom výskumu bolo na textových materiáloch rôzneho druhu demonštrovať inštrumentalizáciu jazyka vo vybraných spoločenských oblastiach (komerčná, mediálna, politická) a vzťahoch (interindividuálna, inštitucionálna, resp. systémová, kultúrna). Ako významný zdroj materiálu nám poslúžila sociálna sieť Facebook (v kap. 3, 4 a 6), ale aj digitálne verzie slovenských denníkov, napr. *Nový Čas*, *SME*, *Pravda*, *Denník N* a i. (v kap. 4 a 6). Pozornosť sme pritom zamerali nielen na statusy a články (ktoré sú diskriminačné alebo na diskrimináciu poukazujú), ale aj na blogy, diskusie a komentáre, ktoré odhaľujú spôsoby interpretácie percipovaných textov na strane čitateľov. Výskum tiež obsahuje prepis politických prejavov prebraných z personalizovaných facebookových stránok, ďalej z tlačových besied či výroky v politickej diskusii *Na telo*, ktoré sú využité v kapitole 6. Kapitola o rusínskom jazyku (kap. 5) spracúva najmä prepisy riadených rozhovorov s respondentmi. Rozhovory boli nahrávané v r. 2014 a ich obsah vypovedá o vývoji jazykovej situácie v meste Svidník (s ohľadom na rusínsky jazyk) v druhej polovici 20. storočia. Výpovede z rozhovorov dopĺňajú úryvky z kroniky mesta Svidník. Bližšiu charakteristiku výberu a spracovania materiálu poskytujeme čitateľovi v jednotlivých kapitolách.

Výskum diskriminačnej inštrumentalizácie jazyka sme realizovali prostredníctvom metód kritickej diskurznej analýzy. Na diskrimináciu pritom nahliadame ako na činnosť, ktorú možno realizovať aj prostredníctvom jazykovej komunikácie, pričom jazyková komunikácia má vplyv na formovanie medzilidských vzťahov. Naš prístup k skúmanej otázke (Ako sa jazyk podieľa na tvorbe diskriminácie?) možno charakterizovať ako komunikačno-pragmatický, pretože jazyk a jazykovú komunikáciu chápeme ako spôsob dosahovania istých cieľov používateľov jazyka v jazykovej interakcii, v istom kontexte. Výskum diskriminačnej inštrumentalizácie jazyka má viac explanačný než deskriptívny charakter.

Text je rozdelený do šiestich kapitol, ktoré tematizujú jazykovú diskrimináciu z teoretického aj interpretačného hľadiska. Teoretické časti (kap. 1 a 2) slúžia na sumarizovanie poznatkov o diskriminácii z iných vedeckých disciplín, pričom tieto poznatky poslúžili na ďalšie rozčlenenie analytických častí podľa toho, ako sa diskri-

minácia realizuje (v rovine poškodzujúceho rozlišovania – kap. 3, v rovine nerovného zaobchádzania – kap. 4 a v rovine znevýhodňovania – kap. 5). V kapitole 6 nazeráme na diskriminačnú instrumentalizáciu jazyka aj z egolinguvistického hľadiska.

Prvá kapitola sa zaoberá diskrimináciou ako sociálnym javom. V kapitole poukazujeme na relevantné charakteristiky diskriminácie (podľa rôznych vedných disciplín), ktorá súvisí s poznávaním, hodnotením, so sociálnou identitou, ako aj s konceptmi rovnosti, slobody a s konceptom ľudských práv. Cieľom pritom nie je úplný, systematický opis javu diskriminácie. Všeobecný výklad o diskriminácii má pomôcť čitateľovi zorientovať sa v problematike z interdisciplinárneho hľadiska, pričom sa jeho pozornosť má orientovať na tri stránky diskriminácie, a to na poškodzujúce rozlišovanie (kognitívno-hodnotiaci stránka), nerovné zaobchádzanie (behaviorálno-akčná stránka) a znevýhodňovanie (pragmatická stránka). Ide o tri perspektívy, z ktorých nahliadame na diskriminačné používanie jazyka vo vybraných diskurzoch.

V druhej kapitole objasňujeme úlohu jazyka ako nástroja (diskriminačného prostriedku a nástroja, ale aj dôvodu diskriminácie, keď jazyk slúži v interakcii používateľov ako hodnotiaci parameter), pomocou ktorého možno diskrimináciu ako činnosť osobitného druhu vykonávať, resp. pomocou ktorého možno diskrimináciu ako vzťah osobitného druhu budovať. Opierame sa pritom o pôvodnú filozofiu instrumentalizmu Johna Deweyho. Vo výklade objasňujeme niektoré myšlienky amerického filozofa, ktoré sú prínosné aj v dnešnej dobe, najmä s ohľadom na vedecké skúmanie súčasných sociálnych problémov. Význam myšlienok J. Deweyho pre náš výskum sa ukazuje v zapojení jazykovej činnosti ako osobitnej ľudskej činnosti do ľudského poznávania, a to prekonávaním prekážok, resp. problémov, ktoré nám okolie (príroda, ľudia, spoločnosť, technológia) stavia do cesty.

Nemalú úlohu pritom zohráva diskurz, ktorý medzi jazykom (resp. človekom, ktorý jazyk používa) a spoločnosťou (sociálnou realitou) vytvára interakčný vzťah. Ako diskurz označujeme celý súbor jazykovokomunikačných a sociálnych praktík (pragmatické je implicitne prítomné). Diskurzom môžu byť rôzne typy komunikátov (písané texty, prejavy, rozhovory atď.), tzn. jazykové prejavy rôznych druhov, štýlov a žánrov. Veľký význam pritom kladieme na sociálnu stránku diskurzu, tzn. že diskurz chápeme ako to, čo sa podieľa na tvorení sociálnej reality, na tvorení sociálnych vzťahov, noriem, inštitúcií a pod. a zároveň je sám diskurz určený charakterom spoločnosti. Ide o obojstranný vzťah, v ktorom si človek (ako individuum aj ako sociálna bytosť) s istými spôsobmi hovorenia osvojuje isté spôsoby myslenia. Tieto spôsoby myslenia a hovorenia si však nielen osvojuje, ale ich aj mení, a to opäť tým, že sa podieľa na tvorení diskurzu. Preto hovoríme, že diskurz má sprostredkujúcu funkciu medzi jazykom, resp. jazykovou komunikáciou a spoločnosťou.

Nakoniec sa v druhej (teoretickej) kapitole venujeme aj pojmu ľudskej imaginácie, ktorú chápeme ako základ poznávacej a hodnotiacej činnosti, jazykovokomunikačnej aj sociálnokultúrnej činnosti človeka, tzn. že je základom existencie diskriminácie ako sociálnej reality (a zároveň sociálneho problému) tvorenej komunikacími (diskurzivnými) praktikami používateľov jazyka.

Tretia kapitola je prvou analytickou kapitolou, ktorá vysvetľuje jazyk ako prostriedok poškodzujúceho rozlišovania (jedna z troch stránok diskriminácie). Ako ľudské bytosti sme vybavení kompetenciami – poznávacia, hodnotiacia, interpretačná a pod. – ktoré nám slúžia pri vytváraní si vzťahu k okoliu a svetu. V prípade diskriminácie ako osobitnej formy rozlišovania si kladieme otázku, kedy je toto rozlišovanie poškodzujúce. Odpoveď hľadáme v textoch, ktoré sú súčasťou osobitného druhu interakcie, resp. komunikácie v diskusiách na sociálnych sieťach. Kapitola analyzuje diskusiu používateľov sociálnej siete Facebook o reklame na vodku Absolut, pričom pozornosť venujeme budovaniu konceptu rasy, rasizmu a identity prostredníctvom komunikácie, a to aj s ohľadom na emocionalitu človeka, ktorá je súčasťou tvorenia daných konceptov. Diskriminácia sa v rovine poškodzujúceho rozlišovania prejavuje ako antiracionálny vzťah k diskriminovanému subjektu (antiracionálny postoj).

Štvrtá kapitola skúma jazyk ako prostriedok nerovného zaobchádzania, pričom sa do popredia dostáva používateľ jazyka ako priamy aktér v bezprostrednej alebo sprostredkovanej diskriminačnej činnosti, ako súčasť diskriminačnej situácie, teda interakcie (používa sa podľa toho aj pojem interaktant). Diskriminačnú interakciu chápeme ako činnosť, ktorou sa navodzuje vzťah nerovnosti v danej situácii, ale aj v širšom sociálnom kontexte. Kladieme si pritom otázku, aké rôzne prejavy môže nerovné zaobchádzanie mať, pričom v našom výskume jazyk slúži aj ako prostriedok diskriminácie (vytváranie si vzťahu k členom spoločnosti), ale najmä ako diskriminačný dôvod (vytváranie si vzťahu k členom spoločnosti na základe ich používania jazyka, jazyk vystupuje ako hodnotiaci parameter a pre diskriminujúcich predstavuje problém). Do popredia sa dostáva myšlienka jazykovej diskriminácie ako nerovného zaobchádzania, ktoré je výsledkom neakomodácie v konkrétnych jazykovokomunikačných situáciách, ktoré vedú k metajazykovej reflexii používateľov. Metajazyková reflexia je založená na poškodzujúcom rozlišovaní v zmysle frázy „Na Slovensku po slovensky“.

Piata kapitola vyčnieva pomedzi jednotlivých kapitol osobitným spôsobom výskumu, ktorý bol realizovaný prostredníctvom riadených rozhovorov s respondentkami a respondentom, ktorí sú predstaviteľmi jednej z najväčších kultúrnych a jazykových menšín na Slovensku – rusínskej menšiny. Kapitola je odlišná aj spôsobom spracovania témy diskriminácie, pričom sa nezameriava na súčasnosť, ale zaujíma historický pohľad na otázku vývoja rusínskeho jazyka na Slovensku. Rusínsky jazyk bol v druhej polovici 20. storočia významne (a nie pozitívne) ovplyvňovaný zo strany štátu a dôsledky možno pociťovať v kultúrnom a jazykovom vývoji rusínskej menšiny ešte aj dnes. Zásahy do (jazykového) života Rusínov zo strany štátu v druhej polovici 20. storočia sú demonštráciou systémovej, resp. inštitucionálnej diskriminácie.

V šiestej kapitole obraciame pozornosť na jazyk ako nástroj diskriminácie, pričom sme na výskum využili metódu historickej diskurznej analýzy Ruth Wodakovej. V rámci nej sme skúmali isté obdobie v slovenskej spoločnosti, ktoré te-

matizuje problematiku LGBTI+ komunity, ktorá sa 12. októbra 2022 stala terčom teroristického útoku. Na politicko-mediálnom materiáli sme skúmali diskurz, ktorý po teroristickom útoku nasledoval a ktorý vyústil do predloženia návrhu zákona o tzv. fiduciárnom vyhlásení (vo februári 2023). Základnou otázkou pritom bolo, ako sa jazyk politikov podieľal na vývine diskurzu o LGBTI+ komunite, ktorý možno opísať ako manipulačný a znevýhodňujúci. Okrem toho sa zameriavame na úlohu seba projekcie pri tvorení diskurzu, preto pri riešení tejto úlohy zaujímame egolinguvistickú pozíciu.

Výskum diskriminačnej instrumentalizácie jazyka je malým dielikom do veľkej skladačky, ktorú nemožno vyskladať na príklade jedného jazyka alebo v rámci jedného vedného odboru. Je však príspevkom k rozvíjaniu sociálnej lingvistiky ako osobitnej jazykovednej disciplíny zameranej na opis, vysvetlenie a riešenie aktuálnych sociálnych problémov prostredníctvom opisu a explanácie používania jazyka a jazykovej komunikácie ako súčasti sociálnej kultúry. Publikácia je určená pre tých čitateľov, ktorí sa o tento spôsob poznávania jazyka zaujímajú.

1 DISKRIMINÁCIA

Diskriminácia je jav na prvý pohľad jasný. Človek vie daný pojem používať v komunikácii, intuitívne odkrýva jeho negatívne konotácie a implikácie a vo veľkej miere dokáže identifikovať diskriminačné praktiky v prípade, keď im je sám vystavený.

Ako si ukážeme, výskumy ukazujú, že diskriminácia je oveľa komplexnejšia, jej podoby sa menia od najtvrdších prejavov po subtilnejšie. Existujú prípady, keď sa prejavuje tak jemne, že sme v lepšom prípade zneistení, či s ňou máme do činenia. Dokonca si ju vôbec nemusíme všimnúť, a to najmä vtedy, keď sa nás netýka, alebo sami diskriminujeme.

Pre pochopenie úlohy jazyka v diskriminačných praktikách je dôležité zamerať pozornosť aj na samotnú diskrimináciu ako na pojem, ktorý sa v jazykovej komunikácii s úplnou samozrejmosťou používa, avšak nie vždy si uvedomujeme jeho obsah, rozsah a dosah. Faktom ostáva, že ide o jav reálny, vyskytuje sa v sociálnych vzťahoch, má určité pravidlá a jeho vplyv na jednotlivca či skupinu je minimálne poškodzujúci, deprivačný, v krajnom prípade až fatálny.

Pri uvažovaní o povahe diskriminácie si treba klásť otázky: čo je diskriminácia? Aké sú jej charakteristiky? Ako sa prejavuje (osobitne v jazykovej komunikácii)? Čo je v jej základe? S akými ďalšími javmi súvisí?

Vzhľadom na to, že téma diskriminácie je bohato rozpracovaná v domácej a najmä v zahraničnej literatúre, nasledujúci výklad je len prehľadom, ktorý sa obmedzuje na základné myšlienky a pojmy. Naším zámerom je zdôrazniť niekoľko významných vlastností diskriminácie a javov, ktoré súvisia nielen so samotnou diskrimináciou, ale sú tiež v základe jazykovokomunikačnej činnosti.

1.1 Čo je diskriminácia?

Na uvedenú otázku možno nazerať z rôznych vedeckých hľadísk. Je diskriminácia stav? Proces? Výsledok správania a konania? Či vzťah? Pravdou je, že môže byť všetkým z uvedených javových foriem, a to podľa toho, ktorý zorný uhol zvolíme. Možno sa oprieť o hľadisko lexikografické, sociologické, legislatívne, ekonomické atď. Každá z disciplín si upravuje koncept diskriminácie v súvislosti s vlastným vedeckým, resp. odborným zameraním, preto sa charakteristika v právnickej literatúre nemusí úplne zhodovať s psychologickým výkladom. Ich pojmový aparát sa síce líši, avšak vzájomným porovnávaním sa môžeme dopracovať k všeobecnej podstate javu a k jeho typickým vlastnostiam a prejavom.

Ako používatelia jazyka si za prvotné orientačné hľadisko volíme slovníky. **Lexikografické hľadisko** ponúka základný výklad slova v najširšom slova zmysle, tak ako sa vyskytuje, resp. ako sa používa v jazykovej komunikácii. *Slovník cudzích slov* (2005) opisuje diskrimináciu ako „rozlišovanie poškodzujúce niekoho, neuzná-

vanie jeho rovnosti s inými, popieranie a obmedzovanie práv určitých kategórií obyvateľstva al. určitým štátom, medzinárodným organizáciám a pod.“. *Slovník súčasného slovenského jazyka* (2006) uvádza, že ide o „poškodzujuce rozlišovanie, obyč. pri priznávaní práv al. výhod (napr. pre odlišnú rasu, pohlavie, spoločenskú triedu)“. Proces rozlišovania poukazuje na kognitívny rozmer diskriminácie. V danom prípade je dôležité uvažovať nielen o tom, čo znamená rozlišovať, ale tiež o tom, kedy je toto rozlišovanie poškodzujuce. Z definícií vyplýva, že poškodzovanie sa týka ľudských práv a slobôd, výhod, rovnosti a spravodlivosti. Ide o pojmy neodmysliteľne späté s demokratickým zriadením spoločnosti.

Osobitný prístup k diskriminácii ponúka **legislatívne hľadisko**, ktoré stavia na princípe rovnakého zaobchádzania, tzn. že kladie dôraz na behaviorálnu stránku pojmu, pričom ide o „Dodržiavanie zásady rovnakého zaobchádzania spočíva v zákaze diskriminácie z dôvodu pohlavia, náboženského vyznania alebo viery, rasy, príslušnosti k národnosti alebo etnickej skupine, zdravotného postihnutia, veku, sexuálnej orientácie, manželského stavu a rodinného stavu, farby pleti, jazyka, politického alebo iného zmýšľania, národného alebo sociálneho pôvodu, majetku, rodu alebo iného postavenia alebo z dôvodu oznámenia kriminality alebo inej protispoločenskej činnosti“ (tzv. antidiskriminačný zákon).¹ Legislatívne hľadisko neberie do úvahy subjektívne prežívanie diskriminácie. Aby sa odlíšil akýkoľvek subjektívny pocit krivdy, využíva sa tzv. komparátor, tzn. porovnávanie s inou osobou, s ktorou sa zaobchádza výhodnejšie než s diskriminovaným. Ide však o problematický koncept, pretože nie každé diskriminačné konanie má komparátora, „nakoľko sa osoba nachádza v danej situácii sama, a to práve z dôvodu, ktorý môže zakladať diskrimináciu, napríklad žena na rodičovskej dovolenke, alebo po ukončení rodičovskej dovolenky, žena, ktorá má potrebu kojiť novorodenca a podobne“ (Čunderlík – Pavlíčková – Rišianová, 2017, s. 18 – 19). Slovenská legislatíva sa opiera o európske antidiskriminačné právo, ktoré poukazuje na situačné špecifiká diskriminácie (sociálny kontext, sociálne podmienky) a jeho zmyslom je umožňovanie prístupu k sociálnym výhodám a dostupným príležitostiam.

Sociologický prístup chápe sociálnu diskrimináciu ako „fakt a spôsob omezo-
vání nebo poškozování určitých společenských skupin v jejich právech a nárocích“ (Maříková – Petrusek – Vodáková, 1996, s. 213). Diskriminácia je súčasťou sociálnych vzťahov a sociálnych pravidiel, má svoje charakteristické prejavy. Autori *Velkého sociologického slovníka* zdôrazňujú napríklad emocionálne prejavy diskriminácie, pretože sa s ňou spájajú aj extrémne negatívne pocity, napr. v prípade rasizmu, ktorý charakterizuje ako nepriateľský postoj voči príslušníkom inej rasy alebo etnika (porov. Maříková – Petrusek – Vodáková, 1996, s. 908 – 910). O. Gyárfášová a M. Sekulová (2010) zdôrazňujú, že v základe diskriminácie sú stereotypy a predsudky.

1 Zákon č. 365/2004 Z. z. Zákon o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov (antidiskriminačný zákon). Dostupné na: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2004-365> [cit. 27-5-2023].

Stereotypy a predsudky vypovedajú viac o diskriminujúcom než o diskriminovanom. Inak povedané, ide o neodôvodnené konanie, keď jednotlivci či skupiny sú diskriminovaní z dôvodu „konštrukcií vo vedomí diskriminujúceho, teda podľa toho, ako si diskriminujúci interpretuje, kým sú a čo si o nich myslí, čiže na základe predsudkov a stereotypov“ (Makkonen, 2002, s. 2, cit. podľa Gyárfášová – Sekulová, 2010, s. 9).

Emocionálny aspekt však možno pozorovať aj na druhej strane diskriminačného vzťahu, pretože diskriminované osoby či skupiny sú emocionálne deprivované, čo je jedným z vplyvov diskriminačného správania a konania. Pravda, ide o subjektivistický prístup, t. j. vychádza sa z individuálnej skúsenosti, čo nie je predmetom sociológie. Sociologické výskumy napr. poukazujú na problematické aspekty subjektívneho chápania diskriminácie, ktorá je „zamieňaná s akýmkoľvek pocitom neprávosti či krivdy“ (Gyárfášová – Sekulová, 2010, s. 18). Dôvodom je „nedostatočná úroveň vedomostí o ľudských právach a nediskriminácii“ (tamže, s. 18). Tá vedie „k nesprávnemu chápaniu rovnosti, ktorá je vnímaná ako rovnakosť, rovnaký meter pre úplne všetkých“ (tamže, s. 18). Vo vedeckej reflexii možno odlíšiť situácie, keď je subjekt naozaj diskriminovaný, preto aj subjektívne hľadisko stojí za pozornosť, najmä keď ako pozorovatelia nemáme bezprostredný prístup k prejavom diskriminácie v danej situácii, v danom kontexte a k dispozícii máme len sprostredkovanú skúsenosť.

Sociálna psychológia charakterizuje diskrimináciu ako odlišné správanie voči ľuďom založené na ich príslušnosti k istej skupine (Kite – Whitley Jr., 2016).² Psychologická definícia rozširuje pojem tak, že nestavia len na negatívnych konotáciách, pretože môže byť založená aj na pozitívnych vlastnostiach, napr. ženy sú charakterizované ako nežnejšie pohlavie, čo má vplyv na vnímanie ich postavenia v spoločnosti. Tým sa však prispieva k upevňovaniu neadekvátnych stereotypov a predsudkov, čo môže mať vplyv napríklad na hodnotenie odborných kompetencií uchádzačky o isté typy povolání, ktoré sa tradične spájajú s mužmi: „rod patrí k znevýhodňujúcim faktorom predovšetkým na trhu práce“ (Gyárfášová – Sekulová, 2010, s. 33). Psychológia sa neobmedzuje len na formálne vzťahy (ako napr. legislatíva), ale na sociálne aj intersubjektívne vzťahy a na ich prežívanie jednotlivcom. Rozlišuje pritom diskrimináciu v kultúre, na úrovni organizácií, inštitucionálnu diskrimináciu a diskrimináciu medzi jednotlivcami (porov. Kite – Whitley Jr., 2016, s. 16 – 23). Interpersonálna diskriminácia môže byť pasívna (napr. človek si v autobuse odmietne sadnúť k človeku inej farby pleti) alebo aktívna (napr. v školách to môže byť vytváranie osobitných tried pre rómske deti, prípadne sexuálne obťažovanie rómskych dievčat).³ Individuálne hľadisko vychádza z motivač-

2 „Discrimination consists of behaving differently toward people based on their membership in a social group“ (Kite – Whitley Jr., 2016, s. 343; prekl. J. R.).

3 Diskriminácia môže vzniknúť na základe jednej vlastnosti človeka alebo skupiny, ale môže byť aj viacnásobná, tzn. že jej základom je viacero dôvodov. Sexuálne obťažovanie rómskych dievčat možno charakterizovať ako prípad viacnásobnej diskriminácie z dôvodu rasy, veku a pohlavia (porov. Gyárfášová – Sekulová, 2010, s. 41 – 42).

ného sveta jednotlivca, ktorý zahŕňa potreby, záujmy a hodnoty človeka. Premieta sa do cieľov, ktoré chce človek dosiahnuť a ktoré sú zmyslom bezproblémovej existencie jednotlivca v spoločnosti.

Na základe uvedených poznatkov sa ukazuje, že diskriminácia je mnohoaspektový jav. Nielen v deskriptívnych výkladoch, ale aj v našich analýzach sledujeme jej kognitívnu, emocionálnu, behaviorálnu, hodnotiacu či pragmatickú stránku. Vychádzajúc z uvedených definícií dospievame k poznatku, že diskriminácia sa rozvíja v troch vrstvách – vrstva poškodzujúceho rozlišovania, nerovnakého zaobchádzania a znevýhodňovania. Opísať diskrimináciu v rámci jednej disciplíny (napr. jazykovedy) nie je vôbec jednoduché a na základe jedného výskumu takmer nemožné. V nasledujúcom výklade sa preto obmedzíme len na niektoré jej charakteristiky a prejavy, ktoré nám pomôžu v ďalších analýzach materiálu.

Naším východiskovým stanoviskom je, že diskriminácia predstavuje v demokratickej spoločnosti problém a poznatky z jednotlivých vedeckých disciplín to potvrdzujú. Nastavenie spoločnosti charakterizujú ciele, ktoré si kladie. Môže ísť o prosté zachovanie status quo (vrátane živenia diskriminačných praktík), ale aj o pokrok, zvyšovanie životnej úrovne obyvateľov, zlepšovanie podmienok na život pre všetkých atď. Spoločenské ciele sú v interakcii s individuálnymi cieľmi členov spoločnosti. Diskriminácia je problém nielen pre spoločnosť, ale najmä pre jednotlivca, ktorého zasahuje v negatívnom zmysle. Na diskrimináciu nemáme jednoduchý vzorec či pravidlo, ktoré by ju odstránili. Komplikované je aj to, či ide o riešiteľný jav v zmysle absolútnej eliminácie diskriminácie zo spoločenského života. Dôsledkom dlhodobej diskriminácie je mnohoraká deprivácia človeka alebo skupiny, ktorá:

- a) podkopáva a znižuje ľudskú dôstojnosť a sebavedomie;
- b) citelne narúša účasť na spoločenskom živote;
- c) vedie k spoločenskému zostupu po špirále;
- d) vedie k slabo platenej práci;
- e) vedie k izolácii, nedostatku sebadôvery, nedostatku odvahy a energie, depresiám, strachu a pocitu hanby;
- f) vedie k psychosomatickým chorobám, hlavne autoagresívnym chorobám, srdcovo-cievnym ochoreniam a hormonálnym poruchám, ako aj k poruchám imunity a alergiám (porov. Musilová, 2006, s. 9).

Diskriminácia je komplexný a dlhodobý problém, pretože sa chápe ako trvalá súčasť medziľudských a medziskupinových vzťahov. Napriek tomu pozorujeme, akými zmenami prešli rôzne kultúry a spoločenské zriadenia od dávnych čias (od otrokárskeho a nevoľníckeho zriadenia po súčasné demokratické zriadenia). Možno konštatovať, že vo všeobecnosti sa (západná) spoločnosť vyvíja v súlade s myšlienkou odstraňovania diskriminačného správania a konania, v súlade s myšlienkou slobody a rovnosti ľudí. Výskum diskriminácie je neuzavretou a nikdy nekončiacou témou vedy v každej epoche vývinu humánnej spoločnosti.

1.2 Diskriminácia ako poškodzujúce rozlišovanie

Na základe rôznych definícií diskriminácie z lexikografického, legislatívneho sociologického a sociálnopsychologického hľadiska sme konštatovali, že diskriminácia je komplexný jav, ktorý má niekoľko vrstiev. Jednou z nich je poškodzujúce rozlišovanie, tzn. kognitívno-hodnotiaca rovina.

Diskriminácia ako poškodzujúce rozlišovanie zahŕňa niekoľko jej stránok, pretože sa týka poznávacej schopnosti človeka, ktorý sa v mnohorakom svete potrebuje orientovať. Poznávané javy hodnotí, tzn. že si k nim vytvára hodnotiaci vzťah a vytvára si k nim aj emocionálny vzťah.

Poznávanie sveta⁴ znamená nielen získavať informácie o ňom, ale ich aj triediť a pamätať si ich v prípade opakovanej skúsenosti s rôznymi entitami. Človek (ako poznávací subjekt) poznáva svet primárne prostredníctvom skúsenosti, ktorá je však obmedzená fyzickými či mentálnymi dispozíciami. Každý človek poznáva svet a všetky javy v ňom subjektívne, preto jeho skúsenosť nemôže byť a ani nie je úplne objektívna, človek pri tom nevyužíva výhradne racionálnu logiku a objektívne poznávacie postupy ako vo vede (analýza, syntéza, klasifikácia a pod.). Ešte menej objektívne je sprostredkované poznávanie, keď prijímame už „predžuté“, dlhodobo vžité informácie, znalosti, pravidlá od iných ľudí, a to napr. v podobe kultúrnych zvykov, vzorov, inštitúcií, ale aj stereotypov a predsudkov.

1.2.1 Stereotypy a predsudky

Sociálna psychológia rozlišuje stereotypy a predsudky ako dva druhy sociálnych postojov. Postoje chápeme ako interpretačný vzťah človeka k objektu, ktorý slúži ako pevný východiskový bod pri jeho poznávaní a hodnotení, je prejavom orientačnej kompetencie človeka v určitej situácii a určuje jeho preferenčné reakcie (porov. Rusinková, 2019, s. 38).

Základným rozdielom medzi stereotypmi a predsudkami sú dve zložky ľudskej psychiky, ktoré v tom-ktorom postoji prevažujú. Základom stereotypov je kognitívna zložka ľudskej psychiky a základom predsudkov je najmä emocionálna zložka.

Stereotypy sú typom sociálnych postojov, ktoré sa charakterizujú ako „všeobecný prívlastok použitý na celú skupinu ľudí, pričom sa predpokladá, že bude pravdivý pre každého člena skupiny“ (Verešová, 2011, s. 89). Ide o tzv. kognitívnu schému, rámec, ktorý určuje naše vnímanie a konanie voči inej sociálnej skupine, môže byť pozitívny aj negatívny, pravdivý aj nepravdivý, viac alebo menej presný. Stereotypy „ovplyvňujú spracovanie novej sociálnej informácie“ (Verešová, 2011, s. 90). Vyznačujú sa niekoľkými vlastnosťami, napr. že sú a) zaužívané, ustálené, ošúchané, z čoho možno vyvodit' vysokú mieru stability stereotypov v čase; b) bu-

4 Svet chápeme ako „súhrn všetkých skutočných a možných vecí a procesov; jedna z ústredných tém ľudského myslenia vôbec“. Porov. heslo **svet**, In: *Otvorená filozofická encyklopédia*. Dostupné na: <https://dai.fmph.uniba.sk/~filif/vs/svet.html> [cit. 26-9-2023].

dované na predstavách, sú súborom, množinou (konzistentných) predstáv (ich základom nie je jediná predstava); c) sú zjednodušeným chápaním, inak povedané sú zjednodušeným kognitívnym rámcom poznania. Etnické stereotypy sa v sociálnej psychológii zaraďujú do triedy etnických postojov, ktoré sa opierajú o kognitívnu zložku postoja a ktoré sú často preberané a udržiavané tradíciou (Nakonečný, 2009, s. 161). Môže ísť o postoje k cudzej skupine (heterostereotypy) alebo k vlastnej skupine (autostereotypy),⁵ pričom sa zdôrazňuje aj ich implicitnosť (porov. implicitné postoje; Rusinková, 2019). M. Verešová hovorí o akýchsi „rozlišovačoch“ medzi skupinami, tzn. že najdôležitejšie pre vytvorenie stereotypu sú dištingtívne vlastnosti skupín (2011, s. 90). Týmto spôsobom si ľudia, ale aj celé skupiny vytvárajú a udržiavajú stereotypné predstavy či už o vlastnej alebo inej skupine. Stereotypy môžu slúžiť ako základ emocionálne ladených predsudkov.

Predsudky ako sociálne postoje sú založené na spomínaných stereotypoch a sú tiež priamo prepojené s diskriminačnou činnosťou. Teória o predsudkoch prešla v priebehu rokov značným vývojom a nie vždy sa ako predsudky chápali len negatívne citové odozvy na určité psychologické objekty (porov. Allport, 2004, s. 38). Gordon W. Allport ich však definuje ako „odmítavý až nepriateľský postoj vŕči človeku, ktorý patrí do určitej skupiny, jen proto, že do této skupiny patří, a má se tudíž za to, že má nežádoucí vlastnosti připisované této skupině“ (tamže, s. 39).⁶ Predsudky sa odlišujú podľa typu emócie, ktorú vyvolávajú, napr. strach, hnev, nenávisť, vinu, odpor. Podľa toho sa menia aj reakcie na dané objekty, napr. vyhýbanie sa objektu, napadnutie objektu, defenzívna reakcia na objekt a pod. (pozri Verešová, 2011, s. 91).

Vnímanie ohrozenia zo strany odlišných skupín ľudí je základom napr. evolučného prístupu k vysvetľovaniu predsudkov (porov. Kite – Whitley Jr., 2016, s. 39), ktoré majú význam zachovania človeka, jeho rodu a zdravia. Podľa tejto teórie sa síce dá vyložiť existencia stereotypov a predsudkov (a teda aj diskriminácie) ako ľudské univerzálie, avšak to neznamená, že diskriminácia je morálne ospravedlniteľná, pretože k ľudským univerzáliám patrí aj podpora spolupráce a spravodlivosť (tamže, s. 39).⁷

1.2.2 Kedy je rozlišovanie poškodzujúce?

Rozlišovanie je súčasťou poznávania človeka. Príkladom je ten význam diskriminácie, ktorý *Slovník súčasného slovenského jazyka* (2006) vykladá takto: „rozlišovanie dvoch alebo viacerých viac-menej podobných podnetov; rozpoznávanie málo rozdielnych signálov *zvuková d.*; *autonómna d.* rozlišovanie bez uvedomenia si tejto činnosti“. Rozlišovanie je motivované ľudskou potrebou orientácie (porov. so zaužívaným frazeologizmom *Vtáka poznáš po perí a človeka po reči*).

5 Viac o pojmoch autostereotyp a heterostereotyp pozri aj Orgoňová – Dolník, 2010.

6 Prekl. Eduard Geissler.

7 „It is important to note that evidence supporting an evolutionary basis for prejudice and discrimination does not make them right or even excusable (...) So, just as ethnocentrism is a human universal, so are the promotion of cooperation and fairness“ (Kite – Whitley Jr., 2016, s. 39).

Vtiera sa otázka, kedy je rozlišovanie poškodzujúce. Výraz poškodiť sa používa v niekoľkých významoch, a to:

1. poškodiť, t. j. spôsobiť niekomu škodu, stratu, ujmu (hmotnú, duchovnú al. zdravotnú);
2. narušiť, t. j. čiastočne nepriaznivo zmeniť normálny stav;
3. pokaziť, t. j. spôsobiť škodu na niečom, urobiť horším, menej hodnotným;
3. porušiť, t. j. dopustiť sa voči niekomu priestupku, nerespektovať niekoho;
4. ublížiť, t. j. spôsobiť fyzickú al. duševnú bolesť, nepravosť, ujmu;
5. znehodnotiť, t. j.robiť menej hodnotným, zbaviť hodnoty;
6. zničiť, t. j. spôsobiť skazu, zánik; spôsobiť veľkú ujmu, škodu na niečom al. niekomu.⁸

Tieto významy naznačujú celú škálu škodlivých prejavov diskriminácie. Na základe uvedených významov slova poškodzovať možno vo všeobecnosti chápať poškodzujúce rozlišovanie ako rozlišovanie, ktoré naruša normálny stav bytia a fungovania človeka v spoločnosti. Normálny stav bytia a fungovania definujeme ako taký, aký má byť vzhľadom na bezproblémovú existenciu, ktorou sa zabezpečuje istota prežitia a človek sa zároveň cíti ako súčasť spoločnosti a kultúry, v ktorej sa môže aktívne seberealizovať. Normálny, bezproblémový stav bytia a fungovania sa pociťuje ako prirodzený stav človeka. Týka sa jeho fyzickej, ale aj duševnej stránky. Normálny (a prirodzený) stav bytia sa naruša aj znížením alebo zbavením jeho hodnoty, čo súvisí napríklad so znižovaním ľudskej dôstojnosti. Znižovanie hodnoty môže vo vzťahu k istým spoločenským skupinám alebo jednotlivcom dosiahnuť úroveň dehumanizácie (v jazyku sa často o členoch marginalizovaných skupín hovorí s použitím deiktika *to*). Extrémnym prejavom narušenia normálneho stavu bytia je jeho zánik (napr. vražda jednotlivcov či genocída). Ukazuje sa, že diskriminačný (poškodzujúci) efekt sociálnych praktík je vec škálovitá, má rôzne prejavy od jemnejších (subtilných), cez extrémne až po fatálne (ich dôsledkom je smrť jednotlivca či skupiny).

1.2.3 Imaginácia ako základ poškodzujúceho rozlišovania

Vysvetľovanie fungovania predstavivosti spadá do kompetencie psychológie, ktorá ju charakterizuje ako „názorný obraz predmetov a javov, ktoré v danom momente nevnímame, alebo ktoré sme v takej podobe ani nevnímali“ (Vašašová – Salbot, 2010, s. 52). Ide o proces znovuoživovania, či sprítomňovania skúsenosti (vnemov). Predstavy nám umožňujú vytváranie obrazov predmetov a javov aj vtedy, ak sme s nimi nemali žiadnu skúsenosť (skúsenosť môže byť aj odovzdávaná a preberaná od iných ľudí, alebo vymyslená, neskutočná, neexistujúca). Imaginácia sa odlišuje od vnemov tým, že predstavy „sú menej jasné, vyznačujú sa fragmentálnosťou, majú krátke trvanie, sú názornými obrazmi súčasne“ (Vašašová – Salbot, 2010, s. 53).

8 Porov. výklad slova **poškodiť** v *Synonymickom slovníku slovenčiny* (2004). Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=po%C5%A1kodi%C5%A5&s=exact&c=lfba&c-s=&d=sss#> [cit. 26-9-2023].

Človek je však schopný imaginácie, pretože disponuje ďalšími schopnosťami (na rozdiel od zvierat), ktoré ju umožňujú. Je vybavený komplexnejšou pamäťou, inteligenciou, emóciami vyššieho rangu, tvorivosťou a pod. Okrem toho disponuje interpretačnou kompetenciou, ktorá je sama osebe antropotvorným činiteľom a je základom autonomizácie človeka od prírody (porov. Dolník, 2014, s. 25, 27).

Interpretačná kompetencia nám pomáha poznávať javy vo svete, odhaľovať ich významy a prisudzovať im zmysel v rámci vlastnej činnosti. Už samotná poznávací a hodnotiací činnosť človeka je možná vďaka predstavivosti, keď „vďaka predstavám nemusíme vykonať fyzicky každý krok svojej činnosti, niečo si môžeme aj predstaviť“ (Vašašová – Salbot, 2010, s. 52). Inak povedané, ak je interpretačná kompetencia tým, čo sprevádzalo autonomizáciu človeka od prírody, bola to najmä predstavivosť, ktorá umožnila prekonať fyzické (časové a priestorové) prekážky. Umožnila tak opakovanú reinterpretáciu, pretože žiadna skúsenosť sa neopakuje rovnako, nanajvýš ju môžeme zhodnotiť ako rovnakú či podobnú na základe sprítomnenia predošlej skúsenosti, teda na základe predstavivosti.

Keďže predstavy sú „do istej miery zovšeobecnenými obrazmi skutočnosti a v tom sú blízke pojmom“ (Vašašová – Salbot, 2010, s. 52), slúžia na interpretáciu sveta a zodpovedanie základných otázok, ktoré si človek v kontakte s okolitým svetom kladie odjakživa: Čo to je? Ako sa to prejavuje? Čo to spôsobuje? Ako mi to môže poslúžiť? Predstavy zabezpečujú ľudské poznanie: „Predstavy spolu s pocitmi a vnemami tvoria stupeň zmyslového poznania skutočnosti“ (tamže, s. 52).⁹

Okrem poznávania je v záujme človeka aj zlepšovať svoje podmienky života. Prekážkou v tejto činnosti mu však odjakživa bola príroda, ktorej sa zmocňoval kultivovaním. Nie všetkým prírodným javom rozumel hneď a ich fungovanie si vysvetľoval pomocou predstavivosti, a to vytváraním božstiev, mýtov, legiend, kultov atď. Ľudia sa aj v dávnej minulosti vyrovnávali s komplexnejšími otázkami, ktoré sa týkali nielen samotnej existencie sveta, ale aj jeho vlastnej existencie. Predstavivosť pomáhala zodpovedať otázky: Ako dané javy existujú? Kde vznikajú? Ako fungujú? Ale aj: Ako sme vznikli? Prečo tu sme? Existujeme po smrti? Predstavivosť tvorila významnú oporu v živote človeka, a to v zmysle tvorenia, tvorivosti, ktorá pomáhala prekonávať prekážky, vyrovnávať sa s neistotou. Medzi základné druhy predstáv patria predstavy pamäťové, spomienkové a fantazijné (Vašašová – Salbot, 2010, s. 52). Možno teda predpokladať, že predstavy usmerňujú všetky naše činnosti, a to tak kognitívnu a hodnotiacu činnosť, ako aj komunikačnú a sociálnokultúrnu.

Predstavy sú základom vytvárania si vzťahu k poznávaným objektom (k svetu okolo), k iným ľuďom a vzťažnej skupine (spoločnosti). Imaginácia tiež úzko súvisí s pojmom self (ja): „V obsahu imaginace se uplatňuje aktuální já, jáství, t. j. v osobnosti jedince přítomné komplexy, potlačená přání, obavy, naděje, ulehčení,

9 K poznávacím procesom sa tiež pripájajú myslenie, pamäť a pozornosť (Kubáni, 2010, s. 25).

tendence, city atd.“ (Maříková – Petrusek – Vodáková, 1996, s. 418). Predstavy o vlastnom ja sú základom vytvárania si vzťahu nemu, pričom tu, samozrejme, zohráva veľkú úlohu aj spoločnosť, v ktorej sa vlastné ja (self) vyvíja.

1.2.4 Imaginačná mentálna manipulácia

Predstavy patria s pojmami, so súdmi, s úsudkami a postojmi k základným elementom myslenia: „Predstavy (...) môžu tvoriť aj prvky veľmi komplexného usmerňovania myslenia. Najčastejšie sa predstavy transformujú pomocou myšlienkových operácií, teda nie na základe asociačných zákonov, ale pojmotvornou činnosťou najprv na konkrétne a ich prostredníctvom na abstraktné pojmy, ktoré sú vo všeobecnosti základnými prvkami zámerného myslenia“ (Kubáni, 2010, s. 62). Pri myslení narábame s predstavami (vyvolávame ich, spájame, transformujeme ich), tzn. že nimi manipulujeme. Manipulovať v tomto prípade chápeme vo význame „robiť isté úkony s niečím“. Keďže pri myslení narábame s vlastnými predstavami, manipulatívne konáme vo vzťahu k sebe, orientujeme sa na seba, na vlastné ja.

Činnosť človeka, ktorej náplňou je na základe asociačných zákonitostí aktívne vyvolávať a na základe myšlienkových operácií kombinovať predstavy, nazývame imaginačná mentálna manipulácia. Rovnako ako iné činnosti človeka, imaginačná mentálna manipulácia obsahuje vôľový komponent, t. j. prebieha na základe rôznych motivácií človeka a s istým zámerom. Výsledkom imaginačnej mentálnej manipulácie je tvorenie, zmena, udržiavanie, ale aj skresľovanie (sociálnej) reality.

Manipulácia však môže byť orientovaná aj na subjekty mimo vlastného ja. Zmyslom takejto imaginačnej mentálnej manipulácie nie je manipulácia s vlastnými predstavami, ale je to ovplyvňovanie iných ľudí. Môže ísť o rôzne informačné a emocionálne operácie, ktoré slúžia ako prostriedok na dosahovanie istých cieľov. Príkladom takeého manipulovania je napr. diskriminácia v rovine interakcie ľudí (pozri podkap. 1.3). Výsledkom imaginačnej mentálnej manipulácie je aj navodzovanie a reprodukcia istých typov sociálnych vzťahov. Sociálne štandardizované a konvencionalizované pravidlá sú výsledkami imaginačnej mentálnej manipulácie.

1.3 Diskriminácia ako nerovné zaobchádzanie

Druhou stránkou diskriminácie (okrem poškodzujúceho rozlišovania) je jej interakčná stránka, tzn. že ide o interakciu členov spoločnosti, členovia spoločnosti vystupujú ako interaktanti. Diskriminácia ako nerovné zaobchádzanie prebieha ako akomodačno-asimilačná činnosť v rovine interindividuálnych vzťahov, ale aj v rámci sociálnych vzťahov. Interakcia ako akomodačno-asimilačná činnosť znamená, že ide o vzájomné ovplyvňovanie ľudí ako individuálnych subjektov, ktoré je v súlade s ich individuálnymi cieľmi, ktoré sa majú prostredníctvom interakcie realizovať. V danom akomodačno-asimilačnom procese vystupuje človek ako behaviorálno-akčná bytosť: „t. j. aktívna bytosť, ktorá funguje na základe koordinácie svojho

správania (jej behaviorálna stránka) a konania (jej činnosťná stránka; jej aktivita teda zahŕňa správanie a konanie, čiže činnosť)“ (Dolník, 2018a, s. 302).

Vzájomné ovplyvňovanie znamená prispôsobovanie sa interakčnému partnerovi a naopak, prispôsobovanie si ho s ohľadom na vlastné motivácie: „Pojem motivácie sa používa prakticky na všetko, čo prežívame, čo sa zvykne u niektorých autorov (napr. B. Madsen) označovať termínom: pud, potreba, záujem, hodnota, emócie, city. Často sa aj pod pojem motivácia zahŕňa aj odpoveď na otázku, prečo? (prečo sa manželia rozvádajú, prečo sa so susedom hneváme, prečo bolá spáchaná vražda a pod.)“ (Boroš, 2001, s. 98). V našom chápaní tvoria postoje, potreby, záujmy, hodnoty, emócie, city či pudy motivačný svet človeka ako súčasť jeho vnútorného sveta.

Človek vystupuje aj ako člen spoločnosti, do ktorej sa rodí, postupne si osvojuje spoločenské normy, pravidlá, zákony, podľa ktorých sa správa a koná, človek je sociálnou bytosťou, nadväzuje sociálne vzťahy. Nadväzovaním sociálnych vzťahov a adaptáciou sociálnych pravidiel sa navodzuje a udržiava kohézia spoločnosti: „Adaptácia jednotlivcov na koexistenčné okolnosti sa tu prejavuje v ich správaní a konaní, ktorými sa navodzuje a upevňuje kohézia (vnútorná súdržnosť v protiklade s vonkajšou súdržnosťou, iniciovanou, resp. nanucovanou vodcami) a tým životaschopnosť kolektívu, jeho viabilita“ (Dolník, 2017, s. 138). Slovenská spoločnosť potvrdzovala svoju vnútornú kohéziu (a životaschopnosť) napr. v spoločenských a politických zmenách, naposledy v demokratizačných zmenách prebiehajúcich koncom 80. rokov a v 90. rokoch minulého storočia v súlade s ideou slobody. Idea slobody sa stala adaptačným stimulom a kohéznym prvkom spoločnosti. Spoločnosť prejavovala vôľu k zmenám v prospech demokratického usporiadania, ktorá najviac vyhovuje požiadavke slobody jednotlivca. Výsledkom je súčasne platná forma vlády prostredníctvom liberálnej demokracie. Demokratizačné zmeny však vplývajú na vzťah človeka a spoločnosti, keď sa presadzuje individualizácia spoločnosti na úkor kolektivizačných tendencií. Následkom toho dochádza k diferenciacii spoločnosti, čo pre ňu predstavuje výzvu, najmä ak sa v nedávnej minulosti vyznačovala vysokou mierou inštitucionalizovanosti a unifikovanosti.

Rôznorodosť (ako opak k unifikácii, jednotvárnosti) a variabilita (premenlivosť) sa stali jasnými prejavmi demokratického vývinu slovenskej sociálnej kultúry. To však môže predstavovať problém pre spoločnosť, zvyknutú na orientáciu podľa toho, čo je prirodzené (normálne, typické, vlastné), resp. aj stabilné. Odstraňovanie tohto problému sa v demokratickej spoločnosti vedie v duchu idey rovnosti. Na Slovensku sa idea rovnosti (aj slobody) pretavila aj do čl. 12 Ústavy Slovenskej republiky: „(1) Ľudia sú slobodní a rovní v dôstojnosti i v právach. Základné práva a slobody sú neodňateľné, nescudziteľné, nepremlčateľné a nezrušiteľné.“¹⁰ Idea rovnosti je prostriedkom úspešnej demokratickej spoločnosti. V tomto zmysle chápeme nerovné zaobchádzanie **a) ako činnosť, ktorá zahŕňa také správanie**

10 Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb. Dostupné na: <https://www.prezident.sk/upload-files/20522.pdf> [cit. 26-9-2023].

a konanie voči členom spoločnosti, ktoré navodzuje vzťah nerovnosti medzi interaktantmi. Vzťah nerovnosti môže byť kognitívneho charakteru, emocionálneho, komunikačného či hodnotového charakteru. Vzťah nerovnosti v kognitívnej rovine sa prejavuje ako znižovanie kognitívnych schopností iných členov spoločnosti, ktorí reprezentujú istú sociálnu skupinu. Rovnako emocionálna nerovnosť môže byť chápaná ako znižovanie či opomínanie emocionálnej schopnosti reagovať na podnety. Komunikačná nerovnosť sa prejavuje ako presadzovanie komunikačnej nadradenosti vyplývajúcej z pozície sociálneho statusu, sociálnej roly komunikanta. Hodnotovú nerovnosť možno navodzovať znehodnocovaním člena spoločnosti, t. j. znižovaním jeho hodnoty ako ľudskej bytosti, člena spoločnosti, či znižovaním jeho dôstojnosti, prípadne nadhodnocovaním osoby diskriminujúceho či jeho vzťažnej skupiny, tzv. privilegovanej skupiny (group privilege). Pri definovaní privilegovanej skupiny sa pozornosť zameriava na nezaslúžené výhodnejší status, ktorý skupina získala na základe rasy, rodu, sociálnej triedy alebo sexuálnej orientácie.¹¹ Problémom však je, že ak sú jednotlivci členmi tejto dominantnej skupiny, ich presvedčenia a konanie sa zdajú normálne a prirodzené a sú často vnímané ako vopred dané (Kite – Whitley Jr., 2016, s. 9). Okrem toho sa ich pôsobnosť rozširuje na vertikálnu os, keď sa privilegovaná skupina snaží o získanie a udržanie hierarchicky najvyššej pozície, teda aj mocenskej pozície. Diskriminácia ako nerovné zaobchádzanie sa prejavuje aj **b) ako činnosť, ktorá zahŕňa také správanie a konanie voči členom spoločnosti, ktorého cieľom je získavanie sociálnej prevahy,** pričom môže ísť o kultúrnu, inštitucionálnu, organizačnú aj intersubjektívnu diskrimináciu (tamže, s. 21 – 23).

Človek sa stáva súčasťou vzťažnej skupiny (napr. privilegovanej skupiny) prostredníctvom socializácie. Socializácia človeka a sociálne učenie prebieha v rámci sociálnej interakcie. V interakčnom modeli socializácie má pritom význam vzťah pripútania: „vztahy – dôležité, založené na pripoutaní – si vytvárame celý život. Takovéto vztahy s druhými ľuďmi (partnery, rodiči, príbuznými, priateľmi) nám podobne ako malým deťom zaisťujú primárny pocit bezpečia. Snáze pak čelíme hrozbám a nejistotám okolního světa“ (Durkin, 2006, s. 86). Podobný vzťah pripútania funguje aj vo vzťahu človeka a spoločnosti (adjustícia), pričom ako dôležitý vystupuje primárny pocit bezpečia. Pociť bezpečia a podobné vlastnosti jednotlivcov sú solidarizačným prvkom v socializácii, čiže ľudia sa identifikujú ako členovia jedného spoločenstva. J. Dolník chápe solidaritu ako pociť spolupatričnosti interpretovanú frázou „patríme k sebe“ (Dolník, 2021). Ide o obojstranný vzťah individua, ktoré potrebuje niekam patriť (subjektívna potreba sebazáchovy), a spoločnosti, ktorá prostredníctvom solidarizačných aktivít zabezpečuje zachovanie kolektívu. Diskriminácia ako nerovné zaobchádzanie je **c) činnosť, ktorá zahŕňa také správanie a konanie voči**

11 „Group privilege is an unearned favored state conferred simply because of one's race, gender, social class, or sexual orientation“ (McIntosch, 1988, cit. podľa Kite – Whitley Jr., 2016, s. 9; prekl. J. R.).

členom spoločnosti, ktoré naruša solidaritu. Je to činnosť založená na zníženej tolerancii voči diferencovanosti, variabilite.

Miera tolerancie je však výsledkom schopnosti akomodácie kolektívu. V niektorých prípadoch si bezproblémový percepčný stav vyžaduje väčšiu mieru akomodácie, resp. kooperácie zo strany privilegovanej skupiny. Vyžaduje si to prekročenie hraníc komfortnej zóny v prospech spolupráce: „kooperácia je také správanie, ktoré prináša všetkým zúčastneným najväčší spoločný zisk“ (Boroš, 2001, s. 170). Odmietanie akomodovať sa na diferencovanosť, variabilitu pôsobí proti vzájomnej spolupráci, podporuje sa ňou konkurencia medzi jednotlivými skupinami v rámci jedného spoločenstva. Diskrimináciu ako nerovné zaobchádzanie preto chápeme aj **d) ako činnosť, ktorá zahŕňa také správanie a konanie voči členom spoločnosti, ktoré navodzuje a podporuje konkurenciu medzi členmi jedného spoločenstva.**

Idea rovnosti nie je absolútnou realitou (porov. Debrecéniová, 2008, s. 7), pretože nerovné zaobchádzanie je sociálnym faktom, ktorý naruša sociálnu spoluprácu a spravodlivosť. Narušenie komfortnej zóny, senzibilizácia členov privilegovanej skupiny, prijatie variability a následná sebareflexia vlastného vnímania skupín či jednotlivcov znamená odstránenie konkurencie, súperenia.

1.4 Diskriminácia ako znevýhodňovanie

Treťou stranou diskriminácie (okrem poškodzujúceho rozlišovania a nerovného zaobchádzania) je jej pragmatický rozmer, tzn. priamy vplyv na diskriminovaného človeka či diskriminovanú skupinu prostredníctvom znevýhodňovania. Sociálne výhodnejší status zastáva privilegovaná skupina. Diskriminácia ako znevýhodňovanie znamená vo svojej podstate napätie medzi privilegovanou a nepriviligovanou skupinou (skupinami) z hľadiska rovnakého prístupu k príležitostiam, výhodám, či základným právam a slobodám človeka. Ide o pomerne širokú škálu istôt, ktoré má demokratická spoločnosť zabezpečovať pre všetkých svojich občanov. Existencia konkurenčných vzťahov medzi privilegovanými a nepriviligovanými skupinami má teda aj inštitucionálne pozadie. Hovoríme o tom, že do vzťahov privilegovaných a nepriviligovaných skupín vstupuje štát ako regulačná inštitúcia, ako subjekt, ktorý má moc upravovať vzťahy medzi svojimi obyvateľmi.

Výhodnejší status privilegovanej skupiny je nezaslúžený, čo znamená, že výhody nie sú založené na schopnostiach, úsilí či minulých úspechoch (pozri Kite – Whitley Jr., 2016, s. 9). Členovia sa o výhody nepričinia aktívne s využitím vlastných schopností, ide o pasívnu (nie aktívne, vlastnou snahou nadobudnutú) hodnotu získanú na základe etnicity, rasy, rodu, veku, náboženstva, sexuálnej orientácie, tzn. že ide o atribúty, s ktorými sa človek rodí alebo si ich od narodenia osvojuje, napr. vierovyznanie. Tieto pasívne hodnoty sú však nástrojom aktívnej snahy o odopieranie slobodného prístupu k rovnakým príležitostiam a prostriedkom na tvorenie diskurzu o tých, ktorí si výhody nezaslúžia. V praxi sa napr. často hovorí o Rómoch,

ktorí využívajú sociálne dávky a akékoľvek druhy sociálnych výhod, pričom sami nevykladajú žiadne úsilie, aby zlepšili svoju sociálnu situáciu.¹² Aktivnosť človeka sa dáva do súvisu priamo s jeho etnicitou, ale práve tá je pasívnou hodnotou, o ktorú sa človek nijako nepričiní. Sebaaktivácia a sebarealizácia nie je vecou etnicity v tom zmysle, že by príslušnosť k národnosti určovala vyššiu či nižšiu mieru sebarealizačných schopností človeka. Sebaaktivácia a sebarealizácia sú vecou etnicity v tom zmysle, že príslušnosť k národnosti je buď výhodou, alebo prekážkou pri dosahovaní cieľov.

Panuje predsudok, že práve rómska menšina má výhody nezaslúžené, na základe toho, že je etnickou menšinou. Dochádza k zámene významu sociálnych výhod s významom sociálnej pomoci. Z hľadiska ľudskej činnosti, ktorá je nasmerovaná v prospech naplňovania určitých cieľov (a medzi ne patrí aj zabezpečenie si dôstojného, bezproblémového života). Ak by sa človek o dôstojnú a bezproblémovú existenciu nepričinil, nič to nemení na fakte, že štát mu má povinnosť tieto ľudské práva zabezpečiť: „Medzi ľudské práva patria všetky práva a slobody, ktoré prináležia jednotlivcovi práve na základe toho, že je človekom. Tieto práva a slobody sú ľuďom priznávané s cieľom dôstojného života. Ľudské práva sú priznané všetkým ľuďom bez ohľadu na ich národnosť, miesto pobytu, pohlavia, národnostný alebo etnický pôvod, farbu pleti, jazyk alebo iné postavenie. Všetkým ľuďom sú ľudské práva priznávané rovnako bez akejkoľvek diskriminácie.“¹³ Na Slovensku zabezpečuje dohľad nad zabezpečovaním ľudských práv nezávislá inštitúcia Slovenské národné stredisko pre ľudské práva, ktorá každoročne vydáva Správu o dodržiavaní ľudských práv vrátane zásady rovného zaobchádzania. Okrem toho chráni základné práva a slobody aj verejný ochranca práv (ombudsman).

Hľadanie súvisu medzi pasivitou človeka a jeho etnicitou, resp. spájanie uvedených javov kauzálnym vzťahom nie je adekvátne ani z toho dôvodu, že sa ním udržiava diskurz o „nepripravených spoluobčanoch“. Ide o psychologické prenesenie problému na marginalizované skupiny, čo možno navyše dokladovať často používaným výrazom *cigánsky problém*.¹⁴ Treba však povedať, čo je účelom riešenia tzv. rómskej problematiky, pretože keď o ňom hovoria politici (napr. členovia populistických či krajne pravicových strán),¹⁵ ich cieľom nie je v prvom rade blaho

12 Negatívne postoje voči Rómom súvisia s nepriateľským politickým diskurzom. Slovenská akadémia vied, 7. február 2020. Dostupné na: https://www.sav.sk/index.php?lang=sk&doc=services-news&source_no=20&news_no=8688 [cit. dňa 26-9-2023].

13 O ľudských právach. Slovenské národné stredisko pre ľudské práva. Dostupné online <http://www.snslp.sk/#menu=1428> [cit. dňa 4-2-2020].

14 Používaný výraz sa tak rozšíril, že sa stal tiež témou rasistickej piesne *Cigánsky problém* od známej slovenskej kapely Zóna A.

15 Milan Mazurek o cigánskom probléme (19. 04. 2019). *Moje video*, 15. jún 2019. Dostupné na: [https://www.mojevideo.sk/video/27877/milan_mazurek_o_ciganskom_probleme_\(19_04_2016\).html](https://www.mojevideo.sk/video/27877/milan_mazurek_o_ciganskom_probleme_(19_04_2016).html).

Rómov ako etnickej skupiny. Extrémne pravicovo orientovaní politici totiž argumentujú, že finančné zdroje štátu, ktoré slúžia ako nástroj na zmierňovanie sociálneho a ekonomického postavenia, t. j. ako sociálna pomoc, by, ak by žiadny (cigánsky) problém neexistoval, využívali občania väčšinovej národnosti. Niet dôkazu, že by to tak bolo, ide len o neoveriteľný argument uplatňovaný v politickej rétorike. Tento argument je skôr prostriedkom na obhajobu či presadzovanie radikálnych riešení.

Finančné zdroje (štátu) predstavujú moc, a tak sa zraniteľné minority, ako napr. rómska menšina, ľahko stávajú nástrojmi presadzovania radikálnych politík. Diskurz o neprispôsobivých občanoch sa politicky (ideologicky) inštrumentalizuje, ide teda o systémovú diskrimináciu. Vo výsledku sa spoločnosť konfrontuje s etnickou skupinou bez sociálnych výhod, fungujúcou na systéme sociálnej pomoci bez rovnakých a spravodlivých príležitostí aktívne využívať svoj potenciál na zabezpečenie bezproblémového života, čo sa stáva prežívanou realitou v mentálnom svete väčšinovej aj menšinovej skupiny. Členovia rómskej menšiny sa so svojím postavením stotožňujú celé generácie, čo sa vyznačuje absolútnou rezignáciou, popretím vlastnej sebarealizácie, ktorá patrí medzi sociogénne potreby človeka. V odborných prácach sa hovorí o chudobe Rómov alebo o generačnej chudobe: „Chudoba ako taká nemá etnickú charakteristiku. (...) Avšak zároveň je pravdou, že určité skupiny, môžu mať horšiu pozíciu v spoločnosti, čo ich následne môže posúvať nižšie v rámci sociokultúrnej hierarchie. Takéto skupiny môžu byť definované na základe etnických kategórií (na Slovensku napríklad Rómovia), ale aj na základe gendru/pohlavia (...), antropologických znakov (...) a mnohých ďalších kritérií“ (Mušinka – Pollák, 2018, s. 21).

Komplexnosť sveta vplýva na človeka tak, že sa ho snaží utriediť a organizovať s úmyslom dosahovať vlastné ciele. Diskriminácia je prejavom poznávania sveta, hodnotenia javov, ako aj účelového správania a konania zameraného na zabezpečenie vlastného života. Diskriminácia je organizačným činiteľom, pretože nám pomáha poznávať svet a slúži ako prostriedok na vytváranie sociálneho poriadku, v ktorom má centrálné miesto privilegovaná skupina (z horizontálneho hľadiska, z hľadiska posudzovania na základe opozície vlastné – cudzie, typické/normálne – iné), ktorá udržiava svoju pozíciu aj na vertikálnej osi sociálnych vzťahov, teda na vrchole sociálnej hierarchie, čo súvisí s mocenskými praktikami skupiny prostredníctvom noriem, pravidiel či zákonov.

V súlade s predchádzajúcim výkladom, ktorý sa opiera o medziľudskú interakciu (a teda aj komunikáciu), **v našom výskume chápeme diskrimináciu ako činnosť a vzťah.** Nahliadanie na diskrimináciu ako na činnosť zároveň predznamenáva metodológiu, ktorú vo vzťahu k jazykovému výskumu uplatňujeme, pretože v tom zmysle je aj jazyková diskriminácia činnosťou, tzn. že ide o komunikačno-pragmatický prístup k problematike.

Diskriminácia je vzťah dvoch subjektov (individuálnych či kolektívnych), v ktorom dochádza k narušaniu istoty. Diskriminácia znamená byť diskriminovaný, ale aj diskriminovať, tzn. že diskriminácia je činnosť, ktorej zmyslom je navodzovanie

a reprodukcia vzťahu nerovnosti (kognitívnej, emocionálnej, hodnotovej a pod.) medzi interaktantmi, čoho výsledkom je znevýhodňovanie diskriminovaných jednotlivcov či skupín, ktorí dokázateľne nemajú možnosť sebaaktualizácie a (tvorivej) sebarealizácie.

Výklad, ktorý ponúkame v prvej kapitole je dôležitý pre náš výskum z toho hľadiska, že upriamuje našu pozornosť na tri vrstvy diskriminácie. **Diskriminácia sa prejavuje v rovine poškodzujúceho rozlišovania, nerovného zaobchádzania a znevýhodňovania.** Podľa týchto rovín následne štruktúrujeme aj vlastné jazykové analýzy do rovnomenných kapitol.

2 DISKRIMINAČNÁ INŠTRUMENTALIZÁCIA JAZYKA

Diskriminačná činnosť, ktorá prebieha v rovine poškodzujúceho rozlišovania, nerovnakého zaobchádzania a znevýhodňovania, upriamuje našu vedeckú pozornosť na to, že ide o komplexnú činnosť zahŕňajúcu poznávanie, hodnotenie, interakciu, účel, kontext atď. Vynára sa celý rad otázok. Medzi nimi sú pre náš výskum najzávažnejšie tie, ktoré sa týkajú jazyka ako nástroja a prostriedku diskriminácie. Pýtame sa: Ako človek využíva (a zneužíva) jazyk na diskriminačnú činnosť? Ako sa z jazykovej komunikácie ako osobitného druhu činnosti stáva diskriminačná činnosť? Aké podmienky musia byť splnené, aby sme jazykovú komunikáciu chápali ako diskriminačnú? V pozadí je pritom poznatok, že jazykom poznávame, hodnotíme, interagujeme, teda komunikujeme, dosahujeme isté ciele, čo nás vedie k pragmatickému výkladu jazyka.

Diskriminačná inštrumentalizácia jazyka je v tom zmysle osobitným prejavom pragmatickej inštrumentalizácie jazyka. Inštrumentalizmus ako pojem je s pragmatizmom neodmysliteľne spätý, a to konkrétne s prácami Johna Deweyho, ktorý bol jedným z troch tvorcov pragmatizmu v Spojených štátoch amerických.

2.1 Inštrumentalizmus Johna Deweyho

Inštrumentalizmus sa ako vedecký pojem začal používať najmä začiatkom 20. storočia. Zásahu na tom mal filozof John Dewey, ktorý povahou svojich prác patrí do klasického pragmatického filozofického smeru, tzn. že inštrumentalizmus je osobitným variantom pragmatizmu. Myšlienky J. Deweyho o poznaní, skúsenosti a individuu smerujú k takej filozofii, „ktorá bude skôr inštrumentálna než definitívna, a to nie kvôli ustanoveniu a zdôvodneniu nejakej skupiny právd, ale kvôli naplneniu stanovísk a funkčných ideí, ktoré môžu vyjasniť a objasniť aktuálny a konkrétny spôsob života“ (Dewey, 1998, s. 334).

J. Dewey nadviazal na práce Charlesa Sandersa Peircea, ktorý overoval idey podľa ich praktického dosahu (porov. Peirce, 1998, s. 74 – 113), a na Williama Jamesa, ktorý chápal pravdu ako výsledok konsenzu. Deweyho inštrumentalizmus patrí k behaviorálnym typom teórií, poznanie bolo pre neho neodlúčiteľne späté s činnosťou človeka a s cieľmi, ktoré dosahuje.

J. Dewey tiež odkazoval na súčasné evolučné teórie, ktoré vysvetľovali existenciu a vývin človeka, ktorý sa vyčleňoval z prírody tým, že ju poznával, hodnotil, teda interpretoval, zmocňoval sa jej, prispôboval si ju, vzdŕal sa od nej, čím sám seba kultúrňoval. Evolučnou teóriou vysvetľoval aj vzťah človeka k svojmu okoliu, pričom vývin smeroval od interakcie človeka s prírodou k interakcii človeka so sociálnym okolím. Kým v minulosti mu kládla prekážky príroda, v súčasnosti sa prekážky vynárajú v rámci spoločnosti. Ich prekonávanie je definíciou úspešnej činnosti a zlepšovania spoločnosti.

Uvedené zásady (praktický dosah poznania, pravda ako sociálny konsenzus, evolučné vysvetľovanie sveta, ako aj interakcia s okolím) sú dôležité pre charakterizovanie ľudskej skúsenosti ako základnej metódy poznania, pričom J. Dewey sa kriticky staval voči tzv. empirickým vedám, ktoré skúsenosť nechápali správne, resp. k nej pristupovali z objektivistickej pozície: „Človek, ktorý má túto skúsenosť, na rozdiel od filozofa, ktorý o nej teoretizuje, by pravdepodobne povedal, že najúplnejšie zažil skúsenosť stoličky nie vtedy, keď sa na ňu pozeral, ale keď si na ňu chcel sadnúť, pretože jeho skúsenosť nie je obmedzená na farbu v istých svetelných podmienkach ani na tvar“ (Dewey, 1969, s. 101).¹⁶ Do skúsenosti zahrnul všetky fyzické aj psychické stavy človeka: „Sny a túžby, ktoré ovládajú ľudí, patria práve tak k filozofickej teórii prírody ako matematická fyzika; predstavivosť je takisto dôležitá ako schopnosť presne pozorovať“ (tamže, s. 102). Mimo skúsenosti postavil J. Dewey myslenie, ktoré je nástrojom prekonávania prekážok. Kým skúsenosť je zdrojom neistoty a problémov, myslenie a veda je nástrojom na ich zvládanie, a to najmä v kontexte demokratickej spoločnosti: „poznanie podľa tohto názoru nie je kópia, ktorej pravda sa má posudzovať podľa jej vernosti originálu; je to inštrument (odtiaľ pojem inštrumentalizmus, pozn. J. R.) alebo orgán úspešného konania“ (Dewey, 1998, s. 346).¹⁷ Úspešnou činnosťou je v tomto zmysle prekonávanie prekážok, ktoré predstavuje okolitý svet: „Prekážky, ktoré sa nám stavajú do cesty, sú stimulmi k zmenenej novej reakcii, a teda aj príležitosťami k pokroku. Ak sa v priaznivých podmienkach skrýva hrozba, potom nepriaznivé podmienky sú potenciálnym prostriedkom doposiaľ nepoznaných podôb úspechu“ (Dewey, 1998, s. 370 – 371). To, že J. Dewey spája pokrok s myslením naznačuje, že myslenie v sebe skrýva tvorivý aspekt. Tvorivé myslenie je priamo nástrojom úspešnej činnosti, činnosť je úspešná, ak človek odolá tlaku okolia, prekoná problémy, ktoré mu okolie stavia do cesty, ktorej cieľom je sebazáchova. Tvorivé myslenie je však jednou zo schopností človeka. J. Dewey upiera pozornosť na „konkrétne a funkčné poznanie individua“ (Dewey, 1998, s. 333), ktorého „metódou a cieľom je pridávať, dopĺňať a zdokonaľovať – dokonca aj v túžbach, snahách a omyloch – realitu, ktorú potrebuje rozvinúť“ (tamže, s. 333).

Deweyho filozofia je individualistická, človek individuum sa stavia do stredu vedeckej pozornosti, pričom svet individua a sociálny svet sú navzájom prepojené základným účelom, a to zachovanie vlastnej existencie v kontakte s okolitým prostredím.

V súvislosti s človekom individuum sa napr. v sociálnej psychológii dostávajú do pozornosti postoje ako predmet výskumu: „Postoj je určen dvoma základnými

16 Uvedené úryvky pochádzajú zo známeho diela *Antológia z diel filozofov*, ktoré vyšlo v niekoľkých zväzkoch. Deweyho práce vyšli v 8. zväzku s názvom *Pragmatizmus, realizmus, fenomenológia a existencializmus*. Vo všeobecnosti sa na prekladoch podieľali redaktori či zostavovatelia: „Veľkým podielom vypomohli iní filozofi, filológovia, teológovia, ale od prípadu k prípadu aj iní prekladatelia“ (Zigo, 2008, s. 867). Hlavným redaktorom 8. zväzku bol J. Bodnár.

17 Prekl. E. Višňovský a F. Mihina.

charakteristikami – vzťahom k objektu, ktorý je vždy sociální povahy, a psychologickým prožívaním jeho významu. Takto postoj plní funkci zprostredkujúciho článku medzi dvoma významnými štruktúrami, štruktúrou sociálnej reality a štruktúrou osobnosti“ (Výrost – Slameník – Sollárová ed., 2019, s. 102). Detailný výklad o postojoch a jazykových postojoch sme uviedli v práci *Spisovná slovenčina ako prirodzený jazyk (na pozadí jazykových postojov)* (2019). Postoje sú sprostredkujúcim článkom medzi spoločnosťou a individuum v kognitívnej, emocionálnej a hodnotiacej rovine, ich jazykové stvárnenie skúmame v rámci prvej analytickej kapitoly (kap. 3), t. j. keď na diskrimináciu nahliadame ako na poškodzujúce rozlišovanie.

2.2 Lingvistický instrumentalizmus a diskurz

Otázkou je, akým spôsobom sú individuum a spoločnosť prepojené, akým spôsobom môže individuum významnejším spôsobom zasahovať spoločnosť, tzn. ovplyvňovať ju a ako spoločnosť ovplyvňuje človeka, čiže ako môže spoločnosť a individuum interagovať. Filozofia a nakoniec aj jazykoveda našli odpoveď v diskurze. V úvode sme definovali diskurz ako širokú škálu jazykovokomunikačných a sociálnych praktík (pragmatickosť je ich implicitnou vlastnosťou). Diskurzom môžu byť rôzne typy komunikátov (písané texty, prejavy, rozhovory atď.), tzn. jazykové prejavy rôznych druhov, štýlov a žánrov. Veľký význam pritom kladieme na sociálnu stránku diskurzu, pričom diskurz chápeme ako to, čo sa podieľa na tvorení sociálnej reality. V prípade diskurzu sa teórie rôznia, no z dnešného hľadiska majú veľký význam práce napr. T. A. van Dijk, R. Wodakovej či N. Fairclougha.¹⁸

T. A. van Dijk uvádza, že diskurz je a) používanie jazyka (language use), b) komunikácia presvedčení (communication of beliefs) a c) interakcia v sociálnych situáciách (interaction in social situations) (porov. van Dijk, 1997, s. 2).

N. Fairclough považuje za akýkoľvek prípad diskurzívnej praxe a) jazykový text, hovorený či písaný, b) produkciu textu a jeho interpretáciu, c) sociokultúrnu prax (porov. Fairclough, 2010, s. 132). Skúmanie jazyka ako nástroja a prostriedku sa teda neobmedzuje len na deskriptívny výklad o jazykových prostriedkoch. Výskum sa rozširuje o všetky metódy, ktoré môžu prispieť k poznaniu diskurzu, a to v rámci kritickej diskurznej analýzy. Medzi nimi má svoje miesto aj skúsenosť ako poznávací metóda pragmatizmu, a to tak priama ako aj nepriama skúsenosť: „To, že istý jazyk či jazyková forma môže fungovať ako prostriedok exklúzie či marginalizácie, je len dôsledok existencie istého prevládajúceho diskurzu tvoreného axiologicky príznakovými spôsobmi hovorenia, ktoré stabilizuje isté spôsoby zmýšľania ako prirodzené“ (Bohunická, 2014, s. 149). Znamená to, že človek nemusí mať priamu skúsenosť s istými sociálnymi skupinami či s jednotlivcami, aby o nich istým

18 Pre hlbšie rozlíšenie ich teórií pozri napr. heslo **kritická analýza diskurzu (kad)** v *Novom encyklopedickom slovníku češtiny* (autor hesla: Jiří Homoláč). Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/KRITICKÁ_ANALÝZA_DISKURZU [cit. 26-9-2023].

spôsobom uvažoval. Veľkú úlohu zohrávajú stereotypy a predsudky ako sociálne postoje fixované v jazykových prostriedkoch (pripomeňme si slovné spojenie *cigánsky problém*, ktoré je sprostredkovaným presvedčením vytvárajúcim predsudky).

Kritická diskurzna analýza (ďalej CDA) je v skutočnosti súborom metód. Skúmanie diskriminačnej instrumentalizácie jazyka si ju vyžaduje z niekoľkých dôvodov. CDA, ako ju opisuje N. Fairclough, sa vyznačuje vzťahovou formou, tieto vzťahy sú dialektické, pričom CDA je transdisciplinárnou analytickou formou.

CDA sa primárne nezameriava na entity či jedincov, ale na sociálne vzťahy. Sociálne vzťahy sú komplexné, vrstvené a zahŕňajú aj „vzťahy medzi vzťahmi“ (porov. Fairclough, 2010, s. 3), napr. diskriminácia je v našom poňatí činnosť, ktorá navodzuje vzťah nerovnosti. Ide o komplex kognitívnych, komunikačných, sociálnych činností. Obsahuje ďalšie typy vzťahov, vzťah k subjektu ako poznávanej entite, k subjektu ako interakčnému partnerovi, k subjektu ako súčasť society, ale aj k subjektu – vlastnému ja, ktoré sa formuje aj pod vplyvom sociálnych vzťahov. Sledujú sa pritom vzťahy medzi jednotlivcami (interindividuálne vzťahy), vzťahy na úrovni inštitúcií, organizácií a vzťahy v kultúrnej úrovni. Čiastkové vzťahy možno sledovať v témach sociálnych postojov, hodnôt, identity, ideológií, uplatňovania moci, násilia atď.

Ďalej N. Fairclough chápe CDA ako dialektický vzťah (tamže, s. 3 – 4). S ohľadom na náš predmet výskumu hovoríme o vzťahu diskurzu a diskriminácie, tzn. ako sa prostredníctvom diskurzu diskriminácia realizuje ako úspešná činnosť, ako sa udržiava ako životaschopná súčasť sociálnych vzťahov, procesov a aktivít, ako sa v danom prípade realizujú ďalšie vzťahy. Na druhej strane je tiež dôležité sledovať diskurzy o diskriminácii. Ak by sme sa zamerali na mocenský vzťah, ide o silnejšie prepojenie medzi mocou a diskurzom, keďže, ako hovorí N. Fairclough, diskurz je sčasti moc, moc je sčasti diskurzom (tamže, s. 4). Diskurz, diskriminácia, moc sú osobitné javy, ktoré sú zahrnuté v sociálnych aktivitách, ale ich analýza si vyžaduje pristupovať k nim cez dialektické vzťahy.

Dialektickosť sa prejavuje aj vo vzťahu jazyk – diskurz (jazyková činnosť – diskurzna činnosť) a v tom, čo nazývame jazyk ako nástroj a prostriedok diskriminácie. Ide o mechanizmus tvorenia, šírenia, opakovania, štandardizácie jazykových prostriedkov v rámci diskurzívnej praxe, ktorá je zasadená do širšej sociálno-kultúrnej praxe. Jazyk ako nástroj je ich „výsledkom“.¹⁹ **Jazyk ako nástroj** diskriminácie chápeme v zmysle jazykových prostriedkov, textov, štýlov, žánrov, ktoré sú výsledkom pretrvávajúceho diskurzu (v zmysle textotvornej, resp. jazykovokomunikačnej činnosti), sú zaužívané, štandardizované, ich forma je daná cieľom navodiť nerovnosť. V praxi sa ukazuje, že diskriminačné používanie jazyka je v demokratic-

19 Jazyk tu vystupuje ako fenomén tretieho druhu, ako jav formovaný, precizovaný v priebehu diskriminačnej činnosti. Ide o pojem, ktorý využíva R. Keller. V jeho poňaní sa objekty delia na: 1. prírodné objekty, 2. artefakty, 3. fenomény tretieho druhu. Výraz fenomén tretieho druhu slúži na pomenovanie neintenčného následku intenčných konaní, pričom jazykové zmeny vysvetľuje R. Keller na základe teórie „neviditeľnej ruky“ (Dolník, 2013a; Keller, 1994).

kej spoločnosti problémom do tej miery, že niektoré krajiny intervenujú v podobe rôznych zákonov, pravidiel či usmernení, napr. v r. 2008 vydalo Ministerstvo hospodárstva a práce Rakúskej republiky usmernenie *Tézy pre nediskriminačné uplatnenie jazyka* v podobe materiálov pre školy.²⁰ Cieľom téz je dosiahnuť pochopenie diskriminácie vo vzťahu k piatim kategóriám (vek, postihnutie, pohlavie, sexuálna orientácia a etnická príslušnosť) a tiež dosiahnuť citlivejšie jazykové správanie. Na ten účel sa uvádzajú viaceré negatívne príklady, ako aj odporúčané označenia a formulácie, ktoré sú zároveň politicky korektné. Tézy opisujú jazyk ako nástroj diskriminácie, a to na úrovni slova a pojmu, na vetnej a textovej úrovni, na úrovni argumentácie, perspektivizácie a v súvislosti s pripisovaním vlastností istým ľuďom či skupinám, pričom nejde len o to, čo diskriminujúce osoby hovoria, ale aj o to, čo nehovoria. Jazyková diskriminácia môže byť explicitná, ale aj implicitná (napr. vylúčenie z komunikácie).

Druhou stranou dialektického vzťahu jazyk – diskurz je, že sa jazyk, resp. jazyková komunikácia ako činnosť podieľa na tvorbe diskurzu a na tvorbe rôznych typov vzťahov. Každá jazyková interakcia (resp. komunikácia), do ktorej človek vstupuje, je aj procesom navodzovania a reprodukcie istých typov vzťahov vyplývajúcich z rôznych typov činností. **Jazyk ako prostriedok** diskriminácie chápeme v rámci diskurzívnej praxe ako prostriedok kognitívnej, komunikačnej a sociálnej (resp. sociálnokultúrnej) činnosti. Ide o navodzovanie vzťahov k sebe (ja, ego), poznávanému objektu, iným subjektom v rámci interindividuálnych vzťahov a k iným subjektom v rámci sociálnych vzťahov, pričom svoju úlohu zohráva snaha o získanie prevahy, či moci jednej skupiny nad inými skupinami v rámci spoločenstva.

V rámci uvedených typov vzťahov sa prejavuje motivácia človeka, ktorý diskriminuje, prejavuje sa v jeho postojoch, stereotypoch, predsudkoch, hodnotách, ideáloch, cieľoch, ideológiách a pod. Jedným z objektov v motivácii človeka je aj jazyk. V tom zmysle môže byť motívom diskriminačného konania práve samotný jazyk. Inak povedané, **jazyk** sa využíva **ako diskriminačný dôvod**, pretože zohráva úlohu hodnotiaceho parametra, čo na príklade marginalizačnej inštrumentalizácie jazyka ilustroval aj J. Dolník: „aj jazyk môže byť hodnotiacim parametrom, na základe ktorého sa z ‚dobrého‘ spoločenstva vylučujú tí, ktorí zaobchádzajú s ním inak ako jeho členovia, ktorí sa podieľajú na udržiavaní dominancie istej jazykovej ideológie“ (Dolník, 2013b, s. 233).

Nakoniec, CDA má byť podľa N. Fairclougha transdisciplinárna. Aj téma diskriminácie sa, ako sme opísali v úvodnej kapitole, rozoberá v rámci rôznych vedeckých disciplín, pričom každá využíva vlastné metódy na jej skúmanie, každá si vyberá inú perspektívu. Jazykoveda v tomto smere nie je výnimkou. Vlastný jazykový výskum preto môžeme stavať na získaných poznatkoch a záveroch, pričom CDA zahŕňa primárne analýzu textov a ich zapojenie do kontextu sociálnokultúrnej praxe.

20 Voglmayr, I. (2008): *Leitfaden fuer einen nicht-diskriminierenden Sprachgebrauch* (prekl. S. Ondrejovič).

Prívlastok *kritická* znamená, že je diskurzná analýza zameraná na to, čo v spoločnosti nefunguje, čo sa javí ako problematické a ako by to mohlo byť napravené.²¹ V danom zmysle je prínosom metodologická rôznorodosť v rámci CDA: „Metodologický eklekticismus a rôznosť jednotlivých prístupů nejsou v rámci k.a.d. považovány za nedostatek, dostatečně silným pojítkem je podle názoru jejích protagonistů zaujetí postoje ke zkoumanému jevu a snaha přispět k odstranění nebo zmírnění jevů, které analytik považuje za negativní.“²² Vyvodzujeme z toho, že ide nielen o deskriptívny, ale aj o preskriptívny prístup k jazyku. Netreba zdôrazňovať, že práve to je zmyslom výskumu diskriminácie, ktorá v spoločnosti, postavenej na demokratických hodnotách slobody, rovnosti, spravodlivosti, predstavuje problém a úlohou poznania, vedy, myslenia je prekonanie prekážky, v tomto zmysle potlačenia diskriminačných praktík do maximálnej možnej miery. Aj jazykoveda môže prispieť k znižovaniu dosahov diskriminačných praktík, čo naplňa jej zmysel ako sociálnej vedy. Ak by mala preto vzniknúť námietka, že nejde o vedecký prístup, pretože sa vopred zaujíma hodnotiace stanovisko k predmetu bádania, je dôležité zopakovať, že diskriminácia je sociálny fakt, ktorý predstavuje problém, prekážku pre jednotlivcov, skupiny, ako aj samotnú spoločnosť.

2.3 Zhrnutie

Diskriminácia ako činnosť navodzujúca vzťah nerovnosti medzi subjektmi je vecou diskurzu, tzn. že sa v ňom utvára ako sociálna realita, prostredníctvom diskurzu môžeme diskrimináciu skúmať ako sociálny problém. Na diskrimináciu sa nedá nazerať inak, ako prostredníctvom diskurzov, v ktorých vzniká, je prežívaná, reprodukováaná a pod. Analýza diskurzov je prostriedkom na odkrývanie jazykových praktík, zvlášť diskriminačnej instrumentalizácie jazyka, ktorú možno chápať ako používanie jazyka ako nástroja a prostriedku diskriminácie, ale aj ako na diskriminačný dôvod. Náš výskum stavia na pragmatických myšlienkach Johna Deweyho, pretože na diskrimináciu nahliadame ako na ten typ úspešnej činnosti (inak by neexistovala), ktorá je prejavom motivačného sveta človeka či spoločenských skupín, je prostriedkom na vytváranie vzťahov a dosahovanie cieľov, avšak vo všeobecnosti je negatívnym javom, pretože má poškodzujúci vplyv na jednotlivcov aj celé skupiny v spoločnosti.

V nasledujúcom výskume sa zameriame na rôzne typy diskurzov, ktoré sú rozčlenené podľa prejavov diskriminácie, t. j. v rovine poškodzujúceho rozlišovania, nerovného zaobchádzania a znevýhodňovania. Pozornosť zameriame primárne na

21 „Critique brings a normative element into analysis. It focuses on what is wrong with a society (an institution, an organisation etc.), and how ‘wrongs’ might be ‘righted’ or mitigated, from a particular normative standpoint. (Fairclough, 2010, s. 7).

22 Pozri heslo **kritická analýza diskurzu (kad)** v *Novom encyklopedickom slovníku češtiny* (aut. hesla: Jiří Homoláč). Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/KRITICKÁ_ANALÝZA_DISKURZ.

jazyk ako prostriedok diskriminácie, čo najkrikľavejšie vystupuje do popredia v kapitole o rasizme na sociálnych sieťach (kap. 3). Jazyk ako diskriminačný dôvod má rovnako svoje prejavy, ktoré formujú vzťahy v rámci slovenskej spoločnosti, pretože jazyk vystupuje ako národná hodnota a chápe sa ako charakteristická vlastnosť národa (kap. 4). Pozornosť zameriavame nielen na diskrimináciu medzi členmi spoločnosti, ktorí reprezentujú rôzne sociálne skupiny, ale aj na systémovú diskrimináciu voči etnickým skupinám, ktorá vplýva aj na (ne)používanie ich jazyka (kap. 5). Osobitnú kapitolu venujeme aj špecifickým formám používania jazyka ako nástroja, ktorý je výsledkom štandardizovaných predstáv a spôsobov myslenia (kap. 6).

3 JAZYK AKO PROSTRIEDOK POŠKODZUJÚCEHO ROZLIŠOVANIA

Mary E. Kite a Bernard E. Whitley Jr. (2016) rozoznávajú diskrimináciu na rôznych úrovniach spoločnosti – diskriminácia medzi jednotlivcami, inštitucionálna diskriminácia, diskriminácia na úrovni organizácií a na úrovni kultúry. Kultúrna diskriminácia je dosahovanie vlastnej pozície na vrchole sociálnej hierarchie, pričom sama (privilegovaná) skupina určuje kultúrny hodnotový systém. Vo výsledku ide o diskrimináciu a nerovnosť zabudovanú do literatúry, umenia, hudby, jazyka, zvykov, presvedčení a ideológií (porov. Kite – Whitley Jr., 2016, s. 21 – 22). V tomto zmysle sa celý výskum diskriminačnej instrumentalizácie jazyka dá chápať ako výskum v rámci kultúrnej diskriminácie. Nasledujúca interpretácia však tematizuje aj ľudovú kultúru ako takú, vrátane umenia, hudby, zvykov a pod.: „V súčasnosti sa pod pojmom ľudová kultúra chápe prevažne tradičná predmoderná kultúra nepripravovaných vrstiev obyvateľstva, dnes uchovávaná ako súčasť kultúrneho dedičstva.“²³

Reklama, ktorá v istom čase vyvolala búrlive reakcie, tematizuje výjav z nočného života mládeže. Na diskotékovej zábave prechádza davom dievčina v kroji, ktorá spieva adaptovanú interpretáciu ľudovej piesne v znení *Slovenské mamičky, pekné dcéry máte*. Názov slúžil aj ako hlavný slogan kampane. Na výjave by nebolo nič zvláštne, ak by nešlo o dievča, ktoré zrejme nezapadá do všeobecne akceptovanej predstavy typického slovenského dievčaťa, a to na základe farby pleti. 14. septembra 2018 producent zverejnil reklamu aj na sociálnej sieti Facebook. Následná diskusia poodkryla hlboko zakorenené postoje a ideológie, ktoré vyplývajú zo slovenskej kultúry²⁴ a súvisia so slovenskou ľudovou kultúrou.

Diskusia k reklame obsahuje viac ako 2000 komentárov. Do diskusie sa zapojili odporcovia aj zástancovia danej reklamy, ale aj samotná firma, ktorá reklamu zverejnila na svojom profile:

23 Porov. heslo **Ľudová kultúra** v elektronickej encyklopédii *Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom*. Dostupné na: <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/ludova-kultura/> [cit. 26-9-2023].

24 Kultúra sa chápe ako „dynamický systém nazhromaždeného poznania, vzorov správania, materiálnych (hmotných) i nemateriálnych (nehmotných) javov ľudskej činnosti, prenášaný z generácie na generáciu“. Porov. heslo **kultúra** v elektronickej encyklopédii *Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom*. Dostupné na: <https://www.ludovakultura.sk/encyklopedia/> [cit. 26-9-2023].

Obrázok č. 2 Absoluth Vodka Slovakia²⁵

V analýze sa nezameriavame na to, ako je reklama vytvorená, aký je jej zámer, či už skrytý alebo deklaratívny. Nehodnotíme ani vizuálno-auditívne prevedenie, či sprievodný text. Interpretačnú pozornosť zameriavame na sériu výpovedí, ktoré odrážajú apercpciu reklamy. Osobitne sa venujeme tým výpovediam, ktoré sa dajú charakterizovať ako diskriminačné z hľadiska poškodzujúceho rozlišovania, tzn. že sa zameriavame na kognitívnu a emocionálnu hodnotiacu stránku výpovedí. Hoci diskusia obsahuje aj príspevky, ktoré sú pozitívne, schvaľujú koncept reklamy a podporujú myšlienku diverzity spoločnosti a kultúry, v rámci výskumu diskriminácie ako poškodzujúceho rozlišovania sú mimo nášho zamerania.

Diskusia na sociálnych sieťach sa vyznačuje niekoľkými špecifikami, ktoré vplývajú na jazykovokomunikačný prejav používateľov sociálnej siete a tým ovplyvňujú aj náš výskum. Používatelia vstupujú do komunikácie prioritne s cieľom vyjadriť svoj postoj, či už k pôvodnému príspevku alebo ako reakciu na komentár iného diskutéra. Sociálne siete sú špecifické tým, že umožňujú používateľom vy-

25 Slovenské mamičky, pekné dcéry máte. Facebook, 14. september 2018. Dostupné na: <https://www.facebook.com/AbsolutVodkaSlovakia/photos/a.180315242045131/1842873872455918> [cit. 26-9-2023].

stupovať pod nepravým menom (nick, pseudonym), používateľ môže a nemusí mať zverejnenú svoju činnosť (príspevky, komentáre), môže vlastniť viac profilov a pod. To všetko prispieva k väčšej či menšej anonymite.²⁶ Identita používateľov je zastretá napr. aj neprístupnosťou profilu, či cieľným utajovaním, alebo klamaním v údajoch, názoroch a pod.²⁷ Anonymita, zastretá identita či neoveriteľná autenticita sú radiaciami faktormi v diskusiách. Používateľom to umožňuje prezentovať postoje, ktoré nie sú sociálne či politicky akceptovateľné.

Komunikácia na sociálnych sieťach má špecifický charakter, je sprostredkovaná a zbavuje sa niektorých sociálnych pravidiel, ktoré koordinujú interakciu v zmysle vzájomného porozumenia, ale aj medziľudského rešpektu. Spoludiskutér nie je viditeľný, ľahko sa dá objektivizovať ako abstraktná entita mimo nášho sveta, k čomu dopomáha ďalšia vlastnosť komunikácie na sociálnych sieťach, a to domnelá dištancia (vzdialenosť) diskutujúcich. Používatelia sociálnych sietí môžu stavať na predpoklade fyzickej vzdialenosti. To môže mať vplyv aj na neprimerané prejavovanie emócií v expresívnych, ba až vulgárnych prejavoch, a to bez obavy, že bude diskutujúci priamo konfrontovaný či sankcionovaný za neprimerané správanie.²⁸

Časový, priestorový odstup a písomná forma komunikácie sú vo všeobecnosti faktory, ktoré z jazykovedného hľadiska vplyvajú na jazykový prejav v zmysle lepšej štruktúracie výpovede. Na sociálnych sieťach má však emocionálna vypätosť významnú úlohu. Jazykový prejav používateľov pod vplyvom emocionality má znaky hovorenosti, vrátane preklepov, nechcených autokorekcií (najmä pri písaní na mobilnom telefóne), gramatických a pravopisných chýb, defektných syntaktických konštrukcií a pod.

Používanie jazyka na internete skúmal aj Ján Findra (2009), ktorý zdôrazňuje narúšanie gramatických a šýlových noriem, ale aj narúšanie štandardizovaných komunikačných noriem (Findra, 2009, s. 12). J. Findra zdôrazňuje, že aj keď ide o písomné texty, „vo svojej podstate (v hĺbkovej, obsahovej rovine) však majú charakter ústnych, hovorených replík“ (tamže, s. 12). Ďalej spomína vlastnosti internetových diskusií, kde dochádza k narušeniu hranice verejnosť – súkromnosť, oficiálnosť – neoficiálnosť: „Ide napríklad o tykanie, familiárne oslovenia, kompozičné kontaktové spojenia, používanie apelových slovies (*pozri, vidiš*), značná je frekvencia elíps“ (tamže, s. 13). Významnou vlastnosťou je tiež expresívnosť, ktorá sa v internetovej komunikácii presadzuje oveľa ľahšie: „skrytý v ulite súkromnej anonymity expedient, ktorý čutuje (chatuje) s konkrétnou – v skutočnosti tiež anonymnou osobou –,

26 Nehovoriac o aktivitách falošných účtov, ktorých majiteľmi nie sú skutočné osoby, ale počítačové programy, tzv. boty.

27 Anonymita a zastieranie identity v četoch sa venuje napr. Jaroslav David (v kap. Nícky v komunikácii na *www chatu*) v kolektívnej monografii *Čeština na www chatu* (Jandová a kol., 2006).

28 Uvedomujeme si v tomto smere činnosť administrátora stránok, ktorý môže moderovať zverejňovanie príspevkov, avšak to, že mnohé z nich v diskusiách ostávajú a sú materiálom pre náš výskum ukazuje, že nejde o dôsledný nástroj eliminovania nekorektných príspevkov.

stráca komunikačné zábrany. Preto občas bez väčších ťažkostí naruší spoločenskú vhodnosť vyjadrovania a nerešpektuje ani spoločenské konvencie. Akoby sa vecne (obsahovo, myšlienkovy) i jazykovo oslobodil, akoby prestal utajovať svoje najskrytejšie myšlienky. Odrazu dokáže „verejne“ vysloviť aj to, čo by inak zoči-voči nepovedal možno ani svojmu najbližšiemu. (...) Práve táto chvíľková „úprimnosť“, ktorá môže spustiť závery spoločenských i vyjadrovacích zábran, sa potom odrazí aj v preferovaní hovorových, familiárnych i pejoratívnych slov a v niektorých prípadoch aj v používaní vulgarizmov a tabuových slov“ (tamže, s. 14).

Neoveriteľná autenticita, domnelá dištancia (J. Findra používa výraz fiktívna kontaktovosť), emocionálnosť a expresívnosť vyjadrovania sú skôr prekážkami vo výskume, pretože ide o špecifický virtuálny priestor, tzn. že môže vyvstať námietka, že to, čo človek povie v online priestore, nemusí platiť v skutočnosti. My sa však zameriavame na tvorbu diskurzu. Virtuálny priestor, nech je akokoľvek zbavený inak platných sociálnych pravidiel, je priestorom na tvorbu diskurzu a jeho prepojenosť so sociálnou praxou je čím ďalej tým silnejšia.

Sociálne siete sú vzácnym zdrojom informácií (aj jazykových), pričom sa ťaží z faktov, že a) ide o jednoduchý spôsob sledovania ľudskej komunikácie, argumentácie a myslenia bez paradoxu pozorovateľa; b) diskutéri prejavujú aj sociálne či politicky nežiaduce postoje; c) ide o fixovaný jazykový prejav, ku ktorému sa ako výskumníci môžeme opakovane vracieť (kým nie je z osobitných dôvodov zmazaný); d) ide o údaje, ktoré používatelia zverejňujú dobrovoľne a tým umožňujú nahliadať na ne aj z vedeckého hľadiska.

Náš výskum internetovej diskusie k reklame je vhodný a relevantný aj z hľadiska sledovanej témy. Nasledujúce interpretácie majú spriehľadniť to, ako chápeme diskrimináciu a čo rozumieme pod pojmom jazyk ako prostriedok diskriminácie (porov. podkap. 2.2), resp. jazyk ako prostriedok poškodzujúceho rozlišovania, pričom sa tvorí rasistický diskurz. Z tematického hľadiska ide o vzťah rasizmu v diskurze (výpovede sa týkajú objektu diskriminácie) a diskurzu o rasizme (výpovede sa týkajú aj samotného rasizmu).

Poškodzujúce rozlišovanie sa v diskusii prejavuje ako jazykové vyjadrovanie explicitných postojov (stereotypov, predsudkov), tzn. že používatelia diskutujúci zaujímajú vzťah k poznávanej entite, medzi inými (reklama, firma, výrobok) aj k samotnej aktérke reklamy.

Diskrimináciu ako nerovnaké zaobchádzanie v diskusii nie je možné sledovať priamo, interakcia komentujúcich sa obmedzuje na komunikáciu medzi sebou a so správcom stránky uvedenej obchodnej značky, nejde teda o priamu komunikáciu s aktérkou reklamy, ktorá by priamo zobrazovala nerovnaké zaobchádzanie s aktérkou. Podľa výrokov používateľov diskutujúcich sú evidentné nepriame náznaky takého konania a správania.²⁹

29 Je tiež dôležité poznamenať, že nasledujúce ukážky (ako aj ukážky v celej práci) sú uvádzané tak v celom znení, ako aj skrátené, pričom sme kládli dôraz na to, aby sa

3.1 Rasizmus, emocionalita a identita

Poškodzujuce rozlišovanie obopína kognitívnu, emocionálnu a hodnotiacu stránku diskriminácie. Prebieha na základe interpretačnej kompetencie človeka, ktorý sa v mnohotvárnom svete potrebuje orientovať.

Diskusia k reklame na alkoholický nápoj je príkladom kultúrnej diskriminácie, pretože a) komentáre sa orientujú na rasovú (resp. etnickú) cudzosť aktérky; b) ide o tvorbu rasistického diskurzu používaním písanej formy jazyka; c) diskurz je založený na stereotypoch, ktoré sú kultúrne podmienené; d) reklama využíva motívy tradičnej slovenskej ľudovej kultúry. Na základe používania jazyka dekonštruujeme uvedenú diskusiu z hľadiska rasy (rasizmu), emocionality a identity.

Analyzovaná diskusia obsahuje výroky, ktoré tematizujú rasu aktérky reklamy ako problém, najmä ak sa spája s tradičnou ľudovou kultúrou na Slovensku. Hneď v úvode však podotýkame, a následná analýza to potvrdzuje, že rasa ako koncept je sociálnym konštruktom. Autori rozsiahlej kolektívnej monografie *Stereotypes, prejudices, discrimination* (Kite – Whitley Jr., 2016) poukazujú na to, že koncept rasy sa z historického hľadiska ukázal ako veľmi slabý, pretože kategórie „biely“ a „nie biely“ sa spájajú so sociálnymi konvenciami (Kite – Whitley Jr., 2016, s. 5). Autori tvrdia, že hoci je rasa biologickou fikciou, zároveň je sociálnym faktom v tom zmysle, že má vplyv na hierarchizáciu spoločnosti. Vnímanie rasy je podľa uvedenej práce pod kultúrnym vplyvom a je výsledkom stereotypizácie.

Ku konceptu rasy sa tiež vyjadril aj G. W. Allport takto: „Koncepce ras vznikla pomerně nedávno, je stará sotva sto let.³⁰ Předsudky a pronásledování měly většinou jiné základy: často to bylo náboženství. (...) Proč si rasová koncepce získala takovou popularitu? (...) jednoduchý pojem ‚rasa‘ poskytoval okamžitě viditelné znamení, kterým – jak se lidé domnívali – bylo možné označit terče nelibosti“ (Allport, 2004, s. 25). Sám autor pritom používa na skupiny, ktoré sa vyznačujú akoukoľvek kultúrnou súdržnosťou pojem „etnické“ (tamže, s. 26).

Aj keď v našej práci používame pojem *rasa*, ako vedci ju nechápeme ako biologický fakt, ale ako konštrukt, ktorý vzniká v jazykovej komunikácii používateľov jazyka a internetu. Náš výklad o rase a rasizme nemá byť validáciou daného pojmu, len poukazaním na to, ako sa v diskurze udržiava prostredníctvom jazyka. Nakoniec, tento konštrukt si našiel uplatnenie aj vo výraze *rasizmus*, ktorý nemožno obchádzať.

Na vytvorený konštrukt rasy sa viažu aj emocionálne hodnotenia používateľov. Človek je bytosť, ktorá disponuje emóciami a citmi (na rozdiel od zvierat). Emócie sa v odbornej literatúre buď odlišujú od citov, alebo sa používajú ako synonymné pojmy, pričom sa hovorí o nižších (emóciách) a vyšších citoch. Nižšie city

zachoval ich komunikačný význam. Príspevky nie sú upravované z pravopisného ani gramatického hľadiska, úprava sa vzťahovala len na odstraňovanie emotikonov.

30 Prvé vydanie Allportovej práce *The Nature of Prejudice* vyšlo v Spojených štátoch amerických v r. 1954.

sa spájajú s uspokojovaním či neuspokojovaním základných biologických potrieb a vyššie city sú produktom sociálneho vývoja a učenia a vyjadrujú vzťah k predmetom, javom, procesom a iným ľuďom ako nositeľom určitých významov a hodnôt (porov. Maříková – Petrusek – Vodáková, 1996, s. 256). Funkcie emocionality sú orientačná funkcia (emócie a city, hoci sú vyjadrením vzťahu k okoliu, sú orientované na samotný subjekt, na jeho motivačný svet) a regulačná funkcia (city sú impulzom k činnosti) (porov. Kubáni, 2010, s. 99). Vyššie city sú pritom, na rozdiel od emócií, sociálne podmienené (tamže, s. 101).

Rôzne prístupy k vzťahu emocionality a jazyka zhrnuli Jennifer M. B. Fugate a Lisa Feldman Barrett v štúdií *The role of language on the perception and experience of emotion* (porov. Fugate, J. M. B. – Feldman Barrett, L., 2014, s. 280 – 282). Podľa autoriek existujú názory, že a) jazyk vôbec nie je potrebný na poznávanie emócií; b) jazyk síce obsahuje emocionálne kategórie, ale jazyk samotný nemá vplyv na komunikačný proces (vyvolanie emócií), tzn. že nemá vysvetľovaciu silu; c) emocionálne kategórie sú jednak kultúrne závislé, ale prvky, ktoré tvoria emóciu sú biologicky dané. Emócie sa pritom objavujú, keď ľudia dávajú význam prejavom tela či sveta, pričom jedným zo spôsobov hľadania významu je prostredníctvom jazyka.

J. Dolník približuje kognitívnu teóriu emócií a citov, „ktorej východiskovou tézou je, že až na základe kognitívnej interpretácie istého fyziologického podráždenia vzniká špecifický emocionálny alebo citový stav, čiže až kognitívnym spracovaním stavu podráždenia sa konštruujú naše emócie a city“ (Dolník, 2010a, s. 35). Základom citov je myslenie, myslenie a cítenie sú prepojené a jazyk je nástrojom ich vyjadrovania. J. Dolník aplikoval sémantickú analýzu hnevu na zodpovedanie otázky „aké interpretácie emócií a citov sa štandardizovali v danom jazykovom spoločenstve, a teda v danej kultúre“ (tamže, s. 36). Prostredníctvom jazyka sa vyjadruje emocionálny vzťah k hodnotenému objektu, čo reguluje naše správanie v zmysle danej emócie: „hnev (sa) vníma ako emocionálna axiologická reakcia (čiže emocionálna reakcia nadväzuje na hodnotenie istej entity), ktorú prežívame ako odmietnutie tejto entity, (...) deformuje základný spôsob nášho prejavu a deštrukčne pôsobí aj na medziľudský vzťah; sprievodným správaním je istý prejav vzdoru“ (tamže, s. 41).

Vstupovaním do diskurzu, t. j. v každej jazykovej komunikácii preberáme aj spôsoby hovorenia, myslenia a cítenia, ktoré sú ustálené v spoločenstve, do ktorého patrime. Jazyk je prostriedkom navodzovania a reprodukcie vzťahov založených na kultúrne podmienených spôsoboch hovorenia, myslenia a cítenia.

3.2 Rasizmus v internetovom diskurze

Reklama sa ako komunikačný konštrukt (komunikát) stáva predmetom interpretácie. Recipienti reklamy však aktivujú interpretačnú kompetenciu nielen voči reklame, ale aj voči výrobku, výrobcovi produktu, aktérke, spoločnosti vo všeobecnosti atď. Kladú si otázky: Čo to je? Akú správu dostávam? Aký to má význam? Čo

to znamená pre mňa? Nejde o vedomé kladenie si týchto otázok, ale interpretačný proces ich implicitne zahŕňa, čo možno odvodiť z nasledujúcich ukážok. Výpovede používateľov sa nesú v duchu predpokladu, že ide o reklamu na alkoholický nápoj, ktorá prezentuje cudzosť (vizuálnu aj kultúrnu) ako normálnosť, čo používatelia na sociálnej sieti vnímajú ako ohrozenie kultúry aj samotného národa, ktorý je zbavovaný svojich diferenciačných vlastností:

- (1) *Takto vyzerá slovenská mamička, alebo jej dcéra??? len zato, že má vo vlasoch folklórne stuhy??? Čistá provokácia, nič proti Absolut vodke, ale toto..... Ako keby ste v Afrike dali reklamu s blondýnou a napísali africké mamičky krásne dcéry máte... Pozdravujem autora tejto reklamy*
- (2) *Aspon by tam mohla byť slovenka keď už to tam pisete.....*
- (3) *toto je vzorka väčšiny Slovenských mám ?*
- (4) *Slovenka jak repa....*

Reklamu na alkohol používatelia interpretujú ako obraz slovenských dcér (a mamičiek). Kľúčovým pojmom je pritom kvalifikátor *slovenský* (resp. *Slovenka*), s ktorým sa spájajú kvantitatívne kvalifikátory (*väčšina*) aj kvalitatívne kvalifikátory (*jak repa* – frazeologizmus, vo význame „pôvodný, domáci“, v danom prípade využitý ako antifráza, resp. irónia).

Používatelia v rámci interpretačnej kompetencie identifikujú objekt a zároveň ho diferencujú, odlišujú od iných objektov, pričom sa ukazuje, že kritériami hodnotenia toho, čo je slovenské sú *typickosť*, *normálnosť*, *tradičnosť*. Parameter hodnotenia – rasa – sa vo výpovediach významovo opiera o koncepty etnicity, genetiky, zásadne sa však odlišuje od občianstva, ktoré sa nespája s dedičnosťou:

- (5) *nikdy mi nechutila ta vasa voda do ostrekovacov ale toto je moc. slovenske zeny su biele, africke zeny su cierne, neplete to dokopy*
- (6) *Slovak je len jeden a to je Biela rasa to je proste fakt to nezmeníte. občianstvo môže dostať každý s tým to nemá čo spoločne absolutne*

Používatelia sa snažia charakterizovať, čím sa vyznačuje tradičná, typická, normálna Slovenka, a to na základe rasy, pričom jej javové formy (*biela*, *čierna*) sú výhradne v disjunkčnom vzťahu. Rasu zároveň vnímajú ako biologický fakt. Rasa je vlastnosťou, ktorá je chápaná z hľadiska prirodzenosti (daná prírodou), z hľadiska dedičnosti (dedí sa po predkoch, je preto aj kultúrnou záležitosťou), je pre používateľov očividnou, salientnou vlastnosťou (empirický fakt).

Okrem toho rasu charakterizujú aj na základe geografických ukazovateľov, hoci *slovenské* a *africké* nepatria z lexikálneho ani konceptuálneho hľadiska k homogénnym pojmom, keďže jeden označuje krajinu, druhý označuje celý kontinent. Používateľom však ide o zdôraznenie geografickej aj kultúrnej vzdialenosti. Kultúry a rasy sa im javia ako komplexné celky s pevnými hranicami, čo môže súvisieť aj

s vnímaním geopolitických hraníc ako tých, ktoré sú zjavné.³¹ Ak sa aj tieto hranice niekedy používateľom javia ako relatívne, oporou sú im tiež prírodné hranice oddeľujúce väčšie územné celky, napr. kontinenty (*Veď má otca africana!*).

Opieranie sa o biologické a geografické argumenty naznačujú snahu o racionálnu argumentáciu. Avšak z výpovedí vyplýva, že diskutujúci chápu význam rasy len intuitívne, čo sa prejavuje tým, že sa rasa na iných miestach usúvzťazňuje aj s inými pojmami, napr. s pojmom národnosť a dokonca aj s výrazom vierovyznanie, pričom na mnohých miestach ich používatelia používajú ako synonymné kategórie, voľne ich zamieňajú, tzn. že z lexikálneho hľadiska sú vo vzťahu významovej kongruencie, resp. vo vzťahu nulovej opozície:

- (7) *v popise je slovenske mamicky a nie cernosske mamicky*
- (8) *Neviem si to predstaviť medzi židmi a moslimami že by rabin nabehol do Palestíny a vykašli sa na predsudky ja som tiež Palestínčan!*

Používatelia nevedia koncepty rasy a kultúry oddeliť. Rasová a kultúrna delimitácia sú vo výpovediach implicitne aj explicitne prítomné, pričom rasa a kultúra sú prepojené vzájomným závislostným vzťahom. Zachovanie kultúry sa podľa používateľov dosahuje len prostredníctvom pevne stanovených hraníc medzi jednotlivými kultúrami, pričom je potrebné vyhýbať sa ich zamieňaniu (*slovenske zeny su biele, africke zeny su cierne, neplette to dokopy*).

Fakt, že hlavná aktérka reklamy nezapadá do autostereotypnej predstavy tradičnej slovenskej devy, vyjadrujú používatelia sociálnej siete rôznymi spôsobmi, napr. tým, že ju označujú za exotickú:

- (9) *Tiež ma to ako slovenku neurazilo, no predsa som sklamaná keď dá ktosi prednosť exotickej kráse pred tou ktorej máme doma dosť a vhodnejšej na reklamu DOMA! Sto ľudí sto chutí... v tomto prípade dosť prekvapených a dosť aj sklamaných*
- (10) *naše domáce ženy sú považované za najkrajšie a v slovenskej reklame máme exotiku???? Kde.sme.*

Podkladom analyzovanej reklamy je kombinácia tradičného s opticky iným, pričom reakcia používateľov odmietajúcich (ale aj prijímajúcich) danú stratégiu vypovedá o tom, že ide o reakciu na cudzosť, ktorá je v danom kontexte prekvapivá a na ktorú sa musia adaptovať. Dostávame sa tak do oblasti xenológie, kde sa musíme rozprávať o inakosti a cudzosti ako výsledku akomodačno-asimilačných procesov v spoločnosti, pričom to, čo je cudzie sa chápe ako neasimilovateľné (porov. Dolník a kol., 2015).

Osobitným zdôraznením cudzosti je jej hyperbolizácia. Používatelia prekráčajú význam kultúrnej rozdielnosti, cudzie si vysvetľujú nielen ako iné, ale aj ako

31 Porov. salientne vlastnosti vo výklade o jazykových postojoch (Rusinková, 2019).

nie normálne, nezaužívané, ako to, s čím sa bežne nestretávame, raritné. V danom prípade sa cudzosť aktérky extrémizuje do tej miery, že jej prijateľnosť v súvislosti s tradičnou slovenskou kultúrou je nižšia ako prijateľnosť mimozemskej bytosti (*to ste tam mohli radšej dať mimozemstana z alzy...*).

Diskriminácia ako poškodzujúce rozlišovanie je založená na opozícii vlastné : cudzie (iné). Hodnotenie vlastnej vzťahovej skupiny sa opiera o pojmy „prirodzené“, „normálne“, ktoré priberajú aj významy „správne“ a „také, aké má byť“. Hodnotenie v zmysle „má byť“ chápeme ako súčasť rozporu medzi ideálnym (má byť) a reálnym (je):

- (11) *Raz keď sú to slovenské mamicky a chcete tam niekoho obsadiť aby to prezentoval, mal by to byť človek, ktorý má oboch rodičov a podobne Slovákov. Nemám nič proti rasám, som ako som už písal mám kamarátov aj Romov, ale práve keď Slovak, tak poriadny a nie Polovicný. Ako vyššie napísal Miso Kucera, keď sa narodíš na Pandore, neznamena, že si Avatar (papierovo OK, ale stále budeš len pozemský človek, nebudeš ani modrý ani chvost mať nebudeš ani nič)*
- (12) *mne vôbec nezáleží na tom ako má človek farbu, ale aký ten človek je. len raz keď má niekto reprezentovať Slováka, tak tam nenasukám do kroja Černosku pre boha.... nech má papiere akejkolvek občianstva*
- (13) *Jedine, čo mi vadí na celom tom obraze je tá slečna. Nie tak ani ona sama ako to, že v popise je slovenské mamicky a nie Černosské mamicky, tak by tam mala byť klasická poctivá slovenská deva a nie táto. Som mám priateľov Romov a podobne, nehanbím sa za to lebo sú to slušní pracujúci ľudia, čo sa starajú o svoje rodiny. Ale už keď píšem slovenské, tak slovenské.!!*

Hodnotenie však neprebíha len v čisto racionálnej rovine. Do interpretácie vstupujú aj emócie a city, ktoré ďalej určujú charakter diskusie. Viazu sa na prijaté, zaužívané stereotypy a formujú diskusiu ako rasistickú.

V sledovanej diskusii o reklame, ktorá podnecuje hodnotiacu reakciu používateľov založenú na stereotypných predstavách o hlavnej aktérke, pričom aktérka je hodnotená ako niečo cudzie, inorodé, môžeme pozorovať prejavovanie hnevu ako reakcie na jej cudzosť. Navodzovanie vzťahu k aktérke reklamy prostredníctvom emócie hnevu determinuje používateľov reagovať na aktérku v zmysle objektu, ktorý predstavuje hrozbu pre slovenský národ (kultúru) a premieta sa do výpovedí o blížiacich sa katastrofách:

- (14) *Este sa budeme za chvíľu schovávať vo vlastnej krajine, lebo sme bieli. Tak to sa tu trochu niekto kopol. My nie sme Britania*

Slovné spojenie *vlastná krajina* poukazuje na implicitnú cudzosť (opozícia vlastné : cudzie) a poukazuje tiež na vlastnícky vzťah k danej krajine, ktorú používa-

teľ chápe ako životný priestor len pre „bielych ľuďí“. Význam *vlastná krajina* je doplnený slovným spojením *lebo sme bieli*, čím sa poukazuje na privilegovanú skupinu definovanú na základe rasy. Výrok ilustruje potenciálny, hypotetický katastrofický scenár, keď bude členom privilegovanej skupiny upierané právo slobodného pôsobenia v rámci svojho životného priestoru (Slovensko), v ktorom sa presadí cudzosť (predstavovaná aktérkou reklamy) ako norma. Základom tohto výroku je hnev, ktorý sa premieňa do navodzovania predstavy krajnej situácie ohrozenia. Potenciálna hrozba sa pritom hodnotí ako reálna:

- (15) *nechapem preco by sme my slovaci mali davat cernosku. (...) raz ked ma niekto reprezentovat slovaka, tak tam nenasukam do kroja cernosku pre boha... nech ma papiere akehokolvek obcianstva.. len sa opicit po inych, same wtf? lol, a milion dalsich veci... sa idu vsetci po*srat z angliny. zachvilu nebudeme slovincinu ani pocut... hanba!!! az mi je zle z dnesnych ludi fakt..*

Kognitívna cudzosť vyjadrená formuláciou *nechapem preco* sa vo výroku prejavuje ako pocit hnevu. Hnev je v danom prípade založený aj na predstave, kto *má reprezentovať Slováka* (generické maskulínium je len jedným z prejavov neadekvátneho vyjadrovania vo vzťahu k objektu výpovede, ktorým je aktérka reklamy), teda čo je správne v reprodukcii tradičnej kultúry. Ide o vyjadrenie vôle na zachovanie kultúry v zmysle „má byť“, teda v spojení s ideálom, idealizovanou predstavou o tradičnej slovenskej kultúre. Hnev sa spája s fyzickými prejavmi nepohody (*az mi je zle*), pričom používateľ/-ka tieto pocity vyjadruje aj v súvislosti s jazykom, ktorý sa tradične chápe ako jeden z charakteristických znakov národa.³² Výrok sa dá opäť interpretovať ako obava zo zániku jazyka, ktorý by znamenal aj zánik národa.³³

Práve vyjadrovanie nepríjemných fyzických stavov ako reakcia na podnet sa vo výrokoch používateľov opakujú:

- (16) *ako sorry ale tieto multikulti blaboly nemam rad... (...) neodsudzujem na základe farby pleti ani nediskriminujem ci uz negativne alebo pozitivne ..ale toto ako koncept reklamy mi dvihlo zlc lebo robit si reklamnu kampan vzhľadom na temy v spoločnosti ake su ...*

Diskutujúci vyjadruje hnev prostredníctvom zaužíwanej frazémy *dvihlo mi žľč*. Je odrazom fyzického spracovania emócie a dôkazom, že interpretáciou pre-

32 V zmysle národný jazyk, pozri heslo **národný jazyk, spisovný jazyk a nespisovné útvary národného jazyka** v interaktívnej e-lektorinkej učebnici *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Dostupné na: <https://pdfweb.truni.sk/e-ucebnice/vsjd/> [cit. 26-9-2023].

33 Hoci diskusia miestami vykazuje známky používania rodovo nevyváženého jazyka (*raz keď ma niekto reprezentovať slovaka, tak tam nenasukam do kroja cernosku*), v rámci tejto interpretácie však ostávajú dané prejavy mimo nášho zorného uhla.

žívania významu sa tvorí koncept danej emócie. Používateľ však reaguje na to, čo je podľa neho správne a nesprávne v rámci reklamnej kampane. Súčasne citlivo reaguje na reklamu, pretože jej koncept prežíva ako živú a neuzavretú spoločenskú tému. Podľa používateľa sú požiadavky akceptovania diferencovanosti, variability v spoločnosti a znižovanie diskriminácie len *multikulti blaboly*. Reklamná kampaň tak ovplyvňuje spoločenskú diskusiu a zároveň z nej ťaží. Takáto stratégia môže byť ohrozením spoločenskej diskusie o téme, ktorá je slabým článkom danej spoločnosti, čo ovplyvní pozitívny sebaobraz (*neodsudzujem na základe farby pleti ani nediskriminujem ci uz negativne alebo pozitivne*). Ohrozenie vlastného pozitívneho sebaobrazu sa javí ako spúšťač emócie hnevu, pretože je útokom na jeho sebahodnotenie, dôstojnosť:

- (17) *Boha to uz co fakt musim podporovat genocidu vlastneho naroda a rasy a muslim ist s prudom aby som nebol oznaceny za nacka,prakokota,xenofoba,homofoba atd atd? boze degeneracia bielych pekne pokrocila..az sa.normalne. uz teraz hanbim ze.moji predkovia sem nedotiahli ciernych otrokov ako v usa.*

Výrok používateľa má dve roviny. V jednej vyjadruje strach zo sociálnej stigmatizácie, ktorý možno interpretovať napr. v zmysle výroku „bojím sa, že budem označený za xenofóba“. Ide o reflexiu potenciálnej reakcie spoločnosti na používateľov vzťah k psychologickému objektu (reklama sa spája s *genocídou národa*, či s *degeneráciou bielych*), je teda prejavom subjektívnej normy. V druhej rovine vyjadruje používateľ hanbu, ktorá zvykne byť výsledkom útoku na dôstojnosť človeka. Prečo sa používateľ hanbí, že jeho predkovia nemali *ciernych otrokov ako v usa*? V danom prípade môže ísť o tzv. antifrázu, v ktorej hovoriaci vyjadruje opak toho, čo si myslí, resp. môže ísť o osobitne emocionálny prejav antifrázy, iróniu. Irónia je jedným z mnohých jazykových nástrojov na vyjadrenie hnevu, ktorý je prejavom afektívnej reakcie, keď je človek urazený, vzťahovačný.

V písanom jazykovom prejave v online diskusii sa hnev, resp. zvýšená expresívnosť spojená s emóciou hnevu prejavuje rôznymi ďalšími spôsobmi, napr. prehnaným používaním interpunkčných znamienok (výkričníkov, otáznikov) alebo naopak chýbajúcou interpunkciou, zdôrazňovaním slov veľkými písmenami, používaním (niekedy aj nadmerným) rôznych druhov emotikonov, používaním expresívnych až vulgárnych slov, nahradením argumentácie radením množstva otázok za sebou, defektnou syntaxou a pod. Ide o formálne jazykové prejavy, t. j. v rovine formy písaného textu, ako naznačujú nasledujúce príklady:

- (18) *naše.domáce ženy sú považované za najkrajšie a v slovenskej reklame máme exotiku????*
- (19) *toto ma co zo Slovenskymi mamickami??Ziadna ucta ci aspon trochu respektu?? Jasne,vsak za peniaze aj vlastnu mater zapredate..Tolerancia Vas tak trapi?*

- (20) *nikdy vam to na slovensku neprejde...jedna vec je ucta k cloveku a druha prijat za normalne to co normalne nie je a nikdy nebude !!!!!*
- (21) *vám to peknenikto tu nieje rasista 😂😂😂 ale vy tu robíte z komára slona oblečiete černosku do kroju a napíšete že je slovenka 😂😂😂 šak to je tak úchylka vec ten kroj má takú tradíciu že v tej dobe nikto nevedel že nejaký černochoch existuje naštudujte si rozdelenie ras 😊 Slovak je len jeden a to je Biela rasa to je proste fakt to nezmeníte občianstvo môže dostať každý s tým to nemá čo spoločne absolutne 😂😂*
- (22) *absolut zneuzila VSETKYCH, AJ tu dievcinu z reklamy AJ slovensku kulturu. UCTA VAM NIC NEHOVORI VSAK? Je to naozaj velka hanba !*

Uvedené výroky ilustrujú jazykové prejavy a komunikačné stratégie vyplývajúce z aktuálneho emocionálneho rozpoloženia používateľov. Emocionálna stránka výrokov založených na pocitoch hnevu vyplýva z kognitívneho spracovania obrazu dievčaťa v tradičnom kroji, ktorý nezodpovedá predstave slovenskej ženy a navyše sa podieľa na vytváraní iných predstáv spájaných s hrozbou zániku národa, kultúry či jazyka, resp. s hroziacim negatívnym hodnotením vlastnej osoby zo strany spoločnosti.

Emocionalita sa pretavuje aj do iných jazykových prejavov, napr. sociálnych postojov, resp. sociálnych predsudkov. Podstatou predsudkov je konzistentnosť celkového postoja s afektívnym, emocionálnym komponentom. Predsudky, ako to naznačuje základ slova, sú vytvorené ešte pred tým, ako objekt poznáme, teda pred tým, ako o ňom môžeme vysloviť úsudky. Stereotypy však slúžia ako základ pre vytvorenie predsudkov, čo sa ukazuje aj vo výrokoch používateľov. Diskutujúci navodzujú vzťah posudzovaného objektu – aktérky reklamy s inými sociálnymi skupinami, ktoré sú na okraji spoločnosti (marginalizované skupiny) alebo do nej vôbec nepatria (žijú mimo územia Slovenska). Týmto skupinám prisudzujú najmä negatívne vlastnosti, čo sa odráža aj na nepriaznivom vzťahu k aktérke aj reklame:

- (23) *Nájdí si niečo o haploskupinách...okrem toho...chod' do Afriky...ked' sme všetci rovnakí, potom v tom nebudeš vidieť rozdiel...bude ti tam určite lepšie...*
- (24) *chod' do Afriky ,najlepšie JAR a povedz im tam,že sú aj bieli vraždia ,znásilňujú a mučia tam beztretné búrov...len chod'*
- (25) *tie útoky nožmi, autami, zapálené kostoly, autá, bordel v západnej Európe, znásilnenia bielych žien atď hovoria o akej tolerancii? My musíme byť tolerantní podľa vás a keď nie sme tak sme rasisti ale tí, voči ktorým máme byť tolerantní nič z nášho spôsobu života netolerujú tak to je v poriadku podľa vás?*
- (26) *vam vsetkym by som dal zivit tych darmozracov co sedia doma na podpore.*

Hlavná aktérka reklamy je na základe farby pleti spájaná s rôznymi skupinami, resp. s predstavami, aké používatelia majú o istých skupinách ľudí, napr. s pred-

stavou Afriky, resp. afrického obyvateľstva, konkrétne aj Juhoafrickej republiky či Kene (hoci jej otec je z Konga),³⁴ s ktorými si používatelia spájajú ohrozovanie zdravia, života najmä „bielych“ ľudí, tzn. že podľa používateľov africkí obyvatelia nie sú schopní správať sa kultúrne.

Aktérka je ďalej spájaná so skupinami imigrantov, ktorých opisujú ako *neprispôsobivých, netolerantných* a prisudzujú sa im vlastnosti podobné obyvateľom Afriky, resp. Juhoafrickej republiky (*útoky nožmi, autami, zapálené kostoly, autá, bordel v západnej Európe, znásilnenia bielych žien*).

Okrem toho sa spája s domácou skupinou Rómov, ktorých neprispôsobivosť sa podľa nich odráža vo využívaní sociálnych výhod, ktoré sú dotované (*živené*) väčšinovým obyvateľstvom (*vam vsetkym by som dal zivit tych darmozracov co sedia doma na podpore*).

Na rozdiel od stereotypov, predsudky sú **len** negatívne hodnotenia objektov, resp. sociálnych skupín. Príznačky ako „tradovaný“ a „hlboko zakorenený“ poukazujú na silnú stabilitu v čase a orientovanosť najmä na sociálne skupiny. Ich vznik nesúvisí s poznávaním sveta (kognitívna stránka), ale s emocionálnou odozvou na cudzí jav, ktorý vyvoláva neistotu. Tak ako stereotypy slúžia na vytvorenie predsudkov, aj predsudky sú priamym základom diskriminačného správania a konania.

Emocionalita má veľký vplyv na racionalitu argumentov v diskusii. Predsudky voči aktérke sa na základe emocionálnej odozvy transferujú aj do vzťahu k produktu, ktorý deklarovane odmietajú (*Absolut ide šíriť propagandu? Vy si myslíte, že tu žijú ovce? Ďakujeme, pijeme čistu apolitickú vodku, už nikdy nekúpim propagandistický alkohol značky Absolut. – Váš výrobok nikdy nekúpim a všetkým svojim známym a priateľom budem hovoriť o vašom rasistickom postoji voči Slovákom*). Produkt sa stáva zdrojom ohrozenia nielen preto, že je propagovaný daným spôsobom, ale navyše má škodlivý vplyv na fyzické aj psychické zdravie človeka, na jeho život a rodinu (základné ľudské hodnoty), čo umocňuje negatívny postoj k reklame, ako ukazuje nasledujúci príklad:

- (27) *Nie je to nič spoločne s nenávisťou ale prečo musela byť na reklame černoška? Slovensko nie je štát kde by bolo černochovo tisíc. Ale milujem tento paradox. Výrobca alkoholických nápojov, ktoré majú za následok nespočet ľudských životov, rozvrátených rodín, ľudského nešťastia ide hovoriť čo je správne, morálne a ľudské? Poďme sa pozrieť do Nemecka či Francúzska do islamských štvrtí a vyvesme tam billboard s európskou blondýnou v dvojdelných plavkách. Nevydržalo by to tam ani jeden deň. Allahu Akbar veď to je pohoršenie, proti islamským zákonom tak kto je teda rasista. Od výrobcu Ab-*

34 O aktérke Natálii Dongovej pozri Mikušovič, D. „Slovenské mamičky, pekné dcéry máte“. Nacionalistov dráždi kampaň na Absolut vodku so speváčkou tmavej pleti. *Denník N*, 18. september 2018. Dostupné na: <https://dennikn.sk/1234175/slovenske-mamicky-pekné-dcery-mate-nacionalistov-drazdi-kampan-na-absolut-vodku-so-spevackou-tmavej-pleti/> [cit. 26-9-2023].

solut je to prepadá ,je to rasistické. Nemôžeme za to ,že sme biely. Nemožem za to ,že nie som čiernej pleti

Uvedený výrok o škodlivosti alkoholu je vsadený do kontextu výpovede, ktorú možno charakterizovať ako poškodzujúce rozlišovanie na základe rasy. Na základe emocionálneho prežívania ohrozenia a strachu sa ľahko asociuje argumentácia proti nebielej aktérke v reklame, proti alkoholickému nápoju, proti výrobcovi daného produktu, proti islamskej komunite v zahraničí. Komentár je sugestívne ukončený ironickým konštatovaním *Nemôžeme za to ,že sme biely. Nemožem za to ,že nie som čiernej pleti*, čím sa diskutujúci rétoricky stavia do pozície rasovo diskriminovaného člena spoločnosti.

Emocionálna asociatívnosť, resp. vytváranie si vzťahu k rôznym objektom na základe rovnakej emocionálnej odozvy k iným objektom, vzniká len v danom kontexte. Mohla by vzniknúť námietka, že odmietanie reklamy a produktu nie je založené na rasizme, ani spolu nesúvisia. Otázkou však je, či by diskutujúci reagovali odlišne v prípade, že by šlo napr. o reklamu na minerálnu vodu. Odmietli by diskutujúci kupovať produkt, ak by v reklame vystupovalo dievča zodpovedajúce ich predstave slovenskej dcéry? Odpoveď nám naznačuje jeden z komentárov, ktorý odhaľuje svoje preferenčné nastavenie:

(28)

Špecifickým prejavom emocionality a rasizmu v rámci diskriminačnej činnosti je akceptácia obrazu neetnického Slováka v tradičnom kroji, ktorá prichádza do úvahy len v prípade, ak je tento obraz zdrojom pobavenia, či už zhovievavého humoru alebo karikatúry:

(29) *V kazdom pripade je taketo dievca v slovenskom kroji prinajmensom raritou . Ja som taketo nieco este v zivote nevidela, nie je to teda bezna vec tak ako sa to snazi reklama vykreslit. Ba ano videla som Ibiho, slovenskeho bacu - ale to*

- nemalo tento odporný a spinavý rasistický podton, bolo to naopak veľmi mile, vtípne a spontanne-presne take aký je aj IBI , ktorého my Slováci milujeme bez ohľadu na to akej je farby pleti. A v tom to presne je! Uvedomte si vážna Absolut company že tu nejde o rasizmus zo strany našich pisateľov a Slovákov,,,*
- (30) *Pan Majga tu dlhodobo posobi a ak má reklamy, sú zábavné. Rozdiel oproti tejto reklame je, že Ibi Majgu nikto neprezentuje ako úžasný objav pre zaostálych Slovákov netuziacich po „tolerancii“*

Emocionalita ako osobitný prejav ľudskej vôle sa podieľa nielen na tvorení neadekvátneho xenodiskurzu (porov. Dolník a kol., 2015), ale aj priamo na diskriminácii členov spoločnosti, ktorého prejavom je rasizmus. Výroky používateľov, ktoré sme uviedli, sú príkladom poškodzujúceho rozlišovania na základe rasy a z toho vyplývajúcej negatívnej emocionálnej odozvy spojenej s pocitom ohrozenia:

- (31) *ja nemám žiadny militantný názor; ja len hájím svoje cudzie nepýtam*

Vyjadrenie strachu z cudzosti sa prejavuje vo využití frazémy. Ako hovorí J. Dolník, spája sa s historickou skúsenosťou: „S interpretáciou minulosti Slovákov ako tisícročnej podmanenosti korešponduje predstava, že ich historickým údelom bolo brániť a ochraňovať seba ako osobitné etnikum a potom národ. Štandardizovala sa vo výroku ‚Cudzí nechceme, svoje si nedáme‘“ (Dolník a kol., 2015, s. 42).

U používateľov sa aktivizuje sebazáchovný pud, ktorý má za úlohu zachovanie vzťahnej skupiny, ku ktorej cítia solidaritu, s ktorou sa stotožňujú ako jej členovia (na základe rasy). Ako členovia tejto skupiny reagujú na cudzosť, ktorú vizuálne zhmotňuje aktérka reklamy. Používatelia artikulujú potenciálne hrozby plynúce z presadzovania tolerance a miešania kultúr, ktoré chápu prinajmenšom ako zneuctenie vlastného národa a kultúry a prinajhoršom ako pokus o genocídu či holokaust:

- (32) *rasistická reklama, rasisti obyčajní nič viac*
- (33) *ide tu o viac, o vzorec kultúry, zvyky a obvyčajne, na ktoré máme ako príslušníci tohto národa určitý názor a ide o veci , na ktoré sme bezne zvyknutí a hlavne o VASU NEUCTU K TOMUTO DEDICSTVU!. My si tiež nedávame na hlavy celenky z peria a nezacneme skakať okolo ohňa na námestí SNP s tým, že sme povedzme indiani alebo zulu ...*
- (34) *Toto je vsmiech a plútie na Slovenský národ, naše korene a tradície a hlavne na našich potomkov, toto má čo so Slovenskými mamičkami??*
- (35) *A aká tolerancia mne to už pripadá ako „znásilňovanie“ Európy všetko by bolo v pohode keby stále nemal niekto potrebu hlasnejšie hulakať sprostosti.*
- (36) *váš postoj je skutočne rasistický lebo miešaním rás tá naša rasa zanikne*
- (37) *demokracia sa stáva v tejto dobe a priestore „Európa“ väčšou hrozbou ako bola anarchia a možno sa demokracii časom podarí prekonať aj holokaust*

- (38) *všetci čo obhajujete multikultúru, homosexuálov, transgender, voľný predaj drog ste uchylný idioti bez hrdosti, morálky a cti. Takýto degeši dovedli celú Európu do skazy, teroru a násilia. Podielate sa na genocíde vlastnej rasy a nepripúšťate aby mal každý človek svoj vlastný názor na život, nie každý chce žiť tak ako vy liberáli, volnomyšlienkári.*

Poukazovanie na diferenciáciu spoločnosti ako na prejav neprirodzeného nazerania na svet, napr. v príklade (38) (*všetci čo obhajujete multikultúru, homosexuálov, transgender, voľný predaj drog ste uchylný idioti (...) nie každý chce žiť tak ako vy liberáli*) nás privádza do oblasti ideológií, ktoré sú s diskurzom späté: „Ideológia ako sústava názorov je založená na istej štrukturácii a vysvetľovaní daného výseku sveta a selekcia je riadená tým, aby sa vytvoril zodpovedajúci diskurz: diskurz, ktorým sa skonštruuje potrebný štruktúrovaný výsek sveta a ktorý sa interpretuje v duchu danej ideológie (...). Selekcia konštitučných prostriedkov diskurzu je teda aj ideologická selekcia orientovaná na presvedčenie o prirodzenosti a správnosti prezentovaného nazerania na svet“ (Dolník, 2013a, s. 315). Netreba dodávať, že podstatou presadzovania istého nazerania na svet je presadzovanie moci istej skupiny v spoločnosti.

Ideologickým pozadím prejavovaných názorov v diskusii, ktoré sú založené na poškodzujúcom rozlišovaní spojenom s negatívnou emocionálnou odozvou na objekt (aktérku), je rasizmus ako forma diskriminácie z dôvodu rasy. Používanie jazyka ako prostriedku navodzovania a reprodukcie týchto (poznávaco-hodnotiacich) vzťahov je v tom zmysle diskriminačné.

Diskriminačná instrumentalizácia jazyka má vplyv na jedinca ako individualitu. Výroky používateľov, napr. ukážka (35) či (37), sa vyznačujú opakovanou artikuláciou neschopnosti asimilovať aktérku reklamy ako súčasť tradičnej slovenskej ľudovej kultúry. V ich perspektíve sa deje násilie: „Fundamentalisticky orientované kultúry sú preto extrémne citlivé na narušanie ich poriadku a tým aj prah ich citlivosti voči násiliu je veľmi vysoký, čo má do činenia s tým, že kolektív stotožňuje svoj sekundárny poriadok s primárnym, t. j. prežitie kolektívu, sformovaného a udržiavaného svojou kultúrou, sa dáva na úroveň fyzického prežitia jeho členov“ (Dolník, 2018b, s. 184 – 185). Ak vylúčime, že na strane diskriminujúceho ide o reálne ohrozenie existencie jednotlivca či celej privilegovanej skupiny, spoločnosti, kultúry, vychádza nám, že v analyzovanej diskusii dochádza k sporu medzi hodnotami (kultúra ako hodnota, tradičné hodnoty), resp. ideálmi (ako by mala vyzeráť tradičná kultúra) na jednej strane a právami (právo na identitu, právo na rovnaký prístup k príležitostiam, zdrojom, výsadám), resp. potrebami človeka na strane druhej, teda na strane diskriminovanej osoby (napr. právo na identitu, potreba niekam patriť, potreba sebarealizácie).

Významnú úlohu tu zohráva koncept identity človeka ako člena spoločnosti. Identita sa charakterizuje rôzne, napr. ako „obecné jednota vnútorného psychického života a jednání, která bývá též nazývána autentickým bytím“ (Maříková – Petrusek

– Vodáková, 1996, s. 414). V humanistickej psychológii sa identita chápe ako schopnosť „býť tým, čím človek opravdu je, t. j. sám sebou“ a spája sa so snahou o sebarealizáciu (porov. tamže, s. 414). Nemožno však odhliadať od spoločenského vplyvu na človeka. E. Erikson vo svojej psychosociálnej teórii osobnosti kladie dôraz na „kongruenciu medzi vnútorným pocitom Já a externě danou definíciou identity prisouzenou ľuďmi v jejich sociálnom prostredí“ (Blatný a kol., 2010, s. 17). Identita človeka je teda aj sociálnou vecou, mala by byť kolektívne akceptovaná. Nasledujúce príklady naznačujú odmietanie aktérky a jej identity:

- (39) *Presne, si slovák len na papieri, v skutočnosti si iný, koho zaujíma nejaký papier a zákon, keď v skutočnosti máš proste iný talent, iný štýl, a cit. Myslím, to tak, že napríklad romovia sú skvelí muzikanti a speváci a majú to väčšinou vrodené, že sa im to ľahšie vymastruje atď.*
- (40) *Radšej zmaž tu reklamu lebo to nikdy nebude jej krajina tak ako absolut nie je naša vodka*
- (41) *ona nie je Slovenka! Ved' má otca afričana!*

Rasistická inštrumentalizácia jazyka má vplyv na aktérku³⁵ ako individuum v tom zmysle, že používatelia ako členovia privilegovanej skupiny odmietajú, neakceptujú identitu aktérky, ktorá sa cíti byť súčasťou slovenskej spoločnosti a kultúry, a neakceptujú dokonca ani jej individualitu. Jej participácia na projekte reklamy je aktívnou sebarealizáciou, tzn. realizáciou vlastnej identity spojenej s vyjadrením vôle, aby jej spoločensko-kultúrna identita bola akceptovaná.

Diskriminácia vyplývajúca z kolektívneho odmietnutia identity človeka v tomto zmysle predstavuje problém v sebarealizácii aktérky ako členky spoločnosti, pretože ju stavia do pasívnej pozície, tzn. že sa nemôže aktívne podieľať napr. na tvorení a reprodukcii sociálnej (aj tradičnej) kultúry. Vôľa aktérky prejaviť svoju slovenskú identitu ostáva neuznaná, tým dochádza aj k istej forme násillia, ak jej zároveň aj prisudzujú identitu, ktorá je jej cudzia. Ide o formu psychického násillia.

Diskriminácia vyplývajúca z popierania jej individuality sa premieta do jej objektivizácie, čo je dôsledkom toho, že aktérka nevystupuje ako subjekt v rámci internetovej komunikácie. Používatelia hovoria o nej, ale bez priamej konfrontácie s ňou.

Aktérka je z perspektívy diskutujúcich len depersonalizovaným objektom v reklame, tzn. objektom, ktorý používatelia (negatívne) interpretujú, hodnotia napr. ako objekt, ktorý bol zneužitý tvorcami reklamy v prospech presadzovania ideológie multikulturalizmu:

35 Rozhovor s Natáliou o jej skúsenosti s rasizmom a o kampani Absolut, ktorej bola súčasťou pozri Som Natália a aj ja som Slovenka. *YouTube*, 14. september 2018. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=wXyyYCI-hGg>.

- (42) *absolut zneuzila VSETKYCH, AJ tu dievcinu z reklamy AJ slovensku kulturu. UCTA VAM NIC NEHOVORI VSAK? Je to naozaj velka hanba !*

Podľa používateľov aktérka predstavuje len prostriedok na dosahovanie mocenskej pozície istej ideologickej skupiny, čím sa jej vlastná sebarealizácia dostáva do úzadia.

Deindividualizácia aktérky sa deje aj pod vplyvom stereotypizácie. Aktérka nevystupuje ako jednotlivec, individuum, ale je len reprezentantkou celej sociálnej skupiny, ktorej sa prisudzujú predovšetkým negatívne vlastnosti.

Krajným prípadom depersonalizácie je dehumanizácia aktérky, keď sa na ňu poukazuje nielen ako na inú rasu, ale dokonca na iný živočíšny druh. Ukážkou je metafora, ktorá sa vo viacerých variantoch objavuje v mnohých komentároch (43) – (47). Jej funkciou je podporiť biologické chápanie konceptu rasy, preto ju môžeme zahrnúť ku konceptuálnym metaforám. Význam konkrétnej metafory možno vyložiť tak, že ak sa niekto narodí na Slovensku, nemusí byť zákonnite Slováč, Slovenka:

- (43) *takže keď sa moja mačka narodila v akváriu tak je automaticky ryba ?*
(44) *Čiže každý kto sa narodí na Slovensku je Slováč? Hmm keď sa narodí myš v stajni je myš či Kôň?*
(45) *Osol narodený v konskej masti ostane stále oslom*
(46) *ak sa potkan narodí v konskej stajni, to z neho este nerobí kona, alebo ano?*
(47) *a šteňa po slovenskom čuvačovi a africkom psovi bude stále čuvač*

Stereotypy, predsudky, emocionálna asociatívnosť, intuitívne prežívanie konceptu rasy, ktoré sa prejavuje v neurčitosti jeho významu, obrazotvornosť, resp. používanie metafor (*keď sa potkan narodí v stajni, to z neho nerobí koňa*), frazém (*zdvihlo mi žľč*) či tzv. antifráz (*Slovenka jak repa*) – to sú príklady špecifickej činnosti v rámci diskriminačnej instrumentalizácie jazyka, ktorá nás privádza k otázke, čo umožňuje všetky uvedené javy ako procesy so zjavne vlastnou logikou a čo im umožňuje mať reálny vplyv na poznanie, hodnotenie, správanie a konanie. Oporu hľadáme v imaginácii (predstavivosti, obrazotvornosti), teda v tvorení predstáv. Imaginácia (ako sme ju opísali v kap. 2) je základom ľudskej činnosti, či už kognitívnej, hodnotiacej, komunikačnej či sociálnej.

3.3 Imaginačná mentálna manipulácia ako základ rasizmu

V prípade diskriminácie zohráva predstavivosť veľkú úlohu, lebo je základom takej interpretácie, ktorá je založená na poškodzujúcom rozlišovaní a navodzuje vzťah nerovnosti medzi subjektmi. Zopakujme, že imaginácia je „názorný obraz predmetov a javov, ktoré v danom momente nevnímame, alebo ktoré sme v takej podobe ani nevnímali“ (Vašašová – Salbot, 2010, s. 52). Ak je pravdou, že jazyk je interpretačný konštrukt (Dolník, 2013a, s. 114) a fixuje v sebe naše predstavy o svete,

výskumom výrokov sa možno priblížiť k tomu, ako sa jazyk, resp. jeho používanie podieľajú na zhmotňovaní, realizácii nášho rozlišovania, na základe ktorého sa potom správame a konáme. Inak povedané, ak hovoríme, že sociálnu realitu tvoríme používaním jazyka a stav a fungovanie jazyka je interpretačným konštruktom (výsledkom interpretačnej kompetencie), pričom pozadie akejkoľvek interpretácie je istý obraz, predstava, ktorá sa vynára či už bezprostredne, automaticky, alebo pod vplyvom vôle, znamená to, že aj sociálna realita je výsledkom realizovania našich predstáv.

Imaginácia ako pozadie diskriminačnej instrumentalizácie jazyka sa prejavuje aj v sledovanej diskusii k reklame, napr. vo výroku (1), ktorý tu uvádzame v úplnom znení:

- (48) *Takto vyzerá slovenská mamička, alebo jej dcéra??? len zato, že má vo vlasoch folklórne stuhy??? Čistá provokácia, nič proti Absolut vodke, ale toto..... Ako keby ste v Afrike dali reklamu s blondýnou a napísali africké mamičky krásne dcéry máte... Pozdravujem autora tejto reklamy*

Používateľka nachádza vzťah ekvivalencie medzi prežívaným významom *Slovensko* a prežívaným významom *Afrika*, a to na základe významov „priestor“ a „kultúra“. Mentálna aktivita sa prejavuje v hľadaní analógií, pričom sa zväčšuje význam slova *Slovensko* jeho „povýšením“ (v hyperonymicko-hyponymickom vzťahu), akoby patrilo do kategórie združujúcu množinu javov s významom „kontinent“, resp. „znížením“ významu slova *Afrika*, akoby patrilo do kategórie združujúcej množinu javov „štát, národ“. Túto mentálnu manipuláciu používateľ/-ka vykonáva na základe skúsenosti, či znalostí, ktoré sú vo vzťahu ku kultúrnemu priestoru *Afrika* obmedzené. Používateľka sprítomňuje svoje skúsenosti (znalosti) zautomatizovaným prirovnaním na základe farby vlasov (*blondýnou*), ktorej nositeľkou podľa nej nemôže byť obyvateľka žiadnej z afrických krajín.

Aj výrok (3) *toto je vzorka väčšiny Slovenských mám ?* poukazuje na mentálnu manipuláciu, ktorou sa dopĺňajú neexistujúce informácie. Používateľ/-ka špecifikuje obraz slovenských matiek výrazom *väčšina*, a to napriek tomu, že pôvodne sa daný výraz v reklame nevyskytuje. Predstava väčšiny slovenských mamičiek pravdepodobne vyplynula len z použitia plurálu (*slovenské mamičky*) v slogane.

Špecifickou manipuláciou je výrok (4) *Slovenka jak repa*, ktorý spadá do kategórie antifrázy, tzn. že ide o frázu, ktorej význam je opačný ako forma, tzn. že ide o využitie irónie, čo vedie diskutujúci správne apercipovať. Používateľ/-ka interpretuje reklamu na základe kritérií *autenticnosť*, *domáckosť*, *typickosť*, ktorých význam vyplýva z prvého kritéria prirodzenosti. Prirodzené je to, čo je domáce, autentické, to, čo poznáme, čo sa u nás vyskytuje, čo je typické. Aktérka reklamy podľa používateľa nie je typická, autentická Slovenka.

Mentálna manipulácia sa ukazuje aj v prenášaní relácií, keď sa vzťah k reklame a k aktérke ako predstaviteľke slovenského národa prenáša aj na vzťah k produktu, ktorý je na základe toho odmietaný:

- (49) *nie ,vas postoj je ciste rasisticky ,uprednostnujete tipovo neslovensku farebnú ženu,aj keď peknu ,ale na prvý pohľad vidieť že nieje Slovenka narodovo ,teda môže byť statnej príslušnosti SR ale nie príslušník Slovenskeho národa....cize vas postoj je rasisticky voči vášine Slovenskej národnosti!a tiež odporúčim nekupovať rasistickú vodku...*

Používateľ/-ka interpretuje reklamu ako rasistickú a možnosť mentálneho prenesenia tohto vzťahu môže použitím metafory aj vodku označiť ako *rasistickú vodku*.

Na základe fungovania predstavivosti ako pozadia interpretácie možno tiež vysvetliť, prečo je pojem rasizmu interpretovaný nie ako „navodzovanie nerovnosti z dôvodu rasy“, ale ako „presadzovanie jednej rasy“, čo v danej reklame platí doslovné, pretože používatelia ju chápu ako presadzovanie nebielej rasy pred bielou, čím absolútne ignorujú slogan *Slovensko hrá všetkými farbami*. Používatelia si tak vyberajú, ktoré javy zdôraznia a ktoré vyčlenia za hranicu pozornosti, resp. periférne ich môžu vnímať ako nie podstatné javy:

- (50) *keďže presadzujete jednu rasu, tak ste rasisti. Zaujímalo by ma, či v Afrike máte reklamu s bielou ženou.*
- (51) *Čo som napísala, za tým si stojím. Máte rasistický postoj voči Slovákom. Keď vám je to jedno, prečo nie je na plagáte biela Slovenka?*
- (52) *Nekúpim... Za druhé je to účelová reklama všetko vrámci tolerance len Slovákov nik netoleruje. Za tretie keby boli dve baby každá inej pleti vtedy to účelové nieje ak by boli odfotené obidve. Za štvrté treba si pozrieť film Bitka pri Viedni! Teraz Európa tak isto bojuje. História sa vracia. Mám pokrok toleranciu.....*

Rasizmus ako pojem je konštruovaný a) na pozadí predstavy presadzovania jednej rasy v reklame, ako naznačuje ukážka (50) *keďže presadzujete jednu rasu, tak ste rasisti* a (52) *boli dve baby každá inej pleti vtedy to účelové nieje ak by boli odfotené obidve*. Ďalej je rasizmus konštruovaný b) na pozadí pojmu tolerance, napr. ukážka (52) *všetko vrámci tolerance len Slovákov nik netoleruje* a c) na pozadí histórie, historickej skúsenosti, opäť ukážka (52) *história sa vracia*.

Imaginácia vytvára základ pre racionalizáciu vlastného správania a konania: „Racionalizácia je proces, ktorým istí ľudia reagujú na kritiku (frustráciu) výhovorkami, vysvetľovaním, zdôvodňovaním“ (Kubáni, 2010, s. 25). Používatelia tak vyvíjali aktívnu (argumentačnú) snahu o racionalizáciu vlastných rasistických postojov:

- (53) *Jedná sa o urážku rasy nakoľko sme svetlý respektive teda bieli a jedná sa o urážku národa nakoľko sme ná-RODOM Slováci a Slovania. Cigán o sebe nepovie ja niesom cigán ale Slováč, max tak ja som Róm. Prečo? Lebo rodom*

Slovák nieje a nikdy nebude a to tu žijú oveľa dlhšie ako táto slnečná od otca pôvodom z Kene. Mňa táto reklama naozaj hlboko urazila a nezaujímajú ma tie nezmysli o tolerancii a rasizme. Pre maňa je rasistická táto reklama na koľko jednu rasu a to tú našu uráža!

Racionalizácia zo strany používateľov mala rôznu podobu. Realizovala sa napr. prostredníctvom:

a) negácie rasizmu, ktorej podstatou je popretie významu rasizmu, napr. vo výrokoch *ja žiadny rasizmus nevnímam – Nie je to nič spoločné s nenávisťou ale prečo musela byť na reklame černoška ? – neodsudzujem na základe farby pleti ani nediskriminujem ci uz negativne alebo pozitivne ...ale toto ako koncept reklamy mi dvihlo zlc – nikto tu nieje rasista ale vy tu robíte z komára slona oblečiete cernosku do kroju a napíšete že je slovenka*);

b) relativizácie rasizmu, ktorej podstatou je znižovanie, či zužovanie významu rasizmu (napr. *ja nemam žiadny militanty názor; ja len hajim svoje cudzie nepytať – Nemam nič proti rasam, sam ako som uz pisal mam kamaratov aj romov, ale proste ked slovak, tak poriadny a nie polovicny – mne vobec nezalezi na tom aku ma clovek farbu, ale aky ten clovek je. len raz ked ma niekto reprezentovat slovaka, tak tam nenasukam do kroja cernosku pre boha*);

c) transpozície rasizmu, ktorej zmyslom je prenesenie významu (rasizmu) na iných (*keďže presadzujete jednu rasu, tak ste rasisti. Zaujímalo by ma, či v Afrike máte reklamu s bielou ženou – Máte rasistický postoj voči Slovákom. Keď vám je to jedno, prečo nie je na plagáte biela Slovenka? – všetko vrámci tolerancie len Slovákov nik netoleruje*).

Uvedené typy mentálnej manipulácie umocňuje fakt, že koncept rasizmu (ako aj diskriminácie vo všeobecnosti) je graduálny jav, tzn. že má rôzne podoby (od nepriamych po priame, od subtílnych po extrémnejšie). Rasizmus je založený na vágnej predstave o rase, ktorá funguje ako prototyp:

(54) *co sa tyka „miesania“ (bez urazky, dufam ze to blbo nevyznelo) mi nic neva-di. Je super, ze aj ine narodnosti si najdu k sebe cestu a maju sa radi. Aj mne sa pacia cernosky, aj japonky napríklad a nemal by som najmensi problem s nejakou sa kludne ozenit a mat rodinu, keby bola fajn... len raz ked chcem niekoho obliecť do kroja, tak obleciem cloveka, ktory ten kraj a „minulost“ naroda reprezentuje, respektive ako som uz pisal, ked povies afrika, napadne ta normalny cernoch, ked povies azia, napadne ta nejaky japonec, nikoho nenapadne beloch. to mam na mysli...*

Do prototypu sa premieta naša orientačná potreba a je založený na tzv. typických vlastnostiach (inferencia): „Poznávacím prototypom označujeme výsek skutočnosti, ktorý je vymedzený na základe opakovaného výskytu kombinácie istých

vlastností. Registrovanie takých vlastností je východiskom, prvým krokom poznávania sveta“ (Dolník, 2013a, s. 131). Prototyp funguje ako model, predstava toho, čo sme vnímali, resp. čo vnímame. Poznávanie, tzn. registrácia opakujúcich sa vlastností je procesom tvorenia predstavy.

Treba však poznamenať, že aj do prototypu sa premieta imaginačná mentálna manipulácia a to tak, že prototyp môže zahŕňať aj netypické vlastnosti. Napr. prototyp „slovenská mamička“ navodzuje predstavu (čiastočne asociovanú vizuálnym stvárnením reklamy) bielej ženy, dotvorenú o farbu vlasov (blondína), a to bez ohľadu na to, či sú pre Slovákov blondávé vlasy typické.

Prototyp nie je presným odrazom reality a je kontextovo závislý. Prejavuje sa to aj tak, že trieda javov, ktorú reprezentuje uvedený prototyp, môže byť mentálnou manipuláciou rozšírená o členov a členky relatívne blízkych aj vzdialenejších kultúr (česká, maďarská kultúra), pretože sú predstaviteľmi bielej rasy a zároveň sa sprítomňuje historická skúsenosť, že Slováci sa delili o spoločný stredoeurópsky priestor aj s inými národnosťami:

(55) *robíte promo svojej znacky v krajine kde je 90% ľudí etnicky homogenných (etnicky, nie národnostne - slovaci, madari, rusini), ale ako cert kriza sa bojíte dat tam reprezentativnu vzorku obyvateľstva*

V uvedenom výroku vystupujú výrazy *etnicky* a *národnostne* nie vo vzťahu významovej ekvivalencie, ale vo významovej opozícii. Treba zdôrazniť, že tolerancia maďarskej kultúry ako bližšej slovenskej kultúre je taktiež len kontextovo závislá, v sledovanej diskusii je využívaná ako argument voči vzdialenejším kultúram, ktoré sú v danom kontexte menej prijateľné.

V inom prípade, v iných diskusiách, v iných súvislostiach by členovia maďarskej kultúry a národnosti boli pravdepodobne rovnako odmietaní, a to napr. základe historickej skúsenosti s „tisícročným útlakom“.³⁶ Nakoniec, presvedčenie, že Slovákov nik netoleruje sa vo výrokoch používateľov opakuje viackrát, pričom ide o historickú skúsenosť oživenú už len v útržkovitej, generáciami odovzdávanej kolektívnej predstave (stereotyp v zmysle „história sa opakuje“). Na základe toho sa nepresná historická skúsenosť transponuje, prenesie z minulosti do súčasnosti, kde funguje ako základná predstava podporujúca presvedčenie o pretrvávajúcej netolerancii, diskriminácii Slovákov. Zároveň sa ukazuje, že istá predstava, či obraz aktualizovaný v istom kontexte umožňuje v jednom výroku zároveň tolerovať bližšie kultúry a odmieťať vzdialenejšie kultúry.

Diskriminácia ako poškodzujúce rozlišovanie je výsledkom imaginačnej mentálnej manipulácie. Úloha jazyka sa pritom javí ako sprostredkujúca, tzn. že a) slúži ako prostriedok manipulačného vzťahu, resp. b) môže byť výsledkom, produktom imaginačnej mentálnej manipulácie, čo sa prejavuje na jeho obsahu a forme,

36 Vzťah k príslušníkom maďarskej menšiny na Slovensku opisujeme v kap. 4.

funkcia manipulovať sa prejavuje v štandardizovanej štruktúre a funkciách jazyka a c) môže determinovať našu schopnosť imaginácie, tzn. že spätne vplýva na našu schopnosť mentálne manipulovať predstavami.

3.4 Diskriminácia ako racionálna, iracionálna aj antiracionálna činnosť

Diskriminácia má racionálny aj iracionálny psychologický základ. Je však potrebné rozlišovať, čo je racionálne naozaj a čo je len snahou o racionalizáciu iracionálneho.

Vzhľadom na negatívne vplyvy diskriminácie na jednotlivcov či celé skupiny, je zložité tvrdiť, že diskriminácia môže byť racionálnou činnosťou. Ak však racionálnu činnosť chápeme v tom zmysle, že má byť úspešná a máme ňou dosiahnuť isté ciele, diskriminácia môže byť jedným zo spôsobov dosahovania cieľov a v tom zmysle racionálna. Diskriminácia je racionálna s ohľadom na cieľ, aký chceme dosiahnuť, napr. zabezpečiť si výhodnejší status v spoločnosti.

Diskriminácia je iracionálna, ak na ňu nahliadame z perspektívy toho, čo je v základe jej činnosti. Iracionalita predstavuje opozíciu voči racionalite v tom význame, že nemá rozumový základ. Prejavom iracionality sú napr. city.³⁷ To však zákonite neznamená, že emócie a city musia byť nerozumné. Napríklad je rozdiel medzi iracionálnym strachom (fóbiou) a strachom človeka, ktorý bojuje vo vojne a je v reálnom, bezprostrednom ohrození života. Strach pomáha človeku prežiť, je to evolučná dispozícia zabezpečujúca aktivizáciu ľudskej činnosti zameranej na sebazáchovu. Pud sebazáchovy je racionálny v tom zmysle, že zabezpečuje pokračovanie existencie človeka.

Strach však vyplýva aj z neistoty, nepoznanosti, resp. z predstavy ohrozenia, čo sa chápe ako iracionálny strach z cudzieho (xenofóbia). V prípade diskriminačnej situácie ide o neodôvodnený pocit ohrozenia, neistoty na strane diskriminujúceho, pretože racionalita správania a konania je obmedzená a ovplyvnená iracionálnou zložkou psychiky, do ktorej patria pocity, vnemy, predstavy a emocionalita (emócie a city).

Iným druhom opozície k racionálnemu je význam antiracionálny, t. j. nerozumný. K antiracionálnej komunikácii patrí aj diskriminačná komunikácia založená na diskriminačných postojoch. Rovnako uvažoval aj F. Daneš, ktorý v článku *Jazykové postoje a hodnotící kritéria jazyka* (1979) rozdelil postoje do 4 základných antinómii, medzi ktoré zaradil aj postoje racionálne, neracionálne (emotívne) a antiracionálne, napr. šovinistické, tzn. vecne neopodstatnené, a tým škodlivé (Daneš, 1979, s. 81). Rovnako ako šovinizmus (krajný nacionalizmus sprevádzaný nenávisťou k iným národom) aj diskriminácia (môže byť a často aj je sprievodným znakom šovinizmu) je založená na antiracionálnom prístupe k iným členom spoločnosti, ktoré sa prejavuje vo vecne neopodstatnených zdôvodneniach, ktoré sú škodlivé (poško-

37 O fungovaní iracionality v jazyku pozri Orgoňová – Dolník, 2010, s. 168 – 183.

dzujúce). Vecná neopodstatnenosť zdôvodnení (s ohľadom na to, že diskriminácia je činnosťou, ktorá by mala, podľa pragmatického vysvetľovania, prekonávať prekážky v podobe cudzosti iných subjektov) môže spočívať v nesprávnom definovaní problému, v nevnímaní skutočných problémov, či v násilnom hľadaní problémov tam, kde nie sú. Diskriminačné správanie a konanie pritom nie je odrazom intelektu človeka, pretože aj inteligentní ľudia dokážu diskriminovať. Diskriminácia ako poškodzujúce rozlišovanie, znevýhodňovanie a navodzovanie vzťahu nerovnosti má antiracionálny základ, ktorý sa prejavuje vo všetkých stránkach (kognitívnej, axiologickej, komunikačnej, sociálnej, pragmatickej).

3.5 Zhrnutie

V kapitole *Jazyk ako prostriedok poškodzujúceho rozlišovania* sme sa venovali interpretácii internetovej diskusie k reklame, pričom časť príspevkov v diskusii sa vyznačovala navodzovaním vzťahu k aktérke reklamy, ktorý možno charakterizovať ako rasistický. Používatelia zaujímali postoj k aktérke na základe jej rasy, pričom ich jazykový prejav sa vyznačoval zvýšenou emocionálnosťou (predsudky, pocit ohrozenia, hnev), čo artikulovali aj explicitne. Argumentácia používateľov mala iracionálny základ.

Výroky používateľov však mali aj antiracionálny základ, boli vecne neopodstatnené, založené na nesprávnom definovaní problému. Ako problém bola definovaná rasa aktérky. Implicitnou súčasťou takých výrokov bolo odmietnutie identity a individuality aktérky reklamy, pripisovanie identity, ktorá je jej cudzia, ako aj pokusy o racionalizáciu vlastného rasizmu (prostredníctvom negácie, relativizácie, transpozície).

Základom diskriminácie ako poškodzujúceho rozlišovania je imaginačná mentálna manipulácia ako špecifická kompetencia človeka, ktorú charakterizujeme ako schopnosť vyvolávať a rôznym spôsobom meniť, spájať, kombinovať predstavy, pričom táto činnosť reguluje naše poznanie, myslenie, cítenie, hodnotenie a činnosť. Výsledkom môže byť nielen tvorenie, ale aj skresľovanie reality, a tým aj navodzovanie a reprodukcia rôznych typov sociálnych vzťahov.

Jazyk pritom funguje ako prostriedok, ktorý umožňuje vstupovať do komunikácie a do diskurzu, pričom prostredníctvom jazyka ľudia prispievajú k udržiavaniu (diskriminačného) diskurzu. Používanie jazyka má sociálny rozmer, pretože prispieva k udržiavaniu istej sociálnej hierarchie, istých sociálnych vzťahov, v prípade diskriminácie ide o vzťah nerovnosti.

4 JAZYK AKO PROSTRIEDOK NEROVNÉHO ZAOBCHÁDZANIA

Jazyk slúži aj ako prostriedok navodzovania vzťahov, ale aj ako hodnotiaci parameter,³⁸ čo zvyčajne znamená, že hodnotiť jazykový prejav iného človeka znamená aj hodnotiť ho ako celok. V zahraničnej literatúre sa jazyková diskriminácia (jazyk je dôvodom diskriminácie) označuje ako lingvicizmus (linguicism), teda „nespravodlivé zaobchádzanie s jednotlivcami založenom výlučne na ich používaní jazyka“ (cit. podľa Ondrejovič, 2020a, s. 130). Autorkou pojmu je fínska jazykovedkyňa Tove Skutnabb-Kangas, ktorá sa okrem toho zaoberá jazykovými právami, zaníkaním jazykov v dôsledku lingvicizmu, jazykovému imperializmu, či výučbe v materinskom jazyku. Lingvicizmus (analogicky podľa sexizmus, rasizmus) sa v širšom zmysle chápe ako ideológia, štruktúra a praktiky, ktoré sa používajú na legitimizáciu, navodzovanie a reprodukciu nerovnomerného rozdelenia moci a zdrojov (materiálnych aj nemateriálnych) medzi skupinami, ktoré sú definované na základe jazyka (Skutnabb-Kangas – Phillipson, 1995). Lingvicizmus môže viesť k jazykovej smrti (zániku jazyka) (Crystal, 2000).

Na Slovensku môže diskriminácia na základe jazyka zasahovať napr. príslušníkov národnostných menšín, ktorí sú súčasťou slovenského obyvateľstva, ale slovenčina je pre nich druhým, nie materinským jazykom, čo sa odráža na ich používaní slovenčiny (v zahraničnej literatúre sa používa pojem *interlinguistic discrimination*; porov. Dovchin, 2022). Ide o diskrimináciu na jazykovo-etnickom základe. Zároveň sa diskriminácia týka tých, ktorých materinský jazyk je slovenský jazyk, avšak ich používanie nezodpovedá predstave náležitého používania spisovného jazyka (v zahraničnej literatúre *intralinguistic discrimination*). Ide o diskrimináciu založenú na sociálnych kritériách. Podľa T. Skutnabb-Kangas a R. Phillipsona (2017) sa lingvicizmus vyvinul z biologicky založeného rasizmu a kultúrne založeného etnicizmu, tzn. že na základe rasy, etnicity, kultúry a jazyka získava jedna skupina obyvateľstva sociálnu prevahu nad inými skupinami v rámci jedného spoločenstva. Tak ako sa rasa prejavila ako základ poškodzujúceho rozlišovania, rovnakým diskriminačným dôvodom je aj jazyk (porov. frázy „Slovensko Slovákom“ alebo „Na Slovensku po slovensky“).

V nasledujúcich interpretáciách sa zameriame na používanie jazyka ako prostriedku nerovného zaobchádzania, ktorého, prirodzene, je poškodzujúce rozlišovanie súčasťou.

Spoločnou vlastnosťou textov v nasledujúcej analýze je to, že sú zverejňované na internete, ktorý nahrádza tradičné informačné zdroje. Ich štýly a žánre sa však líšia. Do výskumu sme zaradili texty publicistické (články), informačné (príspevky

38 Jazyk funguje ako hodnotiaci parameter aj v interindividuálnych vzťahoch, nie je to len činnosť jazykovedcov.

v skupinách na sociálnych sieťach), esejistické (blogy), hovorové (diskusie k článkom a príspevkom na sociálnych sieťach) a pod. Texty sme nevyberali na základe vopred vymedzeného obdobia. Texty sme hľadali pomocou internetového prehliadača, do ktorého sme zadali pomerne bežné frázy spájajúce sa s jazykom, napr. „Na Slovensku po slovensky“, „Ak chceš rozprávať po maďarsky, odšťahuj sa do Maďarska“, „Najprv sa douč slovenčinu/gramatiku/pravopis a až potom sa vyjadruj“, „Doma si hovor, ako chceš, ale tu budeš hovoriť po slovensky“. Znakom úspešnosti uvedeného spôsobu hľadania je aj nazbieraný materiál, ktorý sme analyzovali.

Tematicky sa texty týkajú používania jazyka vo všeobecnosti, aj používania spisovnej slovenčiny ako materinského či štátneho jazyka, slovenčina sa tematizuje ako jazyk v súkromnej sfére či na verejnosti, ale výroky sa týkajú aj používania menštinových či cudzích jazykov, prípadne dialektov a pod.

Keďže zachytiť diskriminačné správanie a konanie tu a teraz je vo všeobecnosti náročné, vo výskume sa musíme uspokojiť skôr s nepriamymi príkladmi diskriminácie. Vo vzťahu k diskriminačnému správaniu a konaniu sa texty delia na tie, ktoré poukazujú na diskriminačnú činnosť (napr. spravodajské texty) alebo samy osebe sú prejavom diskriminačných tendencií (napr. komentáre používateľov v rámci diskusií).

Nerovné zaobchádzanie ako behaviorálno-akčná stránka diskriminácie má rôzne prejavy, od subtilnejších po extrémnejšie, násilnejšie. Texty sme analyzovali s ohľadom na typy nerovného zaobchádzania, ktoré sme vymedzili v podkap. 1.3.

4.1 Narušanie solidarity alebo „Na Slovensku po slovensky“

Spomínali sme, že diskriminácia sa rozvíja v troch rovinách, ktoré sú navzájom prepojené. Diskriminačné správanie a konanie je prepojené s poškodzujúcim rozlišovaním, preto kým pristúpime k interakčnej stránke diskriminácie, krátku pozornosť venujeme aj kognitívno-hodnotiacej rovine. Pre poškodzujúce rozlišovanie na základe jazyka pritom platí to, čo v prípade poškodzujúceho rozlišovania na základe rasy. Ide o kognitívno-hodnotiacu činnosť a) s istým cieľom, teda s cieľom navodzovať vzťah nerovnosti (racionálna rovina) spojenú; b) s vysokou mierou emocionality (iracionálna rovina). Základom rozlišovania je imaginárna mentálna manipulácia a poškodzujúci rozmer vyplýva z vecnej neopodstatnenosti takého rozlišovania (antiracionálna rovina). Venujme však pozornosť tomu, prečo je to tak.

Slovenská spoločnosť je multilingválna v najširšom slova zmysle, ak chápeme aj jednotlivé variety jazyka (napr. dialekty) ako osobitné jazyky. Slovák je len výnimočne nositeľom (a používateľom) jedného jazyka, ešte výnimočnejšie nositeľom (a používateľom) spisovnej slovenčiny.³⁹ Jazyk je napriek tomu rozlišovací jav, rovnako ako rod, vek či rasa, a môže sa stať hodnotiacim parametrom v interindividuálnych či medziskupinových vzťahoch:

39 V súvislosti s takou jazykovou situáciou, v ktorej fungujú rôzne formy jazyka sa používa pojem diglosia (porov. Múcková, 2007), bivarietizmus (porov. Gavurová, 2021), alebo funkčný bilingvizmus (porov. Pintér, 2011).

- (1) *smejem sa hlasno pri čítaní záverov „my blaváci“ :)))) generalizujem. jasný dôkaz toho, že ten, kto toto napíše, je prístahovalec a nie BRATISLAVČAN :-)))))* *naštudujte si kľúčne cez wikipédiu, čo je to Blava a hlavne kde je :)))))*⁴⁰
- (2) *Keď počúvam bežného Blaváka je mi na grkanie z intonácie. Tak ufónsky neslovensky to znie. Zvyšok Slovenska rozpráva pekne ale Blaváci to cez moderátorov vnucujú celému národu. Dúfam, že toto ten zákon zmení.*^{41, 42}
- (3) *si asi nepocul Zahorakov, Spisanov, Sarisanov, Zemplincanov a uplňý gol Trnavakov... Praveze v Bratislave a a na strednom Slovensku sa hovári najspisovnejšie...*⁴³
- (4) *Slovincinu skor ohrozuje romština. Keď pocuvam dnesných 13 ročných tak je to skor romština (aj s prizvukom, vďaka pseudo HIP-HOP romskej kultúre) liznutá anglickinou cestinou a maďarcinou.*⁴⁴
- (5) *Prečo je to v angličtine? To sa ten Slovak hanbí za svoj jazyk? Ci je to len propaganda anglickuiny a zahraničných hodnôt? A prečo keď už angličtina tak taky hrozny prizvuk to zu to nemohol nahovoriť spivnom anglickinou? Prečo sú tam dve ženy, ktoré sa pod cvhliou držia za ruky ako lesbický pár? Je to zas len propaganda lgbtí hodnôt? Prečo sa tam spomína neschopnosť statou? Zas propaganda globalizmu? To vyzerá že buď to má autor už pekne naprogramované hodnoty alebo naopak má takýmto pocínom tieto hodnoty propagovať...*⁴⁵

Poškodzujúce rozlišovanie pritom nemusí byť len vecou národnosti, či ukazovateľom dialektu, ale tiež indikátorom veku, napr. v ukážke (4) *Keď pocuvam dnesných 13 ročných tak je to skor romština*, alebo ideológie, napr. v príspevku (5) *Prečo je to v angličtine? To sa ten Slovak hanbí za svoj jazyk? Ci je to len propaganda anglickuiny a zahraničných hodnôt?*, ktorý reaguje na článok o nízkorozpočtovom slovenskom filme, ktorý bol natočený v anglickom jazyku.

Poškodzujúce rozlišovanie sa v diskriminačnom správaní a konaní objavuje vždy. V priamom interpersonálnom styku je toto rozlišovanie viac alebo menej latentné, prebieha skôr zautomatizovane, niekedy je neuvedomované, spája sa so zžitými stereotypmi a predsudkami. Objekty stereotypizácie sa pritom definujú na

40 Bratislava vs. Východ [diskusia]. *Zpovědnice*, 10. august 2009. Dostupné na: <https://zpovednice.eu/detail.php?statusik=402417> [cit. 29-9-2023].

41 Zákon o štátnom jazyku (pozn. J. R.).

42 Holinová, N. Slovenčina neumiera, netreba ju chrániť zákonom [diskusia]. *Nový čas*, 16. apríl 2009. Dostupné na: <https://domov.sme.sk/diskusie/1445245/holina-slovencina-neumiera-netreba-ju-chranit-zakonom.html> [cit. 29-9-2023].

43 tamže

44 Dolniak, J. Slovak natočil sci-fi ako z Hollywoodu s nulovým rozpočtom a autentickými efektmi [diskusia]. *Živé*, 28. jún 2019. Dostupné na: <https://zive.aktuality.sk/diskusie/141014/slovak-natocil-sci-fi-ako-z-hollywoodu-s-nulovym-rozpocetom-a-autenticnymi-efektmi/2/> [cit. 29-9-2023].

45 tamže

základe viacerých vlastností, ktorým sa potom pripisuje negatívna hodnota, napr. v ukážke (1) *smejem sa hlasno pri čítaní záverov „my blaváci“ :)))) generalizujem. jasný dôkaz toho, že ten, kto toto napíše, je pristahovalec a nie BRATISLAVČAN :-))))* – *Keď počúvam bežného Blaváka je mi na grcanie z intonácie. Tak ufónsky neslovnesky to znie.*

Používatelia štandardných foriem slovenského jazyka⁴⁶ sa pritom sami nedokážu zhodnúť na tom, ktorý variant slovenčiny je „ľubozvučnejší“. Na jednej strane sa stredoslovenský štandardný variant vníma ako najspisovnejší, pretože práve z neho (konkrétne z nárečí Liptovského Mikuláša a jeho okolia) vychádzala Štúrova kodifikácia. Na strane druhej je stredoslovenská slovenčina vnímaná ako archaická či komická, v bežnej konverzácii môže dokonca prekážať, ako ilustruje ukážka z diskusného vlákna, kde sa používateľka obracia na iných diskutérov s otázkou:

- (6) *Vadi Vam iný prízvuk? Ja rozpravam spisovne, ale hovoria ľudia že mam východnarsky prízvuk keďže som z PP (Poprad, pozn. J. R.). Otvorene Vam poviem, že nenavidiť tvrdu trnavsku rec a od takých ľudí unikam lebo mi to není príjemné. A vadi mi aj makky liptovsko-oravsky prízvuk. Ako ste na tom Vy?*⁴⁷

Uvedme azda najznámejší príklad napätia medzi používateľmi jazyka, t. j. medzi obyvateľmi Bratislavy a východného Slovenska. Jazyk je v ňom súčasťou poškodzujúceho rozlišovania, je jedným z vlastností, ktorým sa pripisuje negatívna hodnota. Vzťah obyvateľov Bratislavy a obyvateľov, ktorí do Bratislavy prichádzajú za prácou (alebo štúdiom), je témou mnohých textov rôznych žánrov. Tento vzťah sa tematizuje v literatúre, v publicistike, je častou témou osobných rozhovorov, diskusií, žartov a satirických textov či blogov atď. Nasledujúca ukážka je skráteným úryvkom z internetového článku *Ostrý súboj: Bratislava versus východ Slovenska!*:⁴⁸

- (7) *Každému dobre známy spor so zdanlivo jednoduchým prvopočiatkom. Kto sa narodil v Bratislave je „Blavák“, ako pre kresťana „neznajboh“ alebo pre róma „gádžo“. Kto žije od Bratislavy (alebo radšej od Senca na východ), má nálepku „cp-čkář“, „východniar“ či „sedlák“. Prirodzene sa tak navzájom pomenúvajú členovia dvoch táborov, vystihujúc (podľa vlastných názorov) čo najvernejšie podstatu toho druhého.*
(...)

46 Rôzne štandardizované formy slovenského jazyka sú detailne opísané v zborníku *Sociolinguistica Slovaca 6. Hovorená podoba spisovnej slovenčiny (Referáty a diskusné príspevky z konferencie dňa 6. – 9. októbra 1965)* (Ondrejovič ed., 2007).

47 Vadi Vam iný prízvuk? [diskusia]. *Birdz*, 14. február 2022. Dostupné na: <https://www.birdz.sk/forum/vadi-vam-iny-prizvuk/194985-tema.html> [cit. 29-9-2023].

48 Ostrý súboj: Bratislava versus východ Slovenska! [článok]. *Slovak Woman*, 2. august 2016. Dostupné na: <https://slovakwoman.sk/ostry-suboj-bratislava-versus-vychod-slovenska/#> [cit. 29-9-2023].

Sára z Bratislavy má na vec tiež svoj názor: „Žijem v Bratislave od narodenia, teda 31 rokov. Mám tu trvalý pobyt, platím poctivo dane. V byte nado mnou má 1,5 izbový byt v prenájme skupina štyroch východniarov. Áno, dobre počujete, tlačia sa štyria na 25 m². Sú hluční, vodia si v neskorých hodinách návštevy, pijú, zabávajú sa. Rušia nočný klud a na ten ich „ľúbozvučný“ dialekt som už alergická.

Článok vystihuje napäté vzťahy výrazmi ako *súboj, versus, spor, dva tábory*, čo posilňuje obraz konfliktného, konkurenčného vzťahu medzi dvomi skupinami. Takéto jazykové stvárňovanie je príkladom tvorenia istej sociálnej reality, posilňovania sociálnej vzdialenosti medzi skupinami a narušáním princípu solidarity. Uvedený diskurz sa rokmi štandardizoval a prijal ako pravdivý, čo ovplyvňuje vzťahy medzi členmi jedného (slovenského) spoločenstva, ktorí medzi sebou bojujú o získanie prevahy v danom diskurze:

- (8) *Tot' večer mi napadla myšlienka trošičku pichnúť do osieho hniezda a zistiť názory obidvoch zúčastnených strán na niektoré súvislosti, týkajúce sa vzájomných vzťahov BA-Východ.*

(...)

Ďalším zaujímavým, ale nie nepochopiteľným fenoménom je aj skutočnosť, že niektorí prisťahovalci z východu SR ihneď po vystúpení z vlaku na Hlavnej stanici v BA plynule prejdú z východniarskeho nárečia na bratislavské, akoby sa hanbili za to, kde majú svoj pôvodný domov (len dodávam, že v tomto bode sa im ani veľmi nečudujem, a to som sám východniar-vysvetlím neskôr). Je celkom vtipné počuť nejakého človeka napr. z Humenného úporne zááťahovať po blavácky, aby si všetci mysleli, že on ani náhodou nie je ten hlúpy sedliak z východu, no títo zabúdajú, že ich východniarsky pôvod sa vďaka špecifickej intonácii dá veľmi jednoducho odhaliť, ten je natolko nezameniteľný, že sa absolútne nedá zaprieť, vznikajú z toho celkom zaujímavé situácie.⁴⁹

Prirodzeným presvedčením, vyplývajúcim z predstavy, že na Slovensku sa hovorí len po slovensky a vo verejnej komunikácii sa hovorí tiež len spisovnou slovenčinou, je neprispôsobivosť (neakomodácia) používateľov iných jazykových variet, resp. iných jazykov, ktorí odmietajú používať spisovný (resp. štátny, úradný) jazyk. Vo všeobecnosti však možno konštatovať, že ľudia prichádzajúci z východného Slovenska sa v používaní jazyka vo veľkej miere úspešne prispôbujú, čo však nevylučuje situácie, keď je ich jazykový prejav poznačený prirodzeným jazykom, či už v podobe používania nárečových slov alebo prízvuku na predposlednej slabike.

49 Bratislava vs. Východ [diskusia]. *Zpovědnice*, 10. august 2009. Dostupné na: <https://zpovednice.eu/detail.php?statusik=402417> [cit. 29-9-2023].

Autor diskusného príspevku – sám sa identifikuje ako Východoslovák – otvára tému, pričom vymenúva niektoré stereotypné predstavy a argumenty panujúce v danom diskurze. Zaujímavo vyznieva tá časť, v ktorej sa venuje jazyku. Autor vyčíta rodákom snahu o jazykovú asimiláciu, ktorá je prehnaná, pričom úplná asimilácia podľa neho ani nie je možná. Obyvatelia, ktorí prichádzajú do hlavného mesta za prácou, sa tak dostávajú pod dvojaký tlak. Tlak vyplývajúci z požiadavky o absolútnu jazykovú asimiláciu, ktorá by znemožnila poškodzujúce rozlišovanie, a tým aj nerovné zaobchádzanie v komunikácii (zo strany rodených Bratislavčanov). Na druhej strane cítiť tlak vyplývajúci z požiadavky zachovania typických a zároveň diferenciacných znakov vrátane jazyka. Oba „tlaky“ musia pritom spracovať a v rozličných jazykových situáciách sa musia správať tak, aby neboli vystavení diskriminácii. Podobné jazykové problémy zažívajú nositelia rôznych akcentov či jazykov všade na Slovensku. Jazykové stratégie uplatňované v komunikácii opisuje aj Lucia Molnár Satinská v článku *Individuálny jazykový manažment a jazykové stratégie maďarských študujúcich v Bratislave* (Molnár Satinská, 2020, s. 351 – 372).

Jazyk môže byť dôvodom diskriminácie preto, že sa bežne chápe ako charakteristický znak národa, rovnako ako to bolo v prípade rasy v kapitole o poškodzujúcom rozlišovaní. Ide o axiómu, z ktorej sa vychádzalo už pri samotnom konštituovaní spisovnej slovenčiny v jej prvopočiatoch, vychádzali z nej aj *Tézy o slovenčine* (Ružička, 1967, s. 33 – 40), ktoré predstavil Jozef Ružička v r. 1966 na konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny v Smoleniciach. Z uvedenej axiomy vychádza aj *zákon Národnej rady Slovenskej republiky o štátnom jazyku Slovenskej republiky 270/1995 Z. z.*, ktorý v samom úvode hovorí: „Národná rada Slovenskej republiky, vychádzajúc zo skutočnosti, že slovenský jazyk je najdôležitejším znakom osobitosti slovenského národa, najvzácnejšou hodnotou jeho kultúrneho dedičstva a výrazom suverenity Slovenskej republiky aj všeobecným dorozumievacím prostriedkom jej občanov, ktorý zabezpečuje ich slobodu a rovnosť v dôstojnosti a právach na území Slovenskej republiky, uzniesla sa na tomto zákone.“⁵⁰ Provokačne potom vyznieva hypotéza, že už samotná existencia tzv. jazykového zákona, ktorý definuje jazyk ako znak národa a ako hlavný komunikačný prostriedok, má vplyv na jazykovo-komunikačné a metajazykové správanie Slovákov, a preto je faktorom vplývajúcim na existenciu a podporu jazykovej diskriminácie.

Indikátorom toho, že na základe jazyka možno poškodzujúco rozlišovať je aj subjektívna výpoveď človeka, ktorý má obavy používať svoj jazyk na verejnosti a ktorý pod tlakom na používanie spisovnej slovenčiny môže trpieť hanbou, strachom či úzkosťami z rozprávania po slovensky, pretože v jeho prejave badať znaky materinského jazyka, prípadne jazykové nedostatky či rečové (výslovnostné) chyby:

50 *Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 270/1995 Z. z. Zákon o štátnom jazyku Slovenskej republiky.* Dostupné na: https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1995/270/vyhlasene_znenie.html [cit. 27-5-2023].

- (9) *Ako si odvyknúť od nárečia? Mam tento problem od ked studujem vo vacsom meste. Pochadzam z okolia trebisova kde sa rozprava dost vychodniarsky slovami ako firhang, budze, pridze, garadice...doma je to v poriadku lebo tak rozprava vacsina ale tu sa mi za to ludia casto smeju. Snazila som sa s tym prestat ale to nejako nejde ked cely zivot tak rozpravam niekedy ani neviem rozoznat ktore slovo je spisovne. Neviete ako sa da od narecia odvyknut? Citim sa kvoli tomu casto trapne.*⁵¹
- (10) *Neteším sa zo svojho postoja, ale niekde vo mne je už asi navždy hlboko vrytý nešťastný postoj, že rozprávať po slovensky s maďarským prízvukom je trápne. Mám také tušenie, že nie ja jediná mám na Slovensku takýto postoj.*⁵²
- (11) *Dobrý deň. Mám 14 rokov a neviem vôbec vysloviť hlásku „r“ narozdiel od ostatných. Mňa to trápi až veľmi a neviem s touto poruchou ani žiť. Hlavný problém je s tým v škole, keď mám niečo čítať alebo odpovedať na otázky alebo povedať ako sa volám. Proste učitelia mi nerozumejú, až po druhýkrát a spolužiaci sa z toho strašne smejú. V poslednej dobe som začal chodiť poza. Nechodil som ani do školy. Teraz mám kvôli tomu problémy ako doma, tak i v škole. Dnes nám končia prázdniny, zajtra musím ísť do školy a ja len keď počujem slovo škola, celý sa začnem triasť. Už fakt neviem čo robiť. Uvažujem nad vecami nad ktorými deti v mojom veku určite neuvažujú. V noci plačem, lebo neviem čo robiť. Zajtra fakt nechcem ísť do školy aj keď musím a ja už neviem čo mam robiť?? :(A k logopédovi ísť nechcem, lebo rodičia ani nevedia že „r“ neviem povedať a nechcem im to povedať, lebo sa za to hanbím.*⁵³

Vytváraním a udržiavaním diskurzu definovaného výrokom „Na Slovensku po slovensky“ sa narúša solidarita, spolupatričnosť medzi členmi jedného spoločenstva. Jazyk pritom zohráva úlohu diskriminačného dôvodu a zároveň prostriedku, ktorým sa tvorí diskurz, a tým aj konkurenčné sociálne vzťahy. Poškodzujúce rozlišovanie sa tak prejavuje aj v priamej či nepriamej interakcii používateľov jazyka.

4.2 Získavanie sociálnej prevahy alebo „Doma si hovor, ako chceš, ale tu budeš rozprávať po slovensky!“

V záujme vytvorenia demokratickej, tolerantnej a prosperujúcej spoločnosti v podmienkach integrujúceho sa Európskeho spoločenstva funguje na Slovensku

51 Ako si odvyknúť od nárečia? [diskusia]. *Modrý koník*, 30. november 2021. Dostupné na: <https://www.modrykonik.sk/forum/volne-diskusie/ako-si-odvyknut-od-narecia/?-page=2&scrollto=first> [cit. 15-12-2023].

52 Véghová, O.: Ja som po maďarsky (časť 5. – Maďarka) [diskusia]. *SME*, 17. október 2017. Dostupné na: <https://blog.sme.sk/diskusie/3219042> [cit. 29-9-2023].

53 Neviem vysloviť „r“: Strašne sa za to hanbím [poradňa]. *Najmama*, 27. január 2014. Dostupné na: <https://najmama.aktuality.sk/clanok/234272/neviem-vyslovit-r-strasne-sa-za-to-hanbim/> [cit. 29-9-2023].

(popri tzv. jazykovom zákone) aj zákon 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín. V presadzovaní menšinových politík štát trvalo zlyháva. V čom však zlyháva slovenská spoločnosť, je rešpektovanie používania materinského jazyka:

- (12) *Bol som svedkom.ako sa chceli spolu hrať dve dievčatá ,jedna vedela po slovensky druhá maďarský ale obe žili na Slovensku ...ta čo vedela iba maďarsky musela vždy ísť za mamou aby jej preložila zo slovenčiny do maďarčiny !... tak toto je podľa teba v poriadku ?..nikto im neberie ich jazyk ,zvyky ...nech si doma rozprávajú ako sa im páči ale keďže žijú na Slovensku ,vzdelávať by sa mali v slovenčine !...neviem a nerozumiem tomu ale matka tej malej ,čo vedela len maďarský ,by sa mala hanbiť ! ..už len preto ,že ona slovenský vedela a dieťa takto sama diskvalifikovala od rovesníkov !⁵⁴*
- (13) *A mam skusenosti s Madarmi nerešpektujú absolútne úradný jazyk a ani na úradoch ci napríklad verejný rozhlas. Doma nech sa rozpravajú ako chcú ale úradný jazyk by mali rešpektovať⁵⁵*

Výsmech a verejné pranierovanie používateľov maďarského jazyka neostáva na stránkach online diskusií. Členovia maďarskej menšiny sa pomerne bežne stretávajú s negatívnymi reakciami zo strany používateľov slovenčiny, najmä v prípadoch, keď je ťažké rozlíšiť verejnú a neverejnú komunikáciu:

- (14) *Písal sa rok 2004. Syn mal 4 roky a boli sme pravidelnými návštevníkmi nefrologickej ambulancie v nemocnici na Antolskej. Netúžila som poznať, že existuje lekárska špecializácia na obličky, ale nemala som na výber. Čakala nás séria neprijemných vyšetrení. Vedela som, že nás čaká možno niekoľkoročný liečebný proces. Aby som utišila svoj strach o syna, v hlave som si pripomínala slová našej pediatričky, že to čo riešime, je liečiteľná záležitosť. Hneď na druhej návšteve nás čakali odbery. Andráš pri odbere plakal a narietal. Po maďarsky. Ja som sa ho snažila ukludniť. Po maďarsky. Z pohľadov som videla, že to nie je dobre. Pani doktorka povýšeneckým hlasom skonštatovala, že dieťa nerozpráva po slovensky. Po odbere mi dlho vysvetľovala, aké je dôležité naučiť sa po slovensky. Že mne, ako matke by malo záležať na integrácii môjho dieťaťa do spoločnosti. Ja som sa obhajovala. Mám v tom prax. Opakovala som dlhé roky cibrené*

54 Zvláštne kroky na ministerstve kultúry: zriaďujú nový odbor, odmietajú, že ide o jazykovú políciu [diskusia]. *Topky*, 7. august 2020. Dostupné na: https://www.topky.sk/cl/10/1947555/Zvlastne-kroky-na-ministerstve-kultury--Zriadiju-novy-odbor--odmietaju--ze-ide-o-jazykovu-policiu#disqus_holder [cit. 29-9-2023].

55 Sziliová: Voči slovenskému jazykovému zákonu treba zakročiť [diskusia]. *Aktuality*, 5. február 2019. Dostupné na: <https://www.aktuality.sk/diskusia/140200/sziliova-vo-ci-slovenskemu-jazykovemu-zakonu-je-potrebne-zakrocit/5/> [cit. 29-9-2023].

a vylepšované odpovede. Niektoré frázy som sa naučila ešte od rodičov. Už aj oni ich mali dôkladne vyladené. Vysvetľovala som jej, že aj ja som sa naučila po slovensky. Pritom aj základnú školu v Podunajských Biskupiciach, aj gymnázium na Dunajskej ulici som absolvovala v maďarskom vyučovacom jazyku. Vysvetľovala som, že s takýmto vzdelaním som bola schopná vyštudovať univerzitu v slovenčine. Vysvetľovala som, že aj moje dieťa bude vedieť po slovensky na veľmi dobrej úrovni. A bude ovládať aj iné jazyky. Cítila som, že to celé obhajovanie sa je zúfale. V tej nefrologickej ambulancii mi to celé prišlo až morbidne a ja som si uvedomila jednu vec: „Pani doktorka, ja v tejto krajine žijem celý svoj život ako národnostná menšina. Verte mi, že ja veľmi dobre viem, čo je to integrácia. A nepotrebujem poučovanie od niekoho, kto o tom nič nevie.“ Nevyslovila som to nahlas. Ale už som v tom mala jasno.⁵⁶

Uvedený úryvok sa netýka diskriminácie v tom zmysle, že by bolo pacientovi odoprené lekárske vyšetrenie z dôvodu jazyka (vo vzťahu lekár – pacient). Sprostredkovaná skúsenosť z ambulancie poukazuje na diskrimináciu v zmysle nerovného zaobchádzania, ktorého základom je získavanie sociálnej prevahy v komunikácii medzi interaktantkami (nositeľka slovenského jazyka – nositeľka cudzieho jazyka).

Opísaná situácia má niekoľko špecifických charakteristík. V prvom rade treba zdôrazniť, že ku komunikačným problémom nedošlo, keďže matka rozprávala po slovensky a mohla na seba prebrať úlohu tlmočníčky. Navyše, šlo o bolestivé vyšetrenie, teda o situáciu, v ktorej človek bežne reaguje v materinskom jazyku, zvlášť ak ide o malé dieťa.

V situácii, keď sa mala lekárnica venovať stanoveniu diagnózy a zameriavať sa na to, aby vyšetrenie prebehlo bez komplikácií vzhľadom na nízky vek pacienta, využila svoj sociálny status a zvolila stratégiu poučovania matky. Ako píše Ivana Marková, Olga Müllerová a Jana Hoffmanová (1999), asymetria je súčasťou vzťahu inštitúcie a klienta, avšak v danom prípade sa táto komunikačná asymetria zneužíva na navodenie nekoherentnej komunikácie o používaní slovenského jazyka s výrazným apelom na integráciu dieťaťa. Tým zväčšila sociálnu vzdialenosť v rovine vzťahu lekárnica – pacient (resp. jeho matka) a navodila nerovnosť vo vzťahu nositeľka väčšinového jazyka – nositeľka menšinového jazyka. Antiracionálna argumentácia lekárnice sa prejavila jej apelovaním na sociálny status matky, ktorá by mala cítiť zodpovednosť za dieťa (*Po odbere mi dlho vysvetľovala, aké je dôležité naučiť sa po slovensky. Že mne, ako matke by malo záležať na integrácii môjho dieťaťa do spoločnosti.*).

Lekárka viedla komunikáciu v duchu „cudzí jazyk je problém“. Komunikácia lekárnice neprispela k bezproblémovému priebehu vyšetrenia (aby sa pacient upoko-

56 Véghová, O. Maďarka. *SME*, 18. september 2017. Dostupné na: <https://blog.sme.sk/veghova/spolocnost/madarka> [cit. 29-9-2023].

jil), čo je základným cieľom vyšetrovania. Naopak, svojou komunikáciou dostala matku do oslabenej pozície, ktorá sa navyše nemohla venovať dieťaťu, ale namiesto toho musela vysvetľovať a obhajovať svoju pozíciu (*opakovala som, obhajovala som, vysvetľovala som*).

V danej situácii pacientovi nebolo upreté právo na lekárske ošetrenie, avšak emocionálna stopa po konverzácii v matke ostala (*Cítila som, že to celé obhajovanie sa je zúfalé. V tej nefrologickej ambulancii mi to celé prišlo až morbidne*).

Nepriamym príznakom navodzovania nerovnosti je výpoveď: *Pani doktorka povýšeneckým hlasom skonštatovala, že dieťa nerozpráva po slovensky*. Ide o subjektívne hodnotenie matky, ktorá nemusela moduláciu reči odhadnúť správne. Avšak je to dôležité hodnotenie s ohľadom na následný priebeh komunikácie a na pozíciu, ktorú musela matka zastávať.

Nejde pritom o ojedinelý prípad. Príslušníci jazykových menšín sa s podobnými reakciami stretávajú často, opakovane, na základe čoho možno konštatovať, že ide o štandardné reakcie zo strany používateľov slovenčiny, a teda o štandardizovaný diskurz, ktorým sa navodzuje vzťah nerovnosti:

- (15) *Syn chodí na rehabilitáciu. Má problémy s chrbticou. Zo začiatku som s ním tam sedávala aj ja, aby som ho vedela doma kontrolovať, či správne robí všetky cviky. Občas som neodolala a upozornila som ho, keď sa mi zdalo, že niečo robí nedbalo. Drž tú hlavu rovno! Vystri sa! Synovi to nevadilo, terapeutke však áno. No nie preto, lebo som sa miešala do jej remesla. Vadilo jej, že so synom komunikujem po maďarsky. Upozornila ma na to. Viackrát. Potom som sa už snažila radšej nič nehovoriť. Pritom trerapeutku poznám už roky, je to naša dobrá kamarátka, super človek, super mama, super žena. Naozaj.*⁵⁷

Úryvok z osobného blogu opisuje približne rovnakú situáciu, pričom terapeutka zvolila asertívnejší, imperatívnejší prístup k riešeniu problému. Aj tu sa jazyk javil ako problém, ale nie z hľadiska cieľa terapie. Uvedený prípad sa odlišuje reakciou matky, ktorá do konca terapie upustila od komunikácie so synom (*Potom som sa už snažila radšej nič nehovoriť*).

Reakcie na príspevok nenechali na seba čakať. Niektorí komentujúci používatelia racionalizovali konanie terapeutky a, naopak, konanie matky charakterizovali ako znak nerešpektovania terapeutky, či neúcty voči nej, dokonca ako znak urážky. Situáciu porovnávajú napr. so situáciou cudzinca v cudzej krajine, ktorý je len na návšteve, čím nielenže zdôrazňujú sociálnu vzdialenosť, ale aj jasne definujú hranice, kde sa končí a začína používanie toho-ktorého jazyka.

V istých prípadoch používatelia definujú členov maďarskej menšiny ako hostí, ktorí musia rešpektovať domáce zvyky. Argumentuje sa (tradične) vlastnou skúsenos-

57 Marosz, D. Na Slovensku po slovensky. *SME*, 5. október 2017. Dostupné na: <https://blog.sme.sk/dianamarosz/nezaradene/na-slovensku-po-slovensky> [cit. 29-9-2023].

ťou zo zahraničia, ktorú síce využívajú ako analogický prípad, avšak nejde o rovnakú situáciu, pretože členovia maďarskej menšiny nie sú len ekonomickými migrantmi či utečencami v cudzej krajine. Ide o skupinu obyvateľstva, ktorej členovia sú po celú generáciu platnými občanmi Slovenskej republiky a integrálnou súčasťou slovenského obyvateľstva. Ide o jasné rozvíjanie mocensky orientovaného diskurzu:

- (16) *A to ti nenapadlo, že tá terapeutka možno chce aby si so synom hovorila po slovensky preto, aby ona rozumela čo mu vravis? Nenapadlo, ja viem. Lenže ona správne predpokladala, že mu hovoríš niečo čo sa týka práve tej terapie. Možno len chcela vedieť, či mu k cvikom nedavas nesprávne rady. Každopádne sa to týkalo aj jej, a potrebovala vedieť, čo mu hovoríš. Lenže tebe to nenapadlo, a namiesto toho sa u teba sputila urazená maďarska reakcia (zli, zli, zli, nedovolíš mi hovoriť so synom maďarsky!)... Ja som v zahraničí, a sú tu so mnou aj ďalší Slováci, kamarati, príbuzní, aj deti. A máme také pravidlo: hovoríme spolu po slovensky iba vtedy, keď nás každý rozumie. Akonáhle sú nablízku „domorodci“ (staci jeden) ktorí slovenčinu neovládajú, prepíname do ich jazyka. A nikto nás o to nemusí ani žiadať. Nerobíme to preto, že by sme sa za slovenčinu hanbili. Ale skôr ako znak rešpektu k domácim, že pred nimi nič netajíme, že chceme aby rozumeli o čom sa my rozprávame, a že sa chceme integrovať do prostredia, v ktorom sa nachádzame. Tak by to mal robiť „host na navšteve“: rešpektovať domáce zvyky, aj keby mu pripadali podivné...*

Špecifickým prípadom diskriminácie je situácia, keď člen jazykovej menšiny diskriminuje členov tej istej skupiny za nepoužívanie väčšinového, resp. štátneho jazyka. Príkladom je správa, ktorá v r. 2010 informovala o prípade, keď žiaci dostali písomný trest za používanie maďarčiny počas vyučovania v škole s vyučovacím jazykom slovenským. V uvedenej situácii sa naplno prejavila slabá rozlíšiteľnosť verejnej a neverejnej komunikácie. Na ilustráciu uvádzame jej úryvok:⁵⁸

- (17) *Po maďarsky sa v škole nehovorí, museli písať deti*
BRATISLAVA. V škole sa nerozprávame po maďarsky. Takýto text museli päťdesiatkrát do zošita napísať ôsmi žiaci dunajskostredskej základnej školy na Jilemnického ulici s vyučovacím jazykom slovenským. Učiteľka Dagmar Szabóová tak potrestala piatakov, ktorí na hodine slovenčiny vyrušovali. Po maďarsky.
V meste, kde sa až 80 percent obyvateľov hlási k maďarskej národnosti, vzbudil trest pozornosť. Na prípad spreď necelého mesiaca upozornila spolupracovníčka miestnych novín Dunajskostredský hlásnik Katarína Vojteková.

58 Piško, M.: Po maďarsky sa v škole nehovorí, museli písať deti. *SME*, 20. október 2010. Dostupné na: <https://domov.sme.sk/c/5601792/po-madarsky-sa-v-skole-nehovori-museli-pisat-deti.html> [cit. 29-9-2023].

„Akú sebaúctu má mať dieťa, ktoré vidí, že jeho materinský jazyk nemá žiadnu cenu, jeho používanie sa zakazuje a trestá? A aký prístup bude mať potom k tým, ktorí hovoria týmto jazykom,“ pýta sa.

Riaditeľ školy Peter Gajdoš i učiteľka sa za trest ospravedlnili. „Bolo to zastupovanie, vtedy chcú deti automaticky voľnú hodinu. Viackrát som ich upozorňovala, aby nevyrušovali a keď už, nech sa na hodine slovenčiny snažia hovoriť aspoň po slovensky,“ vysvetľuje Szabóová, ktorá tiež pochádza zo zmiešanej slovensko-maďarskej rodiny.

„Bola som už veľmi nahnevaná a tento trest bolo prvé, čo mi napadlo. Nikdy predtým som to neurobila, bola to veľká chyba.“

Štát nemá chrániť silnejšieho, ale slabšieho, píše Peter Morvay.

Uvedená situácia je jasným prípadom diskriminácie, kde je diskriminačným dôvodom jazyk. Učiteľka ako diskriminujúca osoba vychádzala z okolnosti, ktorá vznikla zastupovaním na hodine, keď žiaci nerešpektovali jej upozornenia a narušovali priebeh hodiny rozprávaním. Trest sa však nevzťahoval na okolnosť „vyrušovanie“, ale na okolnosť „rozprávanie po maďarsky“. Vyvstáva teda otázka: prekážalo by učiteľke vyrušovanie menej, ak by žiaci rozprávali po slovensky? Odpoveď poskytuje samotná učiteľka: *Viackrát som ich upozorňovala, aby nevyrušovali a keď už, nech sa na hodine slovenčiny snažia hovoriť aspoň po slovensky*. Učiteľka tiež priznáva, že jej konanie bolo sprevádzané emóciou hnevu, ktorý sa opäť vzťahuje na hodnotenie toho, čo je správne a nesprávne, dobré či zlé.

Vyrušovanie žiakov možno chápať ako spúšťač emócie hnevu, avšak základom diskriminačnej situácie bola reakcia učiteľky, ktorá obrátila pozornosť na jazyk, čo predstavuje antiracionálnu reakciu, pretože nebola vecne opodstatnená a spôsobila nekoherentnosť interakcie so žiakmi. Učiteľka sa navyše pokúšala vyriešiť situáciu a získať prevahu v interakcii demonštráciou svojej moci, ktorá tkvie v sociálnom statuse učiteľa. Výsledkom, resp. interakčným a komunikačným efektom bolo narušenie solidarity v zmysle vedomia príslušnosti k istému celku (aj učiteľka pochádza zo zmiešanej rodiny).

Antiracionálny základ možno badať aj v následných vyjadreniach riaditeľa školy, ktorý sa snažil problém preniesť na deti (*Bolo to zastupovanie, vtedy chcú deti automaticky voľnú hodinu.*), resp. ako problém označil formu trestu (*Nechaj detí písať niečo za trest x-krát do zošita, to sú zastaralé móresy. Pani učiteľka si asi spomenula na svoju školu, keď to ešte bolo bežné*), alebo reálny problém nahradil hypotetickým problémom (*Možné je aj to, že nás teraz napadnú slovenskí nacionalisti, že sme predsa škola s vyučovacím jazykom slovenským a prečo sa teda ospravedľňujeme.*).

V diskriminačnej situácii mohli na strane učiteľky zohrať úlohu rôzne faktory, najmä fakt, že šlo o školu s vyučovacím jazykom slovenským. Na vysvetlenie trestania žiakov za používanie maďarčiny však zaujala učiteľka jasný postoj (*Som presvedčená, že ak chcem, aby sa moje dieťa uplatnilo, musí vedieť slovenčinu a zís-*

kat' v nej aj sebedomie), ktorý sa opiera o argument zabezpečenia bezproblémového uplatnenia člena maďarského etnika na Slovensku, ktoré je možné, len ak člen jazykovej menšiny ovláda spisovný slovenský jazyk. Tento postoj nie je odpoveďou na otázku, prečo sa učiteľka rozhodla potrestať žiakov za používanie maďarského jazyka, keďže taký trest môže naopak spôsobiť traumu z používania maďarčiny, tzn. že jej správanie má potenciálne poškodzujúci vplyv.⁵⁹ Tento postoj je však dôkazom bežnej skúsenosti príslušníkov jazykových menšín, že „na Slovensku sa hovorí len po slovensky“, čo vyplýva z presvedčenia, že charakteristickým znakom národa je jazyk a tiež zo samotnej existencie zákona o štátnom jazyku. Tento postoj si nositelia menšinových jazykov internalizujú,⁶⁰ čo vplýva na ich jazykovú identitu a jazykové sebedomie. Členovia jazykových menšín si internalizujú aj presvedčenie, že sú neslovenskými, teda druhoradými, menej hodnotnými členmi spoločnosti (na základe používania materinského jazyka), ale tiež nie veľmi schopnými používateľmi štátneho jazyka (na základe používania spisovnej slovenčiny).

Ukazuje sa, že uplatňovanie zákona o štátnom jazyku a zákona o používaní jazykov národnostných menšín je sprevádzané napätím, pretože princíp solidarity, t. j. povedomie, že aj keď rozprávame inými jazykmi, sme súčasťou jedného spoločenstva, je potlačený. Namiesto pocitu solidarity sa presadzuje pocit konkurencie a pocit ohrozenia, čo funguje ako základný popud na afektívnu reakciu. Príkladom týchto reakcií sú nenávistné prejavy v akomkoľvek komunikačnom médiu, zvlášť na internete:

- (18) *Dalsia vychodniarska spina. Dufam ze po ceste k nam do BA zdochnes. Neznasam vas vy spiny vychodniarske. Okrem slovneho spojenia ta vypic nic ine neviete. Teliatka dedinske!!!*⁶¹
- (19) *omg vychodnari su kkti ich bijem debilov sprostich CHUDOBNI DEBILI !!!!!!! A HOVORIA JAK Kkti SPROSTY ZEBRACI SU TO CIGANSKI !!!!!!!!!!!!!!! VYZIERAT NAS CHODIA !!!!!!! VSETKIM DAM PO PAPULI*⁶²
- (20) *Vý chytráci na n-tú- len aby sa ani náhodou niečo nedialo proti Vaším !Milovaným "Maďarislám!!!! To ste Slováci- alebo maďa&róni??? VVáš vlastný jazyk Vám, nestojí za OCHRANU? vEĎ V TýCH REKLAMÁCH UŽ TAK PRZ-NIA SLOVENSĚINU ŽE TO LENTAKi ZASLEPENCI AKO vY NEVIDIA!*⁶³

59 Podobné jazykové traumy (vrátane fyzických útokov z dôvodu jazyka) opisuje aj Lucia Molnár Satinská v článku Jazykové problémy maďarskej komunity v Bratislave (Molnár Satinská, 2022, s. 230 – 246).

60 Maďarská menšina slúži len na ilustráciu širšieho a komplexnejšieho problému, ktorý sa týka aj Rómov či Rusínov.

61 Bratislava vs. Východ [diskusia]. *Zpovednice*, 10. august 2009. Dostupné na: <https://zpovednice.eu/detail.php?statusik=402417> [cit. 29-9-2023].

62 tamže

63 Sziliová: Voči slovenskému jazykovému zákonu treba zakročiť [diskusia]. *Aktuality*, 5. február 2019. Dostupné na: <https://www.aktuality.sk/diskusia/140200/sziliova-vo-ci-slovenskemu-jazykovemu-zakonu-je-potrebne-zakrocit/5/> [cit. 29-9-2023].

- (21) *Ochranu a podporu jazykových menšín? Ako nič proti nim, je mi jedno, kto si doma ako rozpráva, ale v tomto state chránime v každom smere hocikoho, len nie vlastných.*⁶⁴

Nenávistné prejavy sú už silnejším prejavom diskriminácie (ako navodzovania vzťahu nerovnosti so zreteľom na získavanie či udržiavanie sociálnej prevahy). Medzi extrémne prípady diskriminácie patria fyzické útoky. Príkladom je prípad Hedvigi Malinovej, ktorý sa stal symbolom nenávisti voči maďarskej menšine, ale aj symbolom hlboko zakorenených predsudkov v spoločnosti, v policajných a iných štátnych zložkách. Hedviga Malinová bola dňa 25. augusta 2006 ráno pred ôsmou hodinou napadnutá dvoma extrémistami. Ako dôvod uviedla jej etnickú príslušnosť, ktorú páchatelia odhalili na základe jazyka, ktorým rozprávala s turistami:

- (22) *Hedviga prehovorila na verejnosti, útok stále potvrdzuje*
Študentka Hedviga Malinová na tlačovej konferencii za prítomnosti svojho advokáta Gábor Gála potvrdila, že ju v Nitre napadla dvojica násilníkov. Poprela, žeby si celú udalosť vymyslela. Advokát Gábor Gál niekoľkokrát spochybnil postup polície pri vyšetrovaní prípadu.

Hedviga Malinová pred novinármi popísala, ako sa celá udalosť odohrala. Počas cesty na skúšku na Fakultu stredoeurópskych štúdií ju oslovili turisti v aute s maďarskou poznávacou značkou. Najskôr chceli komunikovať po anglicky, potom nemecky, napokon sa rozprávali po maďarsky. Turisti sa zaujímali na cestu do Nových Zámkov. Na túto udalosť sa rozpamätala však až v pondelok, za pomoci psychiatra. Podľa advokáta si Hedviga od začiatku nevedela spomenúť, či hovorila s niekým telefonicky alebo priamo. Až neskôr si spomenula, že sa rozprávala s turistami.

*„Pokračovala som po ceste a počula som, ako na mňa niekto kričí, že na Slovensku po slovensky,“ pokračovala Hedviga v rozprávaní udalostí, na ktoré si spomína po stretnutí s maďarskými turistami. „Videla som dvoch mladých chlapcov, 20 – 22 ročných. Prišli ku mne, že či som hluchá, blbá, že či som nepočula, čo mi povedali. Povedala som, aby ma nechali na pokoji. Povedali, že dnes už nikam nepôjdeš. Dostala som facku. Začal mi krváčať nos.“*⁶⁵

Prípad Hedvigi Malinovej je jedným z tematicky zameraných diskurzov, ktorý sa v slovenskej spoločnosti vníma kontroverzne. Do diskusie bolo vnesených

64 Zvláštne kroky na ministerstve kultúry: zriaďujú nový odbor, odmietajú, že ide o jazykovú políciu [diskusia]. *Topky*, 7. august 2020. Dostupné na: https://www.topky.sk/cl/10/1947555/Zvlastne-kroky-na-ministerstve-kultury--Zriaduju-novy-odbor--odmietaju--ze-ide-o-jazykovu-policiu#disqus_holder [cit. 29-9-2023].

65 Hedviga prehovorila na verejnosti, útok stále potvrdzuje. *Pravda*, 13. september 2006. Dostupné na: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/151613-hedviga-prehovorila-na-verejnosti-utok-stale-potvrdzuje/> [cit 29-9-2023].

mnoho spochybňujúcich argumentov a sporných momentov vo výpovedi napadnutej Hedvigy (ľahko vysvetliteľné ako následok psychického otrasu). Odhalené však boli najmä pochybenia polície, ktoré niesli znaky diskriminačného správania.⁶⁶ Prípád Hedvigy Malinovej sa stal súčasťou politického diskurzu, čím sa naplno prejavil jeho mocenský rozmer.⁶⁷

4.3 Navodzovanie konkurencie alebo „Najprv sa douč gramatiku/pravopis a potom sa vyjadruj“

Narúšanie solidarity medzi členmi spoločenstva a získavanie sociálnej preva- hy ide ruka v ruke so vznikom konkurencie medzi danými skupinami. Prejavuje sa to najmä medzi privilegovanou skupinou definovanou na základe kritéria „nositeľ štátneho jazyka“ a nepriviligovanými skupinami definovanými ako „nositelia cudzích jazykov“ alebo „nositelia dialektov“.

Avšak ani tzv. privilegovaná skupina nie je tak jednoliata, ak na ňu nahliada- me prostredníctvom kritéria spisovnosti. Kvalifikátory štátny a spisovný jazyk jasne určujú charakter konkurenčných vzťahov, ktoré medzi členmi spoločenstva vznika- jú, pričom v druhom prípade sa do nerovnej pozície dostávajú nositelia slovenského jazyka na základe diferencovanosti realizácie ich spisovno-jazykovej kompetencie. Pozadím tejto nerovnosti sú jazykové ideológie: „Jazyková ideológia je súhrn štan- dardizovaných kognitívnych preferencií vo vzťahu k jazyku, fungujúcich ako in- terpretačné konštrukty, prostredníctvom ktorých sa utvrdzuje interpretácia jazyka zodpovedajúca istému sociálnemu poriadku“ (Dolník, 2010b, s. 239). Dlhodobým interpretačným konštruktom, tzn. konštruktom, cez ktorý interpretujeme jazyk, je deskriptívna teória systémovej lingvistiky, ktorá mala významný vplyv aj v oblasti preskripcie jazyka. Hoci sa súčasná teória spisovného jazyka a konkrétna jazyko- vo-kultúrna prax snažia striktný systémovolingvistický prístup zmierňovať epizo- dickými pragmatickolingvistickými zdôvodneniami a dôrazom na odporúčanie na- miesto prikazovania, najmä u bežných používateľov stále pretrváva tradícia takého myslenia, ktoré je založené na predstave ochraňovania a očisťovania spisovnej slo- venčiny od cudzích vplyvov. Takéto myslenie je výsledkom spisovno-jazykových diskurzov, ktoré odrážajú vplyv istých jazykových ideológií a naopak, podieľajú sa aj na ich udržiavaní, pričom môžu byť potenciálnym základom diskriminač- nej činnosti: „Jazyková diskriminácia založená na ideológiách, ktoré spočívajú na

66 Kauza Malinová sa po dvanástich rokoch skončila: Polícia už nevie určiť, či šlo o trestný čin. *Topky*, 22. november 2018. Dostupné na: <https://www.topky.sk/cl/100371/1753825/Kauza-Malinova-sa-po-dvanastich-rokoch-skoncila--Policia-uz-nevie-urcit-ci-slo-o-trestny-cin> [cit 29-9-2023].

67 Čaputová: Prípád Malinovej je dodnes symbolom zlyhania právneho štátu. *Teraz*, 25. august 2021. Dostupné na: https://www.teraz.sk/slovensko/prezidentka-pripad-hedvigy-malinovej-j/572360-clanok.html?utm_source=teraz&utm_medium=organic&utm_campaign=click&utm_content=.%253Bsearch [cit 29-9-2023].

zjednodušených kategorizáciách rôzneho druhu, vníma niektoré jazykové prejavy (výrazy) v konečnom dôsledku ako správne, estetické, primerané a kultivované, prípadne aj pravdivé, iné sa zasa stigmatizujú ako nesprávne, neestetické, nepriemerané, nekultivované, cudzie, falošné a deficitné. (...) Spomenuté ideológie sa obvykle subsumujú pod jeden strešný pojem *jazykový purizmus*“ (Ondrejovič, 2020a, s. 130 – 131). S. Ondrejovič v dvojdielnom príspevku *Purizmus v diskriminačnom diskurze I. a II.* vysvetľuje, že aj purizmus je súčasťou diskriminačného diskurzu, pričom k základnej definícii diskriminácie ako narúšania asimilačnej istoty subjektu v rovine poškodzujúceho rozlišovania, nerovného zaobchádzania a znevýhodňovania pripája ďalšie aspekty (jazykovej) diskriminácie, a to „*limitáciu* (obmedzenie), resp. *inhibíciu* (hatenie, spomaľovanie) *reálneho uplatnenia a pozitívneho zužitkovania potenciálu, ktorý ponúka živý prirodzený jazyk svojim používateľom, čo tí za bežných okolností diferencovane aj využívajú na rôzne ciele v závislosti od svojich potrieb alebo situácie*“ (Ondrejovič, 2020a, s. 128). Pravda, ak znevýhodňovanie chápeme ako pragmatický aspekt diskriminácie, limitácia a inhibícia sa do tohto pojmu zmestia, ide totiž o systém obmedzovania jazykovej sebarealizácie používateľov a teda aj sebarealizačného potenciálu samotného jazyka, ktorý možno chápať ako schopnosť jazyka (metaforicky povedané) určovať, čo je pre jeho systém prínosné a čo nie, čím prejavuje svoju životaschopnosť. To, čo je prínosné a čo nie, sa určuje z pozície (jazykovednej, v krajnom prípade aj politickej) autority. Purizmus považuje S. Ondrejovič za stále prítomný v metajazykových prístupoch k jazyku, a to prostredníctvom ideológií protekcionizmu, defetizmu, konzervativizmu, homogenizmu, dekadentizmu a pod. Rozlišuje pritom silnú a miernu formu purizmu, pričom „s prvým typom puristických aktivít sa dnes stretávame najmä u laikov“ (Ondrejovič, 2020b, s. 246).

Konkurenčný vzťah medzi nositeľmi spisovnej slovenčiny má ideologické pozadie, jeho základom je ochrana spisovnej slovenčiny, napr. v ukážke (20) *VVáš vlastný jazyk Vám, nestojí za OCHRANU?*. Ochrana spisovnej slovenčiny má ako argument svoje miesto nielen v metajazykovom diskurze bežných používateľov jazyka, ale najmä v odborných jazykovokultúrnych článkoch. Do tohto argumentu sa premieta ideológia protekcionizmu, ktorá je ešte aj dnes prítomná v jazykovednom diskurze o jazykovej kultúre. Prirodzene táto ideológia stojí na presvedčení, že jazyk je charakteristickým znakom národa:

- (23) *Aj Vás tak irituje chybná slovenčina v televízii? Som presvedčená, že aspoň štátna televízia by mala dbať o spisovný jazyk. Kedysi sa sľubovali pokuty, neviete, či sa to dá niekde nahlasovať? Trhajú mi uši každý deň vo večerných správach RTVS, a keď si predstavím, že tým formujú ľudí a určujú, ako sa bude slovenčina ďalej vyvíjať, až je mi zle a hlavne smutno.*⁶⁸

68 Dostupné na: <https://www.facebook.com/groups/jazykovaporadna/posts/4095318843902504/> [cit. 29-9-2023].

- (24) *Aj napriek tomu že už roky máme zákon o štátnom jazyku, tento je prznený naprieč celým spektrom. Do teraz som nepočul, že by bol niekto riešený za flagrantné porušovanie tohoto zákona v médiách či na verejnosti. Ak už takýto zákon existuje, treba ho dodržiavať. Malo by napríklad zmiznúť przenie ako „ vlak bus shopping „, veď to je otrasné. A takáto „ zhovädilosť „ nám svieti priamo v srdci Slovenska.⁶⁹*
- (25) *Prislušníkom národnostných menšín chce MK SR vytvárať možnosti na zachovávanie ich kultúrnych zvyklostí, jazyka a tradícií,“ Hlavne, že si našu vlastnú kultúru kurv.me.Okrem trápnych relácií v TV sú samé americké sračky a v kinách detto. Našu rodnú reč si kurv.me takisto a je dnes už hanba nepoužívať naše vlastné slová v angličtine. Sme národ bez chrbtice. Kade vieto; tade gate na plote.Nám sa nikto neprispôsobí. Však sme len národik niekde pri Viedni. Ale my aby sme sa doma klaňali a robotovali na cudzích a často aj na vlastných...⁷⁰*

Kritika používateľov smeruje najmä na adresu profesionálnych používateľov jazyka (vo verejnej oficiálnej či polooфициálnej komunikácii). S verejnou komunikáciou sa spája očakávanie používania spisovnej slovenčiny preto, lebo to predpisuje tzv. jazykový zákon. Ten presne vymedzuje sféry, v ktorých sa slovenčina používať musí. Vymáhateľnosť zákona je v tomto prípade sporná, resp. náročná, rovnako aj penalizácie (finančné tresty) za jeho nedodržiavanie. Používatelia majú tendenciu preberať na seba úlohu strážcov jazyka či jazykových policajtov, ak penalizácia neprichádza ani od štátu (Rada pre vysielanie a retransmisii), ani od jazykovedcov, ktorí by verejne kritizovali stav jazyka.

Vytvára sa tak jazykovokultúrne prostredie, v ktorom sa jazyková spoločnosť hierarchizuje na základe ovládania jazyka. V tejto spoločnosti sa ako autorita chápu teoretickí a školení jazykoví odborníci, čo sa premieta aj do zvnútorňovania podriadeného vzťahu bežných používateľov jazyka. V takom usporiadaní jazykovej spoločnosti založenom na jej hierarchizovanosti možno jasne sledovať utilitarizáciu jazyka spojenú s mocou: „Ak prejdeme od diskriminácie vo všeobecnosti do oblasti jazykovej diskriminácie, môžeme tento pojem chápať aj ako také používanie jazyka, pomocou ktorého isté osoby alebo skupiny osôb uplatňujú svoj vplyv a moc voči iným osobám a skupinám a presadzujú či legitimizujú (svoj vplyv a moc) prostredníctvom istej stratégie vo svoj prospech“ (Ondrejovič, 2020a, s. 129).

Jedným z prejavov snahy o presadzovanie moci je konkurencia medzi skupinami používateľov jazyka. Tá sa u nás prejavuje v osobitnom spôsobe diskriminácie, ktorý sa v zahraničí označuje ako language shaming. Ide o ofenzívne ťaženie v (so-

69 Zvláštne kroky na ministerstve kultúry: zriaďujú nový odbor, odmietajú, že ide o jazykovú políciu [diskusia]. *Topky*, 7. august 2020. Dostupné na: https://www.topky.sk/cl/10/1947555/Zvlastne-kroky-na-ministerstve-kultury--Zriaduju-novy-odbor--odmietaju--ze-ide-o-jazykovu-policiu#disqus_holder [cit. 29-9-2023].

70 tamže

ciálnych) médiách alebo o osobné interakcie, ktoré zosmiešňujú, znevažujú alebo ponížujú konkrétne spôsoby používania jazyka (porov. Piller, 2017).⁷¹

Na demonštráciu sme vybrali texty metajazykové, rôzneho štýlu a žánru. Hlavným znakom vybraných textov je, že sú zamerané na zosmiešňovanie či pranierovanie jazykového prejavu a textov verejného charakteru. Tí, ktorí pranierujú, sú bežní používatelia jazyka, ale aj verejne známe osoby, ktoré týmto spôsobom opakujú, reprodukovujú spisovno-jazykový diskurz v zmysle jazykovej kritiky.⁷² Ide o formu ľudovej jazykovej kritiky s potenciálne aj reálne diskriminačnými prvkami, ako ilustruje nasledujúci článok:

- (26) *Na Slovensku po slovensky? Pozor, nasledujúce riadky nie sú vhodné pre citlivé povahy!*

Ako by povedal našinec: Ale nadelil tej slovenčine!

Zdroj: Július Lalák/tip

Zdá sa, že pre niektorých jedincov končia slovenské hranice pred vrátami domu. Pekným príkladom toho je neznámy obyvateľ Dvorov nad Žitavou (okr. Nové Zámky), ktorý nenechal na slovenčine ani nitku suchú. “Krásne zadelil nášmu jazyku,” zasmial sa čitateľ Július z Nových Zámkov, ktorý mal tú “česť” naraziť na zákaz parkovania pred “garážom”. Áno, ešte stále sa nachádzame na Slovensku...⁷³

Medzi najčastejšie pranierované texty patria nápisy, značky, oznamy a iné druhy textov, ktoré sa objavujú na verejných priestranstvách, majú rozličnú funkciu,

71 „By language shaming I mean (social) media campaigns or face-to-face interactions that deride, disparage or demean particular ways of using language“ (Piller, 2017). Dostupné na: <https://www.jyu.fi/en/congress/applied-summerschool/summerschool2017/plenaries/language-shaming-enacting-linguistic-subordination> [cit. 26-9-2023].

72 Porov. **jazyková kritika** [heslo]. In: *Encyclopaedia Beliana*. Dostupné na: <https://beliana.sav.sk/heslo/jazykova-kritika> [cit. 2023-09-23].

73 Na Slovensku po slovensky? Pozor, nasledujúce riadky nie sú vhodné pre citlivé povahy! *Nový čas*, 27. jún 2013. Dostupné na: <https://www.cas.sk/clanok/354633/na-slovensku-po-slovensky-pozor-nasledujuce-riadky-nie-su-vhodne-pre-citlive-povahy/> [cit. 29-9-2023].

no tvoria to, čo sa nazýva jazyková krajina.⁷⁴ Príklad (26) reprezentuje skupinu publicistických textov bulvárneho charakteru. Článok sa na digitálnych stránkach slovenského denníka nachádza v kategórii *Tip od Vás* a v podkategórii *Kuriozity*. Sugestívne ladený nadpis využíva dobre známu frázu vo forme (rečnickej) otázky. Tá je následne podporená upozornením, ktoré sa vo všeobecnosti využíva v článkoch obsahujúcich napr. opísané detaily či obrázky násilia, obetí násilia a pod. Za nadpisom nasleduje obrazový dôkaz „násilného činu“ sprevádzaný komentárom *Ako by povedal našinec: Ale nadelil tej slovenčine!*, čím sa predstava reálneho násilia zmierňuje výrazom *nadeliť* (resp. *zadeliť*), ktorý sa v *Slovníku súčasného slovenského jazyka*⁷⁵ vyskytuje vo význame „dať väčšie množstvo, ušetriť“ a v športovom žargóne sa výraz využíva na vyjadrenie porážky (porov. *Štiavnik nadelil Petroviciam sedmičku – Djokovič nadelil dvoch kanárov*).^{76, 77} Z významu vážneho násilia sa text posúva do významu prehraného súboja. Na nadpis nadväzuje aj text článku, ktorý hovorí o používateľoch jazyka ako o *jedincoch* (vyčleňovanie z kolektívu), ktorým *končia slovenské hranice* (ohraničovanie priestoru používania slovenského jazyka na súkromný a verejný priestor) *pred vrátami domu* (*vráta* ako expresívna náhrada slova *dvere* naznačujú, že používatelia sú degradovaní do pozície obyvateľov vidieckych sídel či hospodárskych budov),⁷⁸ čo naznačuje sociálnu charakteristiku používateľov ako „sedliačov“ či „zvierat“.

Texty, ktoré majú charakter výsmechu, ponižovania či pranierovania sa vyznačujú tým, že čo najkonkrétnejšie a najpresnejšie pomenúvajú a opisujú pranierovanú osobu. V prípade, že konkrétne meno nie je známe, uvádzajú všetky dostupné informácie o používateľovi jazyka vrátane geografickej/topografickej lokalizácie (*neznámy obyvateľ Dvorov nad Žitavou*). Autor článku „neznámeho obyvateľa“ ironicky charakterizuje ako človeka, ktorý *nenechal na slovenčine nitku suchú*. Ironické ladenie článku zdôrazňuje fráza *mal tú „česť“*, pričom záver sa významovo vracia k východiskovej fráze *Na Slovensku po slovensky*, aj keď autor nezdôvodňuje, v čom tkvie „neslovenskosť“ nesprávne použitého výrazu *pred garážom*. V danom prípade totiž ide nanajvýš o nesprávne určený rod, a teda neadekvátne vyskloňované

74 O jazykovej krajine pozri L. Satinská, 2014, s. 157 – 167.

75 Porov. heslo **nadeliť**. In: *Slovník súčasného slovenského jazyka* (2015). Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=nadel%C5%A5&s=exact&c=j6b2&cs=&d=sssj#> [cit. 29-9-2023].

76 Martinčo, M. Štiavnik nadelil Petroviciam sedmičku, hetrik Mária Huja. Slušná návšteva aj vylúčenie v Hlbokom. *SME*, 7. november 2022. Dostupné na: <https://myzilina.sme.sk/c/23061778/stiavnik-nadelil-petroviciam-sedmičku-hetrik-maria-huja-slusna-navsteva-aj-vylucenie-v-hlbokom.html> [cit. 29-9-2023].

77 Djokovič nadelil dvoch kanárov, Murray stratil set. *Športky*, 17. január, 2012. Dostupné na: <https://sportky.zoznam.sk/c/78583/djokovic-nadelil-dvoch-kanarov-murray-stratil-set> [cit. 29-9-2023].

78 Porov. heslo **vráta**. In: *Slovník slovenského jazyka* (1959 – 1968): „širšie, väčšie dve re uzatvárajúce vchod do dvora al. iného ohradeného priestoru, do hospodárskej budovy a pod., brána“; alebo *Krátky slovník slovenského jazyka* (2003): „brána (do hosp. priestorov ap.): v. na stodole“.

slovo, čo môže mať pôvod napr. v nárečových vplyvoch. Slovo je aj napriek tomu zrozumiteľné, nemení význam vety a percipient dokáže správne interpretovať apel na správanie sa v zmysle zákazu. Celý text sa vyznačuje prvkami senzačnosti, škanďalóznosti, pričom nesprávne používanie jazyka sa kriminalizuje. Zámerom textu je spôsobiť znechutenie, pobúrenie či hnev u čitateľov textu.

Rovnako postupuje autor v nasledujúcom článku:

(27) *Rozlúštite tento nápis? Trnavčanov potrápila slovenčina!*

Na trnavskom cintoríne očividne rozhoduje o platnosti dopravných značiek správa cintorína. Alebo iba číra neznalosť slovenčiny?

Zdroj: Peter/tip

Jedna čiarka a na trnavskom cintoríne si dopravná značka môže pred jeho správcom iba písať.

Jeden by nechápal, čo tým chcel "básnik" povedať. Po vstupe na trnavský Nový cintorín na Ulici Terézie Vansovej vás zastaví značka "zákaz vjazdu" a pod ňou dodatok "Zákaz vjazdu len s povolením správy cintorínov". "Kto sa NECHCE dostať autom na cintorín, nech o to požiada," vysvetlil si to po svojom čitateľ Peter.

Aspoň že pokyny ku psom majú hlavu aj pätu

Zdroj: Peter/tip

Čo na prvý pohľad vyzerá na poriadny bolehlav, má úplne jednoduché vysvetlenie. Na rozlúsknutie tohto nezmyselného (ne)zákazu by stačila jediná čiarka, takto sa ale musí správca klepať, ktorý návštevník cintorína využije ponúkanú šancu. "To by som chcel vidieť, ako a na základe čoho by ma chceli vyhnáť. Predsa "povolenie" od nich na zákaz vjazdu nemám, takže idem, kam chcem," zamyslel sa Peter.⁷⁹

Nadpis článku má opäť formu otázky *Rozlúštite tento nápis?* a nastrojuje tému ako jazykovú úlohu pre čitateľov. Sarkastické popisy k fotografiám, využívanie fráz (*Jeden by nechápal, čo tým chcel „básnik“ povedať*), hovorových výrazov (*takto sa ale musí správca klepať*), zdroj témy z radov čitateľov, záverečný návrat k východiskovej otázke v zmysle *jednoduchého vysvetlenia*. Štruktúracia textu a štýl písania naznačuje, že môže ísť o rovnakého autora článku ako v príklade (26).

Oba články sú príkladmi pretrvávajúceho diskurzu, ktorý na jednej strane personifikuje jazyk (*nadelil jazyku, nenechal na ňom nitku suchú*) a tak na druhej strane ho ako autonómne vystupujúci subjekt stavia proti jeho používateľom, čo nie je a zo svojej podstaty nemôže byť reálny problém, ale je výsledkom imaginatívnej mentálnej manipulácie a základom antiracionálneho správania v zmysle navodzovania vzťahu nerovnosti, resp. konkurencie.

Pranierovanie či výsmech z dôvodu jazyka sa bežne využíva ako stratégia v politickom diskurze, keď je namierené proti politickým predstaviteľom, čím sa prekračujú hranice politologického hodnotenia:

(28) Eduard Chmelár:⁸⁰

Milé politicky a politici! Keď už vrážate také obrovské paniaze do reklamných kampaní, nemal by byť pre Vás problém, aby ste našli niekoľko eur aj na jazykovú korektúru vašich výplodov. Lebo masovo propagovať przenie slovenčiny je naozaj hanebné. Najväčšie prehrešky voči spisovnému jazyku sú totiž tie, ktoré zasahujú priamo do jeho štruktúry. A tak by malo byť samozrejmosťou, že „Začína SA to prácou“ (KDH), „Boj o spravodlivosť SA nekončí“ (SDKÚ) a dokonca aj líder najslovenskejšej a najnárodnejšej strany, ktorý chce, aby sa na Slovensku hovorilo iba po slovensky, by mal roduverných vyzývať, aby sa zúčastnili NA voľbách, nie „zúčastnili sa volieb“. S pozdravom, Váš verný nevolič.⁸¹

79 Rozlúštite tento nápis? Trnávčanov potrápila slovenčina! *Nový čas*, 25. november 2012. Dostupné na: <https://www.cas.sk/clanok/355745/rozlustrite-tento-napis-trnavcanov-potrapila-slovencina/> [cit. 29-9-2023].

80 Slovenský politik, vysokoškolský učiteľ, publicista, politický a mediálny analytik.

81 Dostupné na: https://m.facebook.com/story.php/?story_fbid=345382865493612&id=277333422298557 [cit. 29-9-2023].

„Language shaming“ (jazykové zahanbovanie, zahanbovanie na základe používania jazyka) sa týka všetkých verejne činných osôb, medzi nimi aj novinárov, pričom môže ísť aj o priamu konfrontáciu s kritizovaným subjektom prostredníctvom korešpondencie:

(29) Anka Žitná Lučaiová:⁸²

Niet nad „fanúšikov“. Jeden taký mi napísal: Vážená pani, ako novinárka máte dozaista urobené štátne skúšky aj zo slovenského jazyka. Preto nechápem, ako je to možné, že pri Vašom vzdelaní, čo článok to gramatická chyba, ktorú si nemôže dovoliť ani žiak základnej školy. Ide hlavne o skloňovanie podstatných mien mužského rodu podľa vzoru dub. Vo Vašom článku Letec Kiska píšete,... Vo štvrtok 12.marca tohto roku. Koncovka -u je len v 6.páde po predložkách v, po... v roku, po roku atď. Vo štvrtok 12.marca je správne tohto roka. V článku Receptová mafia ste sa dopustili až štyroch chýb. ...do začiatku decembra minulého roku, má byť roka do roku 1988, má byť do roka 1988. Dozaista poznáte jednu z povestí o hrade Beckov, keď dal hradný pán zhodiť zo skaly svojho sluhu, ktorý pri páde zo skaly zakričal, že sa stretnú „do roka a do dňa!“ a nie do roku a do dňa. Ďalšia chyba ...v marci tohto roku, ale správne je ... v marci tohto roka ďalšia chyba ...ešte 20.marca tohto roku, správne je ...ešte 20.marca tohto roka Ak by takto hovorila babka z tržnice, to sa dá tolerovať. No, ak takto píšu absolventi vysokých škôl, je to viac ako smutné.⁸³

Ako v nasledujúcich komentároch adresátka uvádza, komunikácia s pisateľom pokračovala ďalej, keď ho upozornila na to, že tvary roka/roku sú varianty:

Keď som mu odpísala, že „podstatné meno rok má v genitíve jednotného čísla dvojtvár roka i roku. Podoba roka sa ustálené používa v niektorých spojeniach, napr. vyše roka, pol roka, do roka a do dňa, z roka na rok. V ostatných prípadoch možno použiť podoby s príponou -a aj -u, napr. na začiatku roka/roku. Aj v spojení do konca roka/roku možno použiť obidva tvary“, dourážal sa. Hm.

(30) Pokračovanie prišlo: „Vážená pani, neviem z akého dôvodu ste podráždená. Vyučoval som 40 rokov slovenčinu na strednej škole a neskoršie na gymnáziu. Nikdy som sa nestretol ani v literatúre, či v súčasnej alebo klasickej, aby spisovatelia použili okrem 6.p. koncovku -u. Známa mi nosí časopisy a noviny z remítendy a u žiadneho novinára som doposiaľ nenašiel v 2.p. koncovku

82 Slovenská novinárka, redaktorka, bývalá šéfredaktorka týždenníka *Plus7dní*.

83 Dostupná na: <https://www.facebook.com/groups/jazykovapoporadna/posts/651086038325819/> [cit. 29-9-2023].

-u, ani u Vašich kolegov. Asi Vy veľmi rada používate vo svojej tvorbe výnimky pravopisu. Ešte na základnej škole sa deti učia, ako sa píše dopisy, správy, teraz aj maily a vždy sa začína oslovením a končí záverom, čo u Vás je to asi veľká neznáma. Ja by som za časopis Plus 7 dní nedal ani deravý groš.“

V uvedenej komunikácii sa frapantne ukazuje jazyková neistota pisateľa, ktorá vzniká po prijatí novej informácie, ktorá je v rozpore s jeho doterajšími jazykovými znalosťami. Vzniknutú neistotu sa pokúsil prekonať prezentovaním svojho sociálneho statusu, ktorý v rámci argumentácie slúžil na zachovanie si tváre a zníženie jazykovej neistoty. Ide o prípad motivovaného riadenia informácií (theory of motivated information management; Afifi – Afifi, 2009), teda riadenie informácií ako proces rozvíjaný v troch rovinách: interpretácia, hodnotenie a rozhodovacia fáza (Giles – Rakić, 2014, s. 21), pričom spúšťacím faktorom sa stáva istá miera neistoty, neurčitosti (uncertainty gap). V interpretačnej fáze človek objavuje rozdiel medzi mierou neistoty (neurčitosti), ktorú o téme alebo o situácii má a mierou neistoty, ktorú si želá mať. Hodnotiacia fáza sa spája s pojmom sebaúčinnosti (self-efficacy), ktorú možno charakterizovať ako vieru človeka vo vlastné schopnosti organizovať a vykonávať aktivity, ktoré sú potrebné na dosiahnutie daných výsledkov (Bandura, 1971). V danom prípade ide o riadenie informácií, ktoré by mali vplyv na zníženie miery neistoty. V rozhodovacej fáze volí konkrétne kroky na zníženie neistoty (neurčitosti). V teórii motivovaného riadenia informácií ide o proces, ktorý determinuje naše správanie v zmysle hľadania či vyhýbania sa istým informáciám, rovnako ako sa pisateľ vyhýba zdôvodneniu používania *roka/roku* ako variantov tým, že sa opiera o svoju celoživotnú skúsenosť, vedomosti a sociálny status.

Neschopnosť priznať, že v danom prípade mohlo dôjsť k teoretickým zmenám vedie na strane korešpondenta k odmietaniu kompetencie novinárky, odvedeniu pozornosti z jazykového problému na štýl jej písomnej komunikácie, pričom na ňu neadekvátne reaguje znížením jej kognitívno-hodnotiacich schopností, napr. ukážka (29) *pri Vašom vzdelaní, čo článok to gramatická chyba, ktorú si nemôže dovoliť ani žiak základnej školy*.

S príchodom sociálnych sietí, ktoré umožňujú vytvárať tematicky zamerané skupiny, sa medzi inými jazykovo zameranými skupinami objavujú aj také, ktoré buď obsahujú príspevky alebo sú ako celok zamerané na pranierovanie a zosmiešňovanie používania jazyka či jazykové chyby a preklepy. Existujú skupiny, ktoré sú priamo zamerané na jazykové chyby v médiách, napr. skupina *Slovenčina v médiách*,⁸⁴ ktorá svoje zameranie popisuje takto: „Chlpy sa nám ježia, keď počúvame, alebo čítame niektoré produkty jazykových profesionálov“. Podobne zamerané sú napr. stránky *Slovák ovláda slovenčinu*⁸⁵ či *Spisovná slovenčina*.⁸⁶

84 Dostupné na: <https://www.facebook.com/slovencina>.

85 Dostupné na: <https://www.facebook.com/gramatikSK>.

86 Dostupné na: <https://www.facebook.com/spisovnaslovencina>.

(31) Slováč ovláda slovenčinu⁸⁷

(32) Spisovná slovenčina⁸⁸

Administrátor stránky Spisovná slovenčina reaguje na komentujúceho používateľa v diskusii nie vecne, teda k téme diskusie, ale upozorňuje ho na chybný pravopis. Na jednej strane ide o zosmiešňovanie písomného prejavu diskutujúceho

87 Dostupné na: <https://www.facebook.com/gramatikSK/posts/pfbid0oXNdUXny3EZ-WH36VCpAGyit24sEbfcVQFqK2psPgkoHEQNAwsYva3A9pFfmDyQuzl>.

88 Dostupné na: <https://www.facebook.com/spisovnaslovencina/photos/a.24871410879-5037/251329595200155/>.

a na strane druhej ide o znižovanie jeho argumentačnej schopnosti (*alebo sa doučiť slovenčinu, až potom mudrovať*).

Ukazuje sa, že na Slovensku funguje používateľský metajazykový diskurz zameraný na jazykovú správnosť, ktorý reprodukuje vzťah k jazyku ako k národnej hodnote, k objektu, ktorý treba chrániť od cudzích vplyvov či nesystémových zásahov.⁸⁹ Tento diskurz je prostriedkom tvorenia a reprodukcie interindividuálnych aj sociálnych vzťahov, tzn. že na jednotlivcov nahliadame cez prizmu ich používania jazyka, čo ovplyvňuje naše hodnotenie daných ľudí, zväčša v negatívnom zmysle. Negatívny vplyv takého diskurzu sa však prejavuje práve v tom, že na základe používania jazyka sme ochotní znižovať hodnotu človeka, hodnotu jeho schopností, vedomostí, ako aj samotnú inteligenciu.

Poukazovanie na medzery v znalostiach je bežný argumentačný faul, ktorý sa ukázal aj v kapitole 3:

(33) *nájdí si niečo o haploskupinách*

(34) *Absolut prv nez zacnete pouzivat slovo rasizmus, poprosim o prestudovanie si pojmu rasa.*

V „boji“ proti rasizmu však používatelia argumentovali aj útočením na písaný prejav diskutujúcich:

(35) *Ked sa tvaris, ako hrda Slovenka, nauc sa gramatiku svojej materinskej reci.*

(36) *ach, sam slovan tu. jeden nevie gramatiku, druha ma medzi priateľmi Maigu*

(37) *ako Slovák sa cítim urazený vašou gramatikou. Stavím sa, že dievča z reklamy má lepšiu gramatiku ako vy „pravá“ Slovenka.*

Poukazovanie na nedostatky v hovorenom či písanom prejave namiesto vecnej argumentácie má antiracionálnu povahu. Vyskytuje sa v diskusiách na akúkoľvek tému a slúži len na získanie prevahy v komunikácii, prípadne na demonštráciu (sociálnej) moci. Devalvácia argumentov komunikačného partnera na základe jazyka je devalváciou jeho odbornosti či inteligencie, čím sa priamo útočí aj na dôstojnosť človeka. Toto správanie je však výsledkom dlhotrvajúceho odborného aj laického metajazykového diskurzu, z ktorého vyplýva presvedčenie o priamej súvislosti medzi používaním jazyka a inteligenciou človeka: „bersteinova teória, známa ako tzv. deficitná teória (...), však v konečnom dôsledku stotožňuje jazyk a myslenie a potom vlastne aj postuluje duševnú prevahu používateľov s vypracovaným kódom“ (Ondrejovič, 2008, s. 28). Neexistuje však súvislosť jazyka a intelektu v tom zmysle, že inteligentnejší ľudia nerobia pravopisné, gramatické či iné jazykové chyby. Tiež

89 Extrémnym prejavom chorobného záujmu o jazykovú správnosť sú skupiny ľudí, ktorí, najmä v online prostredí, neustále poukazujú na jazykové prešľapy a usilujú sa o jazykovú čistotu. Jazykoví fanatici sú v zahraničí ironicky označovaní ako grammar nazis, teda gramatickí nacisti (porov. Sherman – Švelch, 2015).

neexistuje spojitosť medzi osvojovaním si vypracovaného kódu a sociálnym vzostupom nižších sociálnych vrstiev (tamže, s. 28). Preto je argumentácia v podobnom duchu vecne neopodstatnená, ide o snahu získať prevahu v diskusii, navodiť nerovnosť a tým je aj potenciálne diskriminačná.

4.4 Neakomodácia ako základ nerovného zaobchádzania a začiatok asimilácie

V diskriminačnej činnosti, ktorú v tejto kapitole skúmame ako nerovné zaobchádzanie, ide o navodzovanie a reprodukciu vzťahu nerovnosti v behaviorálnom význame. Aj v interakčnej stránke diskriminácie možno badať jej antiracionálnu povahu. Napr. v situácii, keď hosť v reštaurácii núti čašníčku, aby sa naňho usmievala, pričom deklaruje svoje prestížne spoločenské postavenie, prípadne konexie s majiteľom reštaurácie, čo hosť využíva na vyhrážanie sa čašníčke prepustením zo zamestnania. V danej situácii hosť vychádza z predstavy, že súčasťou práce čašníčky je usmievať sa, avšak rovnaké požiadavky neuplatňuje na mužských kolegov. Neochotu čašníčky usmievať sa chápe ako problém, ktorý má antiracionálny základ, pretože sa tým neznižuje kvalita jej práce, práve naopak, môže byť prejavom sústredenosti. Vyhrážanie sa prepustením je sotva riešením problému host'a, pretože ide len o prejav mocenskej prevahy zasahujúci dôstojnosť diskriminovanej osoby. Sexistické prejavy podobného charakteru sa vyskytujú v rôznych interindividuálnych vzťahoch.⁹⁰ Podľa nedávneho výskumu Inštitútu pre výskum práce a rodiny, ktorý bol vykonaný v spolupráci s agentúrou 2muse, sa so sexuálnym obťažovaním stretla viac ako polovica populácie, a to mužov i žien.⁹¹

Súčasťou diskriminačnej situácie sú bezprostredné reakcie interaktantov, z ktorých jeden vynakladá úsilie, aby získal prevahu v komunikácii, zdôrazňujúc tak princíp konkurencie namiesto princípu kooperácie, ktorá je riadiacim princípom komunikácie (kooperácia sa chápe ako úsilie o vzájomné porozumenie). Namieste je preto spomenúť definíciu diskriminácie nielen ako navodzovania vzťahu nerovnosti, ale aj vzťahu, v ktorom dochádza k narušaniu (komunikačnej či sociálnej) istoty. Extrémnym prípadom je ohrozenie zdravia a života, ktoré už ani na Slovensku nie je ničím výnimočným, či už z dôvodu sexuálnej orientácie,⁹² náboženskej príslušnos-

90 Príklady neadekvátnej komunikácie na základe rodu sa objavujú aj v médiách, napr. v rozhovore s lekárkou, ktorá opisuje svoj prvý rok v práci, kde sa stretla so zastrašovaním či nevhodným oslovením. Dostupné na: <https://dennikn.sk/3042950/mlada-lekarka-opisuje-svoj-prvy-rok-muzi-pacienti-sa-neboja-ma-zastrasit-alebo-ma-oslovu-zlatko-a-milacik/> [cit. 29-9-2023].

91 Kuruc, A. So sexuálnym obťažovaním sa stretla viac ako polovica populácie a viac ako dve tretiny žien. Dostupné na: <https://www.totojerovnost.eu/index.php/2022/10/07/so-sexualnym-obtazovanim-sa-stretla-viac-ako-polovica-populacie-a-viac-ako-dve-tretiny-zien/> [cit. 13-12-2022].

92 Zdút, M. – Osvaldová, L. Útočníka zo Zámockej našli mŕtveho, k streľbe sa prihlásil na Twitteri, pár hodín predtým zverejnil manifest proti Židom a LGBTI. *Denník N*, 12. október 2022. Dostupné na: <https://dennikn.sk/3052833/k-strelbe-na-zamockej->

ti či etnickej príslušnosti.^{93, 94} Extrémnym prípadom však predchádzajú opakované, standardizované diskriminačné situácie, ktoré normalizujú vzťahy nerovnosti v spoločnosti.

V priamej diskriminačnej situácii sa jazyk (prostredníctvom konvencionalizovaných diskurzov) využíva ako prostriedok tvorenia interindividuálnych a sociálnych vzťahov (s ohľadom na sociálnu hierarchiu, sociálne roly a statusy, ktoré sú riadiacimi činiteľmi v snahách interaktantov o navodzovanie nerovnosti). Aj v tomto prípade zohráva významnú úlohu diskurz ako sprostredkujúci činiteľ medzi jednotlivcom a spoločnosťou. Opakované jazykové prejavy a reakcie v bezprostrednej diskriminačnej situácii, opakované navodzovanie (reprodukcia) vzťahov nerovnosti sa štandardizujú ako súčasť diskriminačných diskurzov. Základom týchto reakcií je pravdaže imaginárna mentálna manipulácia, ktorá zabezpečuje (asociačnými zákonmi a mentálnymi operáciami) bezprostrednú a rýchlu aktualizáciu a kombináciu predstáv, emócií, postojov a pod., ich reinterpretáciu vzhľadom na aktuálny kontext s cieľom získať v interakcii prevahu, podporiť konkurenciu a znevýhodňujúco vplyvať na interaktanta.

V analyzovaných textoch sa nerovné zaobchádzanie ukázalo vo viacerých formách:

a) výsmech: *Pochadzam z okolia trebisova kde sa rozprava dost vychodniarsky slovami ako firhang, budze, pridze, garadice (...) ale tu sa mi za to ludia casto smeju. – Mám 14 rokov a neviem vôbec vysloviť hlásku „r“ (...) spolužiaci sa z toho strašne smejú.*

b) pranierovanie jazyka: *Keď počúvam bežného Blaváka je mi na grkanie z intonácie. – matka tej malej ,čo vedela len maďarský ,by sa mala hanbiť !*

c) nenávistné prejavy: *Dalsia vychodniarska spina. Dufam ze po ceste k nam do BA zdochnes. Neznasam vas vy spiny vychodniarske. Okrem slovného spojenia ta vypic nic ine neviete. – omg vychodnari su kkti ich bijem debilov sprostich CHUDOBNI DEBILI !!!!!!! A HOVORIA JAK KKTi SPROSTY ZEBRACI SU TO CIGANSKI !!!!!!!!!!!!!!!*

d) únik z komunikácie: *nemavim tvrdu trnavsku rec a od takych ludi unikam lebo mi to neni prijemne;*

e) neadekvátne trestanie: *Po maďarsky sa v škole nehovorí, museli písať deti, či dožadovanie sa trestu:* *Som presvedčená, že aspoň štátna televízia by mala dbať o spisovný jazyk. Kedysi sa sľubovali pokuty, neviete, či sa to dá niekde nahlasovať?*

f) verejné zahanbovanie (tzv. language shaming): *neznámy obyvateľ Dvorov nad Žitavou (okr. Nové Zámky), ktorý nenechal na slovenčine ani nitku suchú – Na trnav-*

-sa-prihlasil-muz-na-twitteri-par-hodin-predtym-zverejnil-manifest-proti-zidom-a-lgbti/?ref=tit1.

93 Folentová, V. – Tódová, M. Zadržali muža, ktorý v Bratislave ubil mladého Filipínca na smrť, prokurátor podal návrh na väzbu. *Denník N*, 2. jún 2018. Dostupné na: <https://dennikn.sk/1140303/zadrzali-muza-ktory-ubil-na-smrt-filipinca-vazba/?ref=list>.

94 Útok Milana Mazureka na Moslimskú rodinu [video]. *YouTube*, 12. máj 2016. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=kR914TgpswE>.

skom cintoríne očividne rozhoduje o platnosti dopravných značiek správa cintorína. Alebo iba číra neznalosť slovenčiny? – Milé političky a politici! (...) masovo propagovať prznenie slovenčiny je naozaj hanebné;

g) povyšovanie vlastnej kognitívno-hodnotiacej kompetencie: *Vyučoval som 40 rokov slovenčinu na strednej škole a neskôršie na gymnáziu. Nikdy som sa nestretol ani v literatúre, či v súčasnej alebo klasickej, aby spisovatelia použili okrem 6.p. koncovku -u. Známa mi nosí časopisy a noviny z remitendy a u žiadneho novinára som doposiaľ nenašiel v 2.p. koncovku -u, ani u Vašich kolegov.*

h) znižovanie kognitívno-hodnotiacej kompetencie iného: *pri Vašom vzdelaní, čo článok to gramatická chyba, ktorú si nemôže dovoliť ani žiak základnej školy;*

i) znižovanie argumentačnej kompetencie: *jasný dôkaz toho, že ten, kto toto napíše, je prísťahovelec a nie BRATISLAVČAN – alebo sa doučiť slovenčinu, až potom mudrovať;*

j) fyzický útok: *„Pokračovala som po ceste a počula som, ako na mňa niekto kričí, že na Slovensku po slovensky,“ (...) Povedali, že dnes už nikam nepôjdeš. Dostala som facku. Začal mi krváčať nos.*

Východiskom pri charakteristike diskriminačnej jazykovej komunikácie, tzn. jazykovej komunikácie, ktorá sa prejavuje ako nerovné zaobchádzanie, je teória komunikačnej akomodácie, ktorú vytvoril sociolingvista Howard Giles na začiatku 90. rokov minulého storočia a ktorú s ďalšími spoluautormi doposiaľ upresňuje a dopĺňa. Prispôsobovanie komunikácie je základom ľudskej interakcie a vyskytuje sa v rámci rôznych oblastí. Komunikačná akomodácia má pritom dve funkcie: 1. vytvoriť spoločný základ pre koherentnú interakciu a 2. prekonať sociálnu vzdialenosť medzi jednotlivcami. Ide o dve funkcie zabezpečujúce vzájomné porozumenie a pozitívne prezentovanie osobnej, individuálnej a sociálnej identity (porov. Giles ed., 2016, s. 25 – 28). Pravda, teória komunikačnej akomodácie sa zaoberá aj druhou, „temnejšou“ stránkou, ktorú autori nazývajú neakomodácia (nonaccommodation; porov. Giles ed., 2016, s. 85 – 104). Nejde však len o komunikačnú neprispôsobivosť, ide o typ komunikačného správania, ktorý obsahuje prejavy (prvky vyčleňovania interaktanta, zdôrazňovanie odlišnosti a neschvaľovanie interaktanta)⁹⁵ vyúsťujúce do komunikačnej neprispôsobivosti. Prejavy neakomodácie pritom možno rozdeliť na prejavy na strane hovoriaceho a na strane poslucháča. Neakomodácia na strane hovoriaceho znamená navodzovanie divergencie (akcentovanie verbálnych a neverbálnych odlišností v prejave), udržiavanie divergencie (keď hovoriaci pokračuje v komunikácii v neprispôsobenom štýle, jazyku, akcente), stratégie zamerané na interpretovateľnosť (zamerané na schopnosť poslucháča rozumieť hovorenému prejavu), riadenie diskurzov (zamerané na makrokonverzačnú stránku komunikácie, napr. hovorenie o témach, ktoré sú pre komunikantov nepoznané, nevhodné), stratégie zamerané na kontrolu interpersonálnych vzťahov (sociálne roly a statusy) a prejavo-

95 Disaffiliation, dissimilarity and disconfirmation (porov. Giles ed., 2016, s. 85).

vanie emócií (ignorovanie, delegitimizovanie emócií komunikanta). Neakomodácia na strane poslucháča sa prejavuje v prílišnom prispôsobovaní (presahujúce potrebnú mieru prispôsobenia), napr. v prípade patronizujúcej reči,⁹⁶ alebo v nedostatočnom prispôsobovaní (nedosahujúce potrebnú mieru prispôsobenia), napr. tzv. native speaker (rodený hovoriaci) rozpráva svojim jazykom príliš rýchlo a poslucháč, ktorý sa daný jazyk len učí, „nestíha“ sledovať výpoveď. Neakomodácia ovplyvňuje sociálne vzťahy. Na jednej strane sú menej pozitívne hodnotení jednotlivci, ale aj sociálne skupiny, ktoré reprezentujú. Na druhej strane sa znižuje kvalita sociálneho kontaktu a vzťahovej solidarity. Napr. patronizujúca reč môže navodzovať dojem nekompetentnosti alebo neschopnosti fungovať ako „normálny“ nezávislý dospelý. To môže mať negatívne komunikačné, psychologické a potenciálne fyzické následky pre starších ľudí, ktorí si toto presvedčenie môžu internalizovať, čím sa tento predpoklad naplňa (porov. Giles ed., 2016, s. 85 – 104).

Diskriminačný potenciál komunikačnej neakomodácie je zjavný. Komunikačná akomodácia má slúžiť na znižovanie sociálnej vzdialenosti. Diskriminačná komunikácia je takým prejavom neakomodácie, ktorá nielen že sociálnu vzdialenosť neznižuje, ale ju zväčšuje a navyše dáva sociálnemu vzťahu charakter nerovnosti a konkurencie, narušania solidarity. Výsledkom je nielen menej pozitívne hodnotenie jednotlivcov a sociálnych skupín, a znížená kvalita sociálneho kontaktu, ale aj individuálna komunikačná a sociálna neistota diskriminovaného subjektu.

Jazyková neakomodácia ako základ diskriminačného správania sa prejavuje aj v slovenskej spoločnosti, zvlášť ak ide o komunikáciu v slovenskom a o slovenskom jazyku. Jazyk v tomto prípade funguje ako nástroj a prostriedok diskriminácie, ale aj ako diskriminačný dôvod, pretože je hodnotiacim parametrom, na základe ktorého človek posudzuje interaktantov aj v bežnej jazykovokomunikačnej situácii (podobne ako ich posudzuje na základe výzoru). Komunikačná neakomodácia je len jednou stranou komunikačného vzťahu interaktantov. Komunikácia je totiž riadená asimilačno-akomodačným mechanizmom. V prípade nedostatočnej akomodácie sa, v záujme dosahovania komunikačných cieľov a naplnenia komunikácie ako úspešnej činnosti, presadzuje aj jazykovokomunikačná asimilácia, a tým aj jazyková asimilácia.

Sledované diskurzy sú typickými príkladmi presadzovania jazykovokomunikačnej asimilácie, keď sa na používateľov jazyka kladú nároky prispôsobenia sa väčšine, či už používaním štátneho jazyka (a to aj v súkromnej sfére), zbavovania sa prejavov prirodzeného (resp. materinského) jazyka) či presadzovaním myšlienky neustáleho zlepšovania jazykového prejavu a znižovaním jazykového sebavedomia používateľov jazyka.⁹⁷

96 O patronizujúcej reči a akomodačno-asimilačných procesoch v intergeneračnej komunikácii pozri aj Bartalošová, 2020, s. 62 – 75.

97 O spisovnej slovenčine ako o prirodzenom jazyku pozri Rusinková, 2019.

4.5 Zhrnutie

V analyzovaných textoch sme sa pokúsili ukázať praktické, konkrétne prejavy jazykovej diskriminácie od jej subtílnych foriem po tvrdšie a násilnejšie podoby. Výber textov zodpovedal požadovanému predmetu výskumu diskriminácie ako nerovného zaobchádzania. Texty sa delili na tie, ktoré poukazovali na diskriminačné správanie a konanie, alebo ho opisným spôsobom sprostredkovali, a na tie, ktoré sú samy osebe prejavom diskriminačného správania a konania. Diskriminácia ako nerovné zaobchádzanie sa v našich interpretáciách prejavila ako narušanie solidarity, získavanie sociálnej prevahy (moci), navodzovanie konkurencie namiesto kooperácie.

Diskriminačná činnosť je neoddeliteľne spätá s poškodzujúcim rozlišovaním, preto sme v podkapitole 4.1 priestor venovali presadzovaniu jazykového homogenizmu „Na Slovensku po slovensky“, ⁹⁸ ktorého šírenie značne podporuje existencia a presadzovanie zákona o štátnom jazyku.

Jazyková politika založená na presadzovaní nadradenosti štátneho jazyka nad ostatnými má svoje prejavy vo vzťahu k iným jazykovým varietam, menšinovým jazykom, cudzím jazykom aj vo vzťahu k samotnej spisovnej slovenčine. Základom týchto vzťahov je akomodačno-asimilačný mechanizmus, ktorý sa v rámci diskriminačného správania prejavuje ako presadzovanie jazykovej asimilácie.

Jazykovokomunikačná asimilácia je prejavom jazykovej diskriminácie, tzv. lingvicizmu ako o ňom píše T. Skutnabb Kangas a R. Phillipson (1995), pričom má vplyv na používanie a samotnú existenciu znevýhodňovaných jazykov, pretože dôsledné presadzovanie väčšinového jazyka sa prejavuje v postupnom zanikaní dialektov či menšinových jazykov, tzn. že taká jazyková politika má vplyv na jazykovú diverzitu spoločnosti, ktorá je prejavom sociálnokultúrnej diverzity.

Asimilačnú jazykovú politiku si ilustrujeme v nasledujúcej kapitole, a to na príklade jedného z menšinových jazykov, ktorý bol asimilačnými snahami vo veľkej miere zasiahnutý po celé desaťročia.

98 Jazykový homogenizmus možno chápať ako ideológiu, ktorá na jazykovú variabilitu nahliada ako na negatívny jav (porov. Dufek, 2018, s. 116). Dostupné na: <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/99124/140065366.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [cit. 26-9-2023].

5 JAZYK AKO PROSTRIEDOK ZNEVÝHODŇOVANIA

Jazyk ako prostriedok znevýhodňovania sa týka sociálnej praxe, pričom pozornosť obraciame na systémovú diskrimináciu v podobe presadzovania asimilačnej menšinovej (a teda aj jazykovej) politiky voči rusínskej menšine na Slovensku v druhej polovici 20. storočia. Znevýhodňovanie zo strany štátneho systému tkvie v (ne)možnosti používať materinský jazyk v slovenskom jazykovom prostredí, učiť sa ho a učiť sa v ňom, používať ho vo verejnej sfére, resp. v oficiálnych typoch komunikácie, čím by bola zabezpečená jeho existencia a rozvíjanie.

V nasledujúcej časti sa odvraciam od výskumu písaných textov a pozornosť venujeme rozhovorom, ktoré sú hlavnou metódou uplatňovanou v danej kapitole. Ich obsah tvoria metajazykové témy, pričom jazykové skúsenosti používateľov mapujú situáciu rusínskej menšiny a jej jazyka v druhej polovici 20. storočia. Výskum bol realizovaný⁹⁹ prostredníctvom otvorených nahrávok, t. j. riadených rozhovorov na vybrané témy týkajúce sa postoja k vlastnej národnosti a jazyku, ako aj k iným národnostiam a jazykom. Nie všetci respondenti mali poskytnuté otázky vopred, napr. H. Bendová, ktorá mala bez vopred poskytnutých otázok problém spomenúť si na detaily zo svojho života vo Svidníku.

Výber informátorov zodpovedal vekovej požiadavke, ktorej zámerom bolo vybrať subjekty tak, aby ich výpovede podali čo najplastickejší obraz o živote a kultúre Rusínov v druhej polovici 20. storočia v kontinuite. Zo skúmanej vzorky boli vylúčené tie subjekty, ktorých relevantná časť (minimálne 30 rokov) života sa neodohrala v druhej polovici 20. storočia. Výber informátorov sa taktiež vzťahoval na tie subjekty, ktoré podstatnú časť života (minimálne 20 rokov) prežili alebo žijú vo Svidníku.

Najstaršou informátorkou bola Mária Husárová (MH), narodená v roku 1937 v Nižnej Písanej (okres Svidník). Vo Svidníku žije od r. 1960, je vysokoškolsky vzdelaná, pôsobila v školstve ako učiteľka ukrajinského jazyka. Rozhovor prebiehal v domácom prostredí, informátorka mala vopred poskytnuté témy rozhovoru, na ktoré mala čas sa pripraviť, preto je jej výpoveď podrobná a obsažná. Prekážkou pri prepise výpovedí bolo rýchle tempo reči, nevýrazná artikulácia a jazyková bariéra, keďže informátorka niektoré pasáže cituje v ukrajinskom jazyku.¹⁰⁰

Ján Rusínko (JR), narodený v r. 1941, pochádza z Becherova (okres Bardejov). Vo Svidníku žije približne od r. 1964, je vysokoškolsky vzdelaný, pôsobil v školstve ako učiteľ hudobnej výchovy. Má skúsenosti s etnologickým výskumom a disponuje hlbšími znalosťami v oblasti histórie a kultúry Rusínov. Rozhovor pre-

99 Výskum bol realizovaný v r. 2014, autorka: Jaroslava Kmit'ová (JK).

100 Je dôležité poznamenať, že autorka výskumu ovláda rusínsky dialekt pasívne. V rámci rozhovorov nedochádzalo k vyjednávaniu jazyka, respondenti boli podporovaní v tom, aby hovorili po rusínsky.

biehal v domácom prostredí, informátor mal vopred poskytnuté témy a aj jeho výpoveď je veľmi podrobná a obsažná.

Mária Rusinková (MR), narodená v r. 1944 v Nižnom Komárniku (okres Svidník). Vo Svidníku žila od r. 1966 do r. 1990, keď sa presťahovala do Výšného Komárnika. Má ukončené stredoškolské vzdelanie. Rozhovor prebiehal v domácom prostredí, informátorka mala vopred poskytnuté témy rozhovoru. Jej výpoveď je obsažná, no badať na nej známky zabúdania.

Anna Sabová (AS), narodená v r. 1957 vo Svidníku, vyrastala v obci Krajná Bystrá (okres Svidník), do mesta sa presťahovala v r. 1976. Má ukončené stredoškolské vzdelanie, celý život pracovala v oblasti spoločného stravovania vo Svidníku. Z výpovede vyplýva, že si mnoho pamätá. Informátorka mala vopred poskytnuté témy rozhovorov, čo sa pozitívne odrazilo aj na jej výpovedi.

Mária Senajová (MS), narodená v r. 1957 v obci Vladyča (okres Humenné). Má ukončené gymnaziálne štúdiá, vo Svidníku žije od r. 1981. Rovnako, ako predchádzajúca informátorka, otázky mala poskytnuté vopred, rozhovor neprebíhal v domácom prostredí, čo však nemalo na výpoveď žiadny vplyv.

Helena Bendová (HB), narodená v r. 1971 v Bystrej (okres Stropkov). Má ukončené stredoškolské vzdelanie, vo Svidníku žije od r. 1987. Vo výpovediach sa negatívne odrazilo to, že nemala vopred poskytnuté témy rozhovoru, rozhovor sa vyznačovala dlhým spomínaním si a neistotou.

Najmladšou informátorkou je Jana Rusinková (JnR), narodená v r. 1970 vo Svidníku. Celý život žije v meste, má ukončené stredoškolské vzdelanie. Témy rozhovorov mala poskytnuté vopred, jej výpoveď je obsažná, počas rozhovorov dochádzalo ku komunikácii s jej manželom, vďaka čomu boli informácie pestrejšie. V dôsledku dialógu však dochádzalo aj k rušivým faktorom, ako prerušovanie výpovede či rýchle tempo reči.

Výpovede sú zachytené prostredníctvom upravenej fonetickej transkripcie. Keďže nám nejde o výskum jazykového systému, pre lepšiu vnímateľnosť textu sme vypustili špeciálne znaky napr. *ś, ź, ʒ, x, ɣ, ů, ĭ*, ktoré sa používajú na označovanie osobitných foném (príznačných pre daný jazyk či dialekt), osobitnej výslovnosti pod vplyvom miesta realizácie hlásky (obyčajne ide o neutralizáciu na rozhraní slabík a slov). Zo špeciálnych znakov sme ponechali len znak *ŷ*, pretože ide o realizáciu zadného vokálu špecifického pre rusínsky jazyk. Pre lepšie vnímanie textu sme tiež neoznačovali splyvavú výslovnosť. Mákkosť konsonantov je zachytená dôsledne, pretože rusínske dialekty majú z hľadiska mákkosti inú konsonantickú štruktúru než slovenčina. Variantné používanie zvratného komponentu *sa, ša, sja* (hoci aj v prehovore jednej osoby) nie je chybou v prepise, ale reálnym zachytením variantnosti v reči. Výpovede respondentov môžu byť ovplyvnené slovenčinou, niekde aj ukrajčinou, resp. východoslovenským (šarišským či zemplínskym) dialektom, najmä v rovine lexikálnej.

Výpovede informátorov sú na niektorých miestach doplnené úryvkami z kroniky mesta Svidník. Ide o vonkajšiu materiállovú oporu, ktorá dotvára obraz o živote

a spoločenských zmenách v meste. Kronika bola vždy písaná len v slovenskom jazyku, rusínsky (a ani ukrajinsky!) jazyk sa pri písaní kroniky nikdy nepoužil.

Naším záujmom je poukázať na to, ako sa vyvíjala jazyková situácia v meste Svidník, ktoré slúži ako modelový prípad uplatňovania asimilačnej jazykovej politiky zo strany štátu. Na používanie jazyka v bežnej reči nemala táto politika vplyv, avšak ak zameriame pozornosť na verejnú či oficiálnu komunikáciu, nemožno si nevšimnúť isté negatívne vplyvy na fungovanie rusínskeho jazyka v spoločnosti.

5.1 Rusíni na Slovensku v druhej polovici 20. storočia

Povojnové roky. Koniec prvej polovice 20. storočia sa niesol v znamení druhej svetovej vojny. Severovýchodné Slovensko zohrávalo kľúčovú úlohu v oslobodzovacích bojoch pod názvom Karpatsko-duklianska operácia, počas ktorej armády oboch znepriatelených strán zaznamenali obrovské straty na životoch: „Skutočne z celého Slovenska poznačeného vojnovými udalosťami bola na tom najhoršie jeho východná časť, hospodársky najzaostalejšia časť republiky. Východné Slovensko a v ňom najmä severné okresy obývané rusínskym obyvateľstvom utrpeli pri prechode frontu najväčšie materiálne škody, čo na niekoľko rokov negatívne ovplyvnilo hospodársky a sociálny vývin prevažnej časti ich obyvateľstva“ (Šmigel, 2006, s. 31). Zničené domy, zamínovaná pôda, zlé hygienické podmienky, šírenie epidémií, zločinecké skupiny z poľského pohraničia či domáce zločinecké skupiny. To všetko sužovalo obyvateľov severovýchodného Slovenska. Zlé hospodárske pomery a životnú úroveň obyvateľov zhoršoval nedostatočný priemysel, ale aj pasivita a vlastná neochota podnikat: „Rusíni, ale i Ukrajinci, v našich podmienkach sa nevyznačujú podnikateľskou aktivitou, pri investíciách sú opatrní, v bežnom živote šetrní a aj pri nižších príjmoch sa usilujú o úsporu finančných prostriedkov“ (Konečný, 2011, s. 34).

V týchto zaostalých hospodárskych podmienkach, kde chýbali základné životné potreby, ba navyše, životy ľudí boli vždy ohrozované, bolo takmer nemožné zabezpečovať akýkoľvek druh vzdelania. V prvých povojnových rokoch bola výučba v oblasti Údolia smrti¹⁰¹ zabezpečovaná v rámci humanitárnej pomoci, na čo si spomína aj Mária Husárová:

MH: (...) *toto d'ectvo mala kušfik skomolene, bo prišla vojna, tagže one, že ja po-jeden rik zme ša neučil'i vobec, hej, a toto d'ectvo býlo mizerne, mý zme nemali de bývati, mý zme bývali f pivníci, alebo pid stanom, brat býl chlopec, tag naz nedavali one, do pivníci dovjedna, no a, a potom zme totý d'iti tu z Udolja smrti, ja sim mišaci býla f Tatroch, pretože zme býli holodný, zafšivavený, učiti sa nebýlo de, bývati nebýlo de, jisti nebýlo što. Tag ja znam, može može*

101 Údolie smrti je pomenovaním doliny v Ondavskej vrchovine a svoje meno získalo podľa najťažších bojov, ktoré tu prebiehali v rámci Karpatsko-duklianskej operácie v r. 1944.

simdesjattjad' abo tivko d'iti z toho tagzvanoho Udolja smrti, nas zobrali one do Tater, do Tatranskoj Pol'anky (...) Tagže, no a sim misjaci jem tam byla (...) No a potom jem byla tri mišaci doma, a po troch mišačoch, prišla ponuka z červenoho križa z Českoj republiky zas pre tých oných zaostalých tu a zafšivavených diti, šyto tag nas, mýj nebohýj otec posadili do onoho, do autobusa, veze nas do Košyc na vlak, a zme išli do Olomouca. Tam jem byla rik f kľaštori. S mniškami, normalni tam, a tam už jem chodila pravidelni do školj. Ja mam aj visvečeňe zos onoho, zos Českj školj. Šteracedsedem, šteracedsedem, šteracedosem. No a až potom jem one z Čech po roku, jem sa vernula domu no a tag jem pokračovala, už byla one, zakladna škola f Kružl'ovi, ale zato, že tam jem ori-, mala, što jem tu nechodila do školj, potom f Tatrox druhj rig že zme sa rjadni neučili, ja jem nemala nijake výsvičko aňi nič, tagže one, že jag jem prišla z Čech, tag jem musila robiti rozd'lový skušky, žeby ňa zobrali do pjatoho ročnika zakladnj školj u Kružl'ovi (...)

V marci r. 1945 vznikla Ukrajinská národná rada Prjaševščiny (UNRP), ktorej úlohou bolo presadzovanie záujmov Rusínov v karpatskej oblasti, a jej predstavitelia boli komunistickej politickej orientácie. Po odstúpení Podkarpatskej Rusi (Zakarpatskej Ukrajiny) Sovietskemu zväzu (29. júna 1945), vznikli snahy UNRP o pripojenie prešovskej oblasti k Ukrajine, čo Československá socialistická republika nemohla dovoliť, pretože by sa tým vytvoril precedens pre iné územia v rámci republiky, ktoré obývali menšiny, napr. poľská či maďarská. UNRP od svojej požiadavky upustila, pretože Rusínom boli sľúbené všetky práva národnostnej menšiny, pokiaľ ostanú v ČSR: „Aj keď sa Ukrajinská národná rada Prjaševščiny (UNRP) od separatistických myšlienok dištancovala a začala hlásať podporu Košickému vládnemu programu, na jej počiatočné výroky sa nezabudlo, ale stále pamätalo“ (Šmigel', 2006, s. 29). Prezident Beneš sa rozhodol vzniknutú situáciu riešiť výmenou obyvateľstva (Šmigel', 2006, s. 34) a v rokoch 1947 – 1948 odišlo za vidinou lepšieho života asi 12 000 Rusínov na Ukrajinu (Magocsi, 1995, s. 21). „Ukrajinizácia na severovýchode Slovenska sa začala neskôr a prebiehala pomalším tempom. Oficiálny ráz a politickú podporu dostávala až po politickom prevrate vo februári 1948 avšak určitý etnický dualizmus menšiny vyjadrovaný aj termínom ‚ukrajinské a ruské obyvateľstvo‘ bol tolerovaný ešte niekoľko rokov“ (Konečný, 2012, s. 40).

Päťdesiate roky dvadsiateho storočia. Napriek proukrajinskému nadšeniu a prosovietskemu zameraniu UNRP sa táto akcia výmeny obyvateľstva ukázala ako neúspešná. „Opcia a presídľovanie Rusínov zo severovýchodných okresov Slovenska do ZSSR totiž názorne ilustrovali, že toto obyvateľstvo nemá nič spoločné so ZSSR. Za svoj domov považovali Slovensko a boli odhodlaní zostať tu aj za cenu zmeny svojej národnostnej orientácie“ (Šmigel', 2006, s. 36). Navyše, Slovenská národná rada (SNR) odmietla prijať UNRP ako politického zástupcu Rusínov vo vláde, čím UNRP stratila možnosť získať politický vplyv. Úsilím SNR bolo zlikvi-

dovať UNRP, čo sa jej aj podarilo. V roku 1950 sa zmenil názov na Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich (KZUP) a ten sa presadzoval už len v kultúrnych záležitostiach Rusínov. Depolitizácia, tzv. pravoslávna akcia v apríli 1950 (tzv. akcia P) a uznesenie Predsedníctva ÚV KSS z 28. júna 1952, ktoré rozhodlo o ukrajinčine ako vyučovacom jazyku v rusínskych národnostných školách, vyvolali u obyvateľstva vlnu účelovej slovakizácie (porov. Konečný, 2011, s. 38 – 40). Politická situácia mala teda nepriaznivý dosah na národnostnú situáciu Rusínov. Kto neodišiel na Ukrajinu, musel prijať ukrajinskú alebo slovenskú národnosť, názov etnickej príslušnosti *Rusín* bol vo všetkých komunikačných situáciách zakázaný. Ako uvádza S. Konečný, na zníženie počtu obyvateľov rusínskej a ukrajinskej národnosti malo rozhodujúci vplyv aj to, že kým v r. 1930 sa národnosť určovala podľa materinského jazyka, v r. 1950 sa stala vecou osobného rozhodnutia: „Ukrajinskú identitu aktívne akceptovala iba časť rusínskeho obyvateľstva, najmä politicky angažovaní členovia KSČ (...) Väčšinu ľudu v severných okresoch bývalého Prešovského kraja tak charakterizovala skôr národná vlačnosť, ktorá sa prejavovala hlavne v indiferentnom vzťahu k národnej príslušnosti, v ignorovaní ukrajinských kultúrno-politických a osvetových akcií, v nezáujme o členstvo a prácu v KZUP, v odmietaní ukrajinského jazyka, tlače a kultúry, ako aj v úsilí posilať deti do slovenských škôl“ (Konečný, 2012, s. 40). Kultúrne a jazykové následky tejto situácie, ako aj postoje k voľbe národnosti si priblížime v ďalších kapitolách.

Päťdesiate roky sa tiež niesli v znamení kolektivizácie: „Okrem politických, kultúrnych a národnostných problémov vláda komunistického Československa dosiahla istý pokrok zvýšením životnej úrovne obyvateľov prešovského regiónu“ (Magocsi, 1994, s. 174). Zakladaním Jednotných roľníckych družstiev (JRD) však ľudia prichádzali o majetky, ktorých sa vzdávali neochotne a ťažko. V nasledujúcich rokoch bola zintenzívnená elektrifikácia, expanzia priemyslu, výstavba miest, čo vo svojich dôsledkoch znamenalo odliv pracovnej sily do miest a vyľudnenie obcí. Bolo to len ďalšie prispievanie k prirodzenej asimilácii s majoritným obyvateľstvom. Podľa P. Magocsiho v nivelizácii jazyka a kultúry rusínskeho obyvateľstva zohrávala veľkú úlohu aj blízkosť dialektov na východnom Slovensku, náboženská podobnosť či interetnické manželstvá.

Šesťdesiate roky dvadsiateho storočia. Čiastočné uvoľnenie atmosféry a nový optimizmus pre Rusínov znamenali demokratizačné roky, keď na čele Ústredného výboru Komunistickej strany slovenska a neskôr aj Komunistickej strany Československa stál Alexander Dubček. Rozbehli sa intenzívne prípravy na vznik novej národnej rady, v r. 1968 bola gréckokatolícka cirkev legalizovaná (hoci obrady boli poslovenčené a juliánsky kalendár vystriedal gregoriánsky). Aktivita boli pozastavené inváziou sovietskych vojsk: „Pražská jar spôsobila, že sa rozrástli trenice medzi Rusínmi a Slovákmi. Slovenská tlač a niektoré organizácie (predovšetkým oživotvorená Matica slovenská) sa kriticky postavili voči rusínsko-ukrajinským politickým a kultúrnym požiadavkám a ešte aj obvinili skupinu ako celok

z totálne neoprávnenej kolaborácie so Sovietmi. Niektorí Slováci zašli až tak ďaleko, že navrhovali, aby všetkých Rusínov deportovali na Ukrajinu“ (Magocsi, 1994, s. 172 – 173). Z dovtedy trpenej menšiny sa stala politicky nepohodlná menšina, ktorá sa stala objektom asimilácie.

Na slovakizáciu učiteľských zborov zo strany Matice slovenskej si spomína aj informátorka v našom výskume:

MH: (...) *F šesťdesiatom osmom roku tu kuščík u nas sa toto (ukrajinizácia, pozn. J. R.) zabrzdiło, šak ti sa na to musiš pametať, že sa f škole muselo hovoriť ľem po slovenski, ňesmeli aňi naše d’eti rozpravať po rusnacki, aňi po ukrajinski aňi nijak, bo bolo, mi zme f Stropkove mali hvjezd’ički pokreslene a vi-st’ahovať na Ukrajinu na rebríňaku (...) No, a mňa one moj kolega f Stropkove povedal one, že „Kebi si si ňepisala ukrajinsku narodnosť, tak si najlepšia paňi učiteľka f Stropkove. Ale zato, že si pišeš ukrajinsku narodnosť, ta ňemožeš biť. Bo keď žiješ na Slovensku, maš biť Slovačka.“*

Praktiky označovania hviezdou (podobne ako sa hviezdou označovali etnickí Židia počas 2. svetovej vojny) boli na východe bežným javom. Aj preto niektorí historici hovoria v súvislosti s násilnou asimiláciou Rusínov o národnostnej genocíde.

Sedemdesiate, osemdesiate, deväťdesiate roky dvadsiateho storočia. Od sedemdesiatych rokov až do r. 1989 vyzerala situácia bezútešne, pretože národnostná situácia Rusínov bola poznačená ideológiou, ktorú by sme mohli nazvať „dvojitá asimilácia“. Primárna a násilnejšia asimilácia bola v prospech ukrajinskej národnosti a sekundárna, prebiehajúca ako reakcia na primárnu, bola v prospech slovenskej národnosti. Pravda, časom sa vedomá a nútená voľba medzi ukrajinskou a slovenskou príslušnosťou zmenila na všeobecne akceptovanú realitu, z povedomia sa deaktivizovala národnostná a jazyková otázka z päťdesiatych a šesťdesiatych rokov. Rusíni sa automaticky hlásili k slovenskej národnosti a k slovenskému jazyku.

Po r. 1989 došlo s novým demokratickým režimom k rozdeleniu Rusínov a Ukrajincov na samostatné národnostné menšiny. Napriek dvojitej asimilácii Rusínov nebola dosiahnutá úplná a bezozvyšná zmena národnej etnicity, hoci od tých čias sa Rusíni už neusilujú o autonómiu a Slovákov považujú za svojich bratov, s ktorými zdieľajú spoločnú republiku. V marci 1991 sa v Medzilaborciach konal prvý Svetový kongres Rusínov, kde bolo uskutočnené oficiálne vyhlásenie predstaviteľov rusínskej inteligencie o tom, že „Rusíni nie sú súčasťou ukrajinskej národnosti, ale že vlastne tvoria nezávislú a osobitnú národnosť“ (Magocsi, 1994, s. 178 – 180).

Dôležité je tiež povedať, že v druhej polovici 20. storočia sa zaužíval na označenie člena rusínskej národnosti hybridný pojem *Rusín-Ukrajinec*.¹⁰² Obyvate-

102 Porov. stránku Zväzu Rusínov-Ukrajincov SR, ktorý funguje dodnes. Dostupné na: <https://www.rusini-ukrajinci.sk/o-nas/>.

lia, ktorí sa stotožnili so snahou o ukrajinizáciu Rusínov, toto pomenovanie používajú dodnes. Záujmy Rusínov-Ukrajincov v súčasnosti zastupuje Zväz Rusínov-Ukrajincov SR. Záujmy Rusínov chráni napr. nezisková organizácia Rusínska obroda, pričom už od svojho vzniku (marec 1990) poukazuje nielen na opakujúce sa stotožňovanie Rusínov a Ukrajincov, ale aj na nebezpečenstvo asimilácie so Slovákmi.

5.2 Rusíni vo Svidníku v druhej polovici 20. storočia

Povojnové roky. Uvedené historické skutočnosti zachytávajúce vývoj na území severovýchodného Slovenska sa dotýkali aj mesta Svidník, ktorý leží v severnej časti Nízkyh Beskýd, na sútoku riek Ladomirky a Ondavy. Svidník vznikol v r. 1944 zlúčením dvoch obcí, a to Nižný Svidník a Vyšný Svidník (tieto názvy dodnes fungujú na označovanie dvoch lokalít mesta). V čase vojny však tadiaľ prechádzala trasa Karpatsko-duklianskej operácie, ktorá po sebe zanechala v podstate ruiny a zamínovanú pôdu (kronika z r. 1968 uvádza výsledky odminovacích prác, keď bolo nájdených, okrem bômb a munície, vyše 26 000 mín vo Svidníku a jeho okolí).¹⁰³ Spolu s Duklou sa toto mesto stalo symbolom obetí druhej svetovej vojny.¹⁰⁴

Šesťdesiate roky dvadsiateho storočia. Svidník získal status mesta až v r. 1964,¹⁰⁵ čo znamená, že od svojho vzniku si ešte dvadsať rokov zachovával svoj vidiecky charakter. Od r. 1964 sa začalo s prudkou urbanizáciou a mesto sa stalo, popri Stropkove a Bardejove, ďalším priemyselným, kultúrnym a administratívnym centrom v oblasti, od r. 1968 už aj s funkciou okresného mesta.¹⁰⁶ Kronika z toho roku tiež uvádza počet obcí spadajúcich do svidníckeho okresu (100) a aj to, že v 83 z nich hovoria nárečím ukrajinským (tzn. rusínskym), 15 obcí hovorí nárečím slovenským (tzn. šarišským alebo zemplínskym) a v 2 obciach sa hovorí oboma nárečiami. Kronika tiež zachytáva národnostnú a náboženskú situáciu, ktorá potvrdzuje rozpory medzi slovenským a ukrajinským obyvateľstvom (kronika ako oficiálny dokument uvádza v tých rokoch názvy ako *ukrajinský jazyk*, *Ukrajinci* na pomenovanie rusínskeho etnika a jazyka) a taktiež medzi obyvateľmi s gréckokatolíckym a pravoslávnyim vierovyznaním, ktoré vyústilo až do štrajkov rusínskych učiteľov a násilných útokov na dom vtedajšieho pravoslávneho farára. Pre ilustráciu vtedajšej atmosféry uvádzame aj ukážku z mestskej kroniky Svidníka z r. 1968 (s. 4 – 5):¹⁰⁷

103 Kronika mesta Svidník (1965). Dostupné na: <http://archiv.svidnik.sk/data/files/Kronika/1965.pdf> [cit. 29-9-2023].

104 Dostupné na: <http://archiv.svidnik.sk/vseobecne-informacie/> [cit. 29-9-2023].

105 Kronika mesta Svidník (1964). Dostupné na: <http://www.archiv.svidnik.sk/data/files/Kronika/1964.pdf> [cit. 29-9-2023].

106 Kronika mesta Svidník (1968). Dostupné na: <http://www.archiv.svidnik.sk/data/files/Kronika/1968.pdf> [cit. 29-9-2023].

107 Kronika mesta Svidník (1968). Dostupné na: <http://www.archiv.svidnik.sk/data/files/Kronika/1968.pdf> [cit. 29-9-2023].

Národnostná a náboženská situácia:

(...) Zvlášť nepriaznivá situácia nastala v náboženstve. Tunajšie obyvateľstvo bolo gréckokatolíckeho vierovyznania, ale v roku 1950 oficiálne bola zastavená činnosť gréckokatolíckej cirkvi a miesto nej zavedené pravoslávne vierovyznanie. Keď po januári 1968 bola opäť povolená činnosť gréckokatolíckej cirkvi, obyvateľstvo a faryári dožadovali sa rehabilitácie a preto nastal spor o vlastníctvo kostolov a fary.

Vo Svidníku tento spor trval po celý 1968 rok a v prevahe bolo obyvateľstvo gréckokatolíckeho vierovyznania. Tí, čo ostali pravoslávny, nemali kde vykonávať cirkevné obrady, lebo do kostolov ich gréckokatolícki veriaci nepustili. Taktiež bol veľký spor o farskú budovu, lebo pravoslávny farár Ivan Lipták z bytu sa nevysťahoval. Niet div, že mu gréckokatolícki veriaci vybijali okná.

Aj napriek zásahom ONV (Okresný národný výbor, pozn. J. R.) a bezpečnostných orgánov situácia sa pretiahla aj na 1969 rok.

Boje medzi rusínskymi gréckokatolíckymi a ukrajinskými pravoslávny veriacimi, boje medzi katolíckymi a komunistickými ateistami, boje medzi predstaviteľmi rusínskej inteligencie a slovenskými inštitúciami, boje na rôznych národnostných, konfesionálnych a spoločenských pozíciách. Tak vyzerala spoločnosť na severovýchode Slovenska v r. 1968, keď boli krátkodobé demokratizačné procesy v spoločnosti a v politike pozastavené. Normalizácia však nepriniesla novú vlnu ukrajinizácie v takom rozmere, ako to bolo po r. 1952. Vzhľadom na napäté vzťahy so Slováckmi stáli Rusíni pred voľbou, a tá sa poväčšine nerealizovala v prospech ukrajinskej národnosti. Ak aj boli obyvatelia, ktorí si ukrajinskú národnosť vybrali, boli zo strany presvedčených Rusínov hodnotení negatívne. Dôvod môžeme hľadať aj v tom, že žili v československom, resp. slovenskom politickom priestore. Dosah tejto situácie na obyvateľstvo si viac priblížime v ďalších kapitolách, kde uvedieme aj ukážky z nášho výskumu, dokladajúce prebiehajúce spory.

Sedemdesiate, osemdesiate, deväťdesiate roky 20. storočia. Urbanizácia Svidníka napredovala každým rokom a spolu s ňou sa zvyšoval aj počet obyvateľov mesta, čo malo významný vplyv na jeho kultúru. Industrializácia sa začala s výstavbou odevných a potravinárskych závodov. Vplyv urbanizácie sa odrazil na stúpajúcom počte obyvateľstva. Kým v r. 1961 mala obec 2 039 obyvateľov, v r. 1970 to bolo 3 518 obyvateľov a v r. 1980 až 7 538 obyvateľov.¹⁰⁸ V r. 1981 vzrástol počet na 8 123 ľudí,¹⁰⁹ čo predstavovalo viac ako štvornásobný nárast za dvadsať rokov. Štatistické údaje ešte doplníme hodnotami z r. 1991, keď bol počet obyvateľov mesta Svidník 11 520.¹¹⁰

108 Kronika mesta Svidník (1980). Dostupné na: <http://www.archiv.svidnik.sk/data/files/Kronika/1980.pdf> [cit. 29-9-2023].

109 Kronika mesta Svidník (1981). Dostupné na: <http://www.svidnik.sk/data/files/Kronika/1981.pdf> [cit. 29-9-2023].

110 Dostupné na: <http://www.svidnik.sk/navstevnik/mesto-svidnik-vseobecne-informacie/historia-mesta/> [cit. 29-9-2023].

Nárast obyvateľstva predstavoval veľký vplyv v oblasti kultúry a jazyka. Súčasný Svidník môžeme charakterizovať ako administratívne vymedzené územie, na ktorom sa stretáva viac národností, kultúr a jazykov vo vzájomnej interferencii.

5.3 Historicko-politické udalosti ako faktor (ne)utvárania národnej identity

V priebehu historicko-politických udalostí druhej polovice 20. storočia bolo národné povedomie rusínskej menšiny podrobené mnohým skúškam. Medzi najdôležitejšie udalosti, ktoré nepriaznivo ovplyvnili rozvoj národného povedomia a sebavedomia patrili:

- a) Pripojenie Podkarpatskej Rusi k Ukrajine, čím stratili územnú autonómiu, ktorá bola zároveň ich politickou oporou.
- b) Zaoštalé hospodárstvo a nízka životná úroveň hraničiaca s existenčným minimom.
- c) Depolitizácia Ukrajinskej národnej rady Prjaševčiny a jej následná premena na Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich.
- d) Tzv. Akcia P, teda zákaz gréckokatolíckeho vyznania a násilná pravoslavicizácia.
- e) Násilná ukrajinizácia, ktorá mala rôzne podoby – optácie obyvateľstva, zmena národnosti, nariadenie používať ukrajinčinu a pod.
- f) Dobrovoľná aj nariadená slovakizácia (nariadená hlavne v oblasti vyučovania).

K špecifickým vplyvom pripojme aj vplyv urbanizácie a s ňou spojenej migrácie obyvateľov, ďalej vplyv všeobecného technického a spoločenského pokroku a globalizácie, ako aj rast životnej úrovne obyvateľov.

Pri kodifikácii rusínskeho jazyka boli, vzhľadom na pokročilú slovakizáciu, vyjadrené aj obavy o budúci vývoj národného povedomia Rusínov. Najvýraznejšie sa slovakizácia prejavuje a zároveň uvedomuje v oblastiach, kde rusínske etnikum žije v menších diaspórach: „Ruský jazyk už nie je povinný, od ukrajinského sa rodičia dištancujú, v dôsledku čoho vznikla situácia, v ktorej väčšine rusínskych dedín hrozí ‚slovinkizácia‘. Označil som ten proces práve takto iba preto, lebo ho poznám z vlastného života. Slovinky sú krásnou dedinou v blízkosti Krompách. Všetci jej obyvatelia sa považujú za Slovákov, deti v škole sa učia iba po slovensky. Lenže navzájom medzi sebou komunikujú po rusínsky, spievajú rusínske pesničky, udržiavajú rusínske tradície, navštevujú gréckokatolícku alebo pravoslávnu cirkev“ (Sisák, 1996, s. 66). Opisovaná situácia sa týka dediny Slovinky, kde nejde o oblasť kompaktné osídlenú rusínskym obyvateľstvom, ale o diaspóru vo východnej časti okresu Spišská Nová Ves, kde už pôvodný rusínsky jazyk v dominantnom slovenskom jazykovom prostredí nadobúda charakter substrátového jazyka (pod pojmom substrát chápeme „jazyk pôvodného etnika na istom území, ktorý bol pohltený iným jazykom, teda aj stopy tohto jazyka v jazyku nového obyvateľstva“, porov. Dolník, 2013a, s. 88).

Ak však hovoríme o národnom povedomí Rusínov na území severovýchodného Slovenska, to má od r. 1989 stúpajúcu tendenciu. Ukrajinizácia je v tomto ob-

dobí vecou minulosti, no otázne je jazykové sebavedomie Rusínov vo vzťahu k slovenskému prostrediu, v ktorom žije.

5.4 Vývoj a zmeny spisovného jazyka Rusínov

Okrem národnostno-uvedomovacieho procesu karpatských Rusínov, ktorý trvá dodnes, bola ako ďalšia prehodnocovaná otázka práve otázka jazyka. Ako sme uviedli, na začiatku druhej polovice 20. storočia používali Rusíni na dorozumievanie hlavne svoju materinskú reč, a to dialektové formy rusínčiny, čo potvrdzujú výpovede informátorov. Na tomto mieste je potrebné zdôrazniť opozíciu prirodzeného, materinského jazyka a spisovného (literárneho a vyučujúceho) jazyka. Ako si ukážeme, druhá polovica 20. storočia (neskoré predspisovné obdobie) sa niesla v znamení významných zmien spisovného jazyka, ktorý však nebol dobrovoľne vybraný (čo by malo na jazykovo-uvedomovací proces podstatne odlišný vplyv), ale bol rusínskej menšine prisúdený. Výber spisovného jazyka nadväzoval na tri hlavné, historicky vypestované jazykové orientácie, a to proruskú, proukrajinskú a prorusínsku.

Povojnové roky. Až do počiatku silnej ukrajinizácie bola, v oblastiach s väčšinovým obyvateľstvom rusínskym, vyučovacím jazykom a spisovným jazykom ruština. Podľa výpovede informátorky zabezpečovali výučbu ruštiny ruskí imigranti:

MH: (...) ja ja ti hovorila, že škola byla napered ruske gimnazium. Tagže tu byl one, Il'ja Vološčuk, vin byl Rus. Vjera Sergejevna Dribňak, Ruska. Potom prišol Harabin, vin byl Ukrajinec. Ty, toto vidiš one, aňi, kebŷ sa ňa dachto poprosil, že čom oni tu prišli, jag oni ša tu dostali, a to byli ruskŷ imigrante, jim potom dakotrŷ hovorili, že to byli totŷ, tagzvanŷ uťečenci, vlasovci a takŷ, što nemohli ša vernuti bud' do Ruska nazad ta ša presidlili tu. No a oni nas učili po ruskŷ. Že ja perše dva ročnikŷ, peršŷj i druhŷj ročnik ruskoho gimnazija mam.

JR: No, ja začal do školŷ xoditi šteracedsedmim roku. Šestŷm? Sedmim. U naz byla l'udova škola, teda pjať ročnikiv, jak sa zvala? To byla ruska škola. Aj tak- taku taku taka oficjalna nazva byla. Azbuku zme sa učili. Azbukom hej, ne latinku, ne po slovenskŷ. Gosudarstvenaja ruskaja načal'naja škola. Tag dajak sa zvala, takŷj nazov to malo. F ŷim časi. No pamjatam školi chtoudŷ iši zme mali obraz. Po Masarikovi chto byl prezident? Beneš. Pamjatam, že zme mali obraz Beneša, no a tag na čel'ni straňi, de byla tabla, hej, tabuľa, a na ti pravi straňi, tam byl obraz Štefanika f ti generalski ti uniformi, hej, što zme mali tam už zme mali. Himnŷ zme už tam mali hej, f takŷch f takŷch no f takŷch visili na ŷim, na, jak mapŷ hej, take dašto. (...) no a, škola začinala tŷm, mŷ zme šŷtkŷ, vŷšol učitel', pozdravkal „Zdrastvujťe“, hvarit „Zdrastvujťe gospodŷn direktor“, abo učitel'ka, ta gospoŷa učitel'nica. Tak to bylo. Šŷtkŷ zborovŷ, zborovŷ zme stali, a privitali. No a učitel' povil „saďiťe si“, mŷ

pošidali, a teper začalo. Ani zme nešidali, ňe, molili zme ša. Očenaš, i Bohorodice. Šýtķý. (...) Po ruský, šýtķo býlo po ruský. Ja sa po ruský učil až do, tag jag do terajšoho šestoho ročnika. Iši aj f sedmim ročniku jem sa učil po ruský, aš f sedmim ročniku, f šestim ročniku zme dostali, zme dostali čitanku ukrajinsku. Ale šýtķo zme ša učili po ruský.

Základnú školskú prípravu tvorili ľudové (päťročné) a meštianske (štvorročné) školy. Výučba na ľudových školách bola zabezpečovaná v každej obci. Druhým stupňom školskej dochádzky boli meštianske školy, ktoré sa nachádzali v najbližšom meste, na východe to boli často veľkokapacitné školy na dedinách, kam žiaci chodievali peši, alebo ich v neskoršom období prepravovali autobusmi. Alternatívou vyššieho vzdelania bolo aj gymnázium. Po politickom nariadení o zmene vyučovacieho jazyka na ukrajinský jazyk môžeme konštatovať zánik proruskej jazykovej orientácie v súvislosti s jazykom, ktorý bol umelo určený ako spisovný rusínskemu obyvateľstvu.

Päťdesiate roky. Veľká zmena vo vyučovacom systéme nastala v r. 1952, keď sa, s cieľom asimilovať rusínsku menšinu s ukrajinskou, ako vyučovací, kultúrny a spisovný jazyk zaviedla ukrajinčina. Pre nedostatok učiteľov, učebníc a školských pomôcok však prebiehala na mnohých školách ďalej výučba v ruštine:

JR: *F sedmim ročniku zme mali historiju po ukrajinský uš, s takých, to býli take jak ciklostilovaný, jak skripta, dašto take hej, nemal jem rad totu knižku, bo taka býla nezaujimava. Nebýli nijaký obraský, taký ciklos- hej, na rotaprinti зробene, što iši. No v osmim ročniku už zme mali asi šýtķo po ukrajinský, ale matematiku zme mali po, po ruský.*
(...) No a, hovorju, dovho pretrýval ten sistem, že ša učilo po po ruský, bo ani knižķý nebýli. Bud' zme mali rusku knižķu abo slovensku učebńicu hej, napríklad znam, f šestim ročniku zme mali zemepis slovensķýj. Bo neznam čom, aj treba povisti, že býl nedostatok učebníc (...)

Práve tento akt zavádzania ukrajinčiny vyvolal nevôľu u ľudí, ktorí naň reagovali tým, že dobrovoľne dávali svoje deti do slovenských škôl alebo požadovali slovenských učiteľov, čo možno názorne ilustrovať aj v číslach. „V r. 1948 existovalo 322 rusínskych (v skutočnosti ruských) škôl s viac ako 23 000 žiakmi, koncom roka 1989, keď komunistická vláda zanikla, zostalo už len 15 škôl s 900 žiakmi, v ktorých sa len niektoré predmety vyučovali po ukrajinsky“ (Magocsi, 1996, s. 28).

V našom výskume sa nepodarilo zachytiť výpoveď takého informátora, ktorý by zažil dobrovoľný prechod na vyučovací jazyk slovenský. Vo výpovediach napriek tomu dominuje pocit cudzosti voči ukrajinskému jazyku. Kým ruský vyučovací jazyk bol vo všeobecnosti hodnotený neutrálne a vo vyučovacom systéme bol vžitý, ukrajinčina a ukrajinská národnosť boli prijímané s veľkou nevôľou:

JR: *No tak što sa týkat jazýka hej, to tak toto perechodilo, bo prišlo, prišol po pjadesatýj rik, po pjadesatim roci prišla nasilna ukrajinizacija, našý lude nigda tu nebyli Ukrajinci, nigda sa nečuli Ukrajincami, hej, jednoducho to býlo uznesiňa, uznesiňa straný, ka-ez-es, hej, že šýtý Rusine sut Ukrajinci a neznam ot peďesjattruhoho či kotroho roku, bolo zavedeno, že šaďe sa musít učití po ukrajinský.*

Vyhranený postoj voči ukrajinčine mal dve roviny, a to uvedomovanú a ne-uvedomovanú rovinu, ktorá je prirodzeným prejavom postoja voči jazyku. Následná ukážka názorne ukazuje rozpoltenosť, či dvojaký vzťah k ukrajinčine. Informátorka z reflexívnej, t. j. uvedomovanej pozície hodnotí rusínsky jazyk len ako dialekt národnostnej menšiny. Navyše, ako bývalá učiteľka ukrajinčiny ho charakterizuje ako dialekt, ktorý má najbližšie k ukrajinskému jazyku (ale nie je ukrajinským dialektom). Rozdvojenosť v postojoch nastáva, keď jej reflexívne uvažovanie o jazyku nahradí prirodzený pohľad a skutočná, prežitá prvá skúsenosť s ukrajinčinou. Práve tu sa ukazuje pociť cudzosti a nezrozumiteľnosti ukrajinského jazyka pre rusínsky hovoriacich obyvateľov:

JK: *Číže vi sa, teda si misliťe, že rusinčina je fpocat'e ukrajinski dialekt?*

MH: *Ňe, že ma najblišje k ukrajinskemu. Najblišje k ukrajinskemu. Že nam ňebolo treba, to chiba sa robila aj keď ja som sa začala učit' ukrajinčinu, bo ja som choďila do ruskeho gimnazia, tu bolo ruske gimnazium. Až potom, jak prišlo toto, stalinska etapa a toto, (...) Že to bolo take zamotkane, taže i nas prepisali, že z gimnazija, ruskeho gimnazija na jedenastročnu zakladnu školu z viučovaňim ukrajinskeho jazika. A ja, jak prišiel prvi učiteľ, a nam začal rospravať „tomu ščo abo ščo, to ščo“, a mi zme take jak...*

JK: *Ňerozumeli...*

MH: *Apsolutně nič! Nič. A tak, potom prišli ti naši, čo pokončili ukrajinčinu v Užhorode, f Kijeve a, čo ja viem, Stavropol'e aľebo gďe, a začali timi tvrdimi ukrajin... Načo ti sa musíš pametať, že na obchoďe, načo bolo písať bakal'ija, keď to je rozličnýj tovar a riznýj tovar. Po ukrajinski, už keď chceli po ukrajinski. Ale bakal'ija vimisleli take, čo aňi aňi aňi... (...) Alebo, načo bolo hovoriť, že „Piveň vylit'iv na tin i zaspival kukuriku.“ Keť piveň je kohut i po ukrajinski i po ruski i one i to. Aj po našomu. No. A že na tin? Plit! (...) A plit je tak isto ukrajinske slovo. Teraz ho najďeš tu f slovňiku. Ja som schvalňe pozerala do toho, že plit je plit. No. No a zaspivav kukuriku, tak zaspivav už toto, čo ved'el.*

Sprievodným javom ukrajinizácie bolo, ako to naznačuje výpoveď, zavádzanie nových slov do bežného života Rusínov. Zavádzané slová však neboli slovenského, rusínskeho ani očakávaného ukrajinského pôvodu. Umelo zavádzané slovné výrazy tak vyvolávali u obyvateľstva vlnu nespokojnosti, a to hlavne v súvislosti

s ich cudzosťou a nejasným pôvodom. Z výpovedí informátorky sa však nedozvedáme, kto mal nové výrazy vytvárať.

V systematickom zavádzaní ukrajinčiny ako spisovného a vyučovacieho jazyka do škôl na východnom Slovensku pomáhali spočiatku prizvaní učitelia z ukrajinských oblastí, prípadne sa poskytovali rýchlokurzy ukrajinského jazyka pre potreby rekvalifikácie učiteľov. Suplovanie ukrajinských učiteľov pomohlo prekonať nedostatok domácich učiteľov ukrajinčiny až do doby, keď sa zo štúdií začali vracat' prví domáci absolventi ukrajinských, prípadne slovenských univerzít.

Na školský systém negatívne vplývala aj násilná pravoslavizácia. Zmena vierovyznania sa nezaobišla bez vyhranenejších postojov. Odmietnutím prestúpenia na novú vieru sa o prácu pripravilo mnoho učiteľov základných a stredných škôl, následkom čoho bol výrazný pokles kvality vzdelávania, pretože na ich miesto boli dosadzovaní absolventi nižšieho, meštianskeho vzdelania:

JR: *No samozrejme, toto nebýlo pripravené, učitele nebýli pripravený na to, nich-to nebýl pripravenýj. Tak sa robili taký, na skoro taký kurzý pre učitel'iv, ale u nas, fšaďi na Slovensku býl iši takýj problem, že f pjadešaťim roci prišla zmena naboženských tich, hej, pravoslaviji a tag ďalše. Učitel' jak štatnýj zamesnanec, od ňoho žadali, žeby podpísal pravoslavije, hej, že prestupuje z greko na pravoslavný, duže učitel'iv neprestupilo. Što zrobili? Prepustili ich. Býli to kvalifikovaný učitel'e pre, napríklad ja hovorju o našim seli, pre jedna-pet', prepustili ich a nemal chto učiti. Tak potom narichle zobrali mladých ľudi i takých, kotrý mali porobený mešťanký, mešťanske školi, a mali poslednýj ročník četvertoj mešťanký skončenýj, no zobrali na neznam tívko týžňiv, a býli z nich učitele. Jaký to býli učitele? To býlo, uroveň býla strašni nizka. Neže nizka, totalna. To nebýla žadna uroveň. No tagže s tým zavodži-ňom ukrajinskoho jazyka to býlo tak.*

Už aj tak dosť traumatizované školstvo zasiahla zmena jeho systému a reštruktúracia škôl. Ako uvádza výpoveď informátora, v staršom systéme bol absolvent meštianskej školy plnohodnotne vzdelanou pracovnou silou, prípadne uchádzačom o vysokoškolské štúdium. Neskôr však boli zavedené stredné školy pre vyššie odborné vzdelanie. Štruktúra škôl sa tak skladala z ľudových a meštianskych škôl, zabezpečujúcich základné vzdelanie, ďalej zo stredných odborných škôl a gymnázií, a nakoniec z vysokých škôl. Základom úspešného zvládnutia strednej školy boli jazykové skúšky z ruštiny, ukrajinčiny aj zo slovenčiny:

JR: *Vlasňi ja neišol do šestoho ročníka, ja išol do peršoj mešťanký iši. Bo býla ľudova škola, to stupeň hej, školskýj sistem takýj býl, potom býla mešťanska škola, no a potom už býli totý školý što ja znam, išli bud' do, na visoký školý, abo išli robiti. Po mešťanki to býl vzd'elanýj človek už. Tak, keď jem prišol do šestoho ročníka, tak to býla mešťanska škola, ale jak jem skončil šest- peršu*

mešťanku, a jem mal iti do druhoj mešťanky, tak to už byla osemročna sredna škola. Osemročna. A keď jem był šestak iši, keď jem był f'ti perši mešťanki, tak to byli štiri ročníky. Perša mešťanka, druha, treťa a čtvrtá. Ale jak jem prišol do s- do do druhoj mešťanky, to nebýla druha mešťanka, ale siedmýj ročník. Sedmýj, osmýj, konec. No a zaujimave je toto, što i do dneska mi to čudno sa vidit že mý končili školu v osmim ročníku, mý mali normalný komisijonalný skušky. Pisomky zme mali, pisomky zme mali z ukrajinčini, z ruštiný, zo slovenčiný, a neznam či ne i z matematiký. Skušky zme robili pred komisijou jak, jak maturitný skušky sa robľat hej, že aj voliteľnýj predmet sme mušili mati.

Ukrajinský jazyk bol, z pohľadu bežných obyvateľov, t. j. používateľov rusínskeho materinského jazyka, vnímaný ako cudzí. Napriek tomu výrazne posilnil proukrajinskú orientáciu, ktorá trvá až dodnes. Zároveň sa začala vytvárať nová jazyková situácia, súvisiaca s presunom žiakov do slovenských škôl, čo spustilo proces slovenskej asimilácie: „Teda, rusínska jazyková otázka bola na Slovensku vyriešená tak ako v sovietskom Zakarpatsku – prijatím ukrajinčiny. Výsledkom toho však bola národnostná asimilácia – viac ako dve tretiny celkového počtu Rusínov bolo ochotných prihlásiť sa k slovenskej národnosti“ (Magocsi, 1995, s. 28).

Šesťdesiate roky. Situáciu v šesťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia charakterizovalo uvoľňovanie politickej a spoločenskej atmosféry, čo súviselo s obnovením aktivít súvisiacich s posilnením postavenia Rusínov ako národnostnej menšiny v rámci ČSSR. Aktivity sa týkali aj používania ukrajinského jazyka.

Nasledujúca výpoveď zachytáva obdobie zmien, keď informátorka zažila vyučovanie na základnej škole v rusínčine. Používanie rusínčiny, teda materinského jazyka, zodpovedalo vtedajšiemu uvoľneniu politickej aj spoločenskej klímy. Používanie rusínčiny vzápätí vystriedala slovenčina:

JK: *No a na základneĽ normalne po rusinski?*

MS: *Po rusinsky zme sa učili, ale to bylo len do pjatoho ročníka. Potim už sa to prešlo, že sa učilo po slovensky. Byli predmetý šyto po slovensky. Byla len jedna hodina toj rusinščiny.*

Spomenuté už boli národnostné trenice medzi Rusínmi a Slovákmi, ktoré sa začali rokom 1968. Kronika Svidníka z r. 1968 zaznamenáva toto obdobie ako obdobie vyznačujúce sa silným rusínskym nacionalizmom.¹¹¹

Náboženská a národnostná situácia:

Januárovým plénom ÚV KSČ (Ústredný výbor Komunistickej strany Československa, pozn. J. R.) v roku 1968 bol z funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ odvolaný

111 Kronika mesta Svidník (1968). Dostupné na: <http://www.archiv.svidnik.sk/data/files/Kronika/1968.pdf> [cit. 29-9-2023].

Antonín Novotný a na túto funkciu nastúpil Alexander Dubček. V celej našej vlasti sa začal demokratizačný proces v tom zmysle, že sa mali odstraňovať chyby a nedostatky z roku 1950 i za obdobie pôsobenia vo funkcii A. Novotného. Demokratizačný proces niektoré protisocialistické sily zneužili a odrazilo sa to silným nacionalizmom. Tento proces zasiahol aj našu oblasť, oblasť obývanú Rusínami-Ukrajincami a mal neblahý vplyv, tak na národnostnú, ako aj na náboženskú problematiku tunajšieho obyvateľstva.

V súvislosti s uvedeným nacionalizmom je potrebné uviesť aj kroky Matice slovenskej, ktoré vyvolali vlnu odporu rusínskych učiteľov: „stropkovský odbor Matice slovenskej vydal obežník, v ktorom sa verejne vyhrážal učiteľom ukrajinských škôl (tzn. aj v tých školách, v ktorých sa rodičia rozhodli pre slovenčinu ako vyučovací jazyk)“ (Magocsi, 1994, s. 173). Parafrázovane môžeme zhrnúť, že hlavnou úlohou obežníka bolo „očistiť“ školy od učiteľov neslovenskej národnosti a dosadiť na ich miesta „čestných Slovákov, svojím pôvodom Slovákov“ (Magocsi, 1994, s.173). Obežník vyvolal silnú reakciu u rusínskych obyvateľov, konkrétne u učiteľov. Kronika mesta Svidník z r. 1968 ju zachytáva takto:¹¹²

(...) V oblasti, kde dosiaľ spoločne nažívali Slováci a Ukrajinci, miestne organizácie Matice slovenskej vyvolávali nedorozumenia medzi spomínaným obyvateľstvom a dožadovali sa paritného zastúpenia v celej správe Okresného národného výboru vo Svidníku, dokonca žiadali, aby školstvo bolo obsadené výlučne občanmi slovenskej národnosti. Tento stav vyprovokoval zo strany ukrajinského obyvateľstva a zvlášť so strany učiteľov nesúhlas, ktorý sa vystupňoval štrajkom učiteľov ukrajinskej národnosti celého okresu.

V požiadavkách štrajkujúcich učiteľov medzi iným sa hovorí:

My, učitelia z viac než 30 škôl Svidníckeho okresu sme dňa 20. 12. 1968 o 11:00 hod. vstúpili do protestného štrajku za splnenie týchto podmienok:

1. Odvolať z funkcie vedúceho Odboru školstva vo Svidníku s. Cichého, pretože menovaný v oznamovacích prostriedkoch a na verejnosti svojimi extrémnymi názormi urážal národné ctenie rusínskeho učiteľstva a ostatného obyvateľstva rusínskeho pôvodu atď.

2. Zrušiť požiadavky Matice slovenskej a Povereníctva školstva¹¹³ o tom, že učitelia rusínskeho pôvodu nemôžu vyučovať na slovenských školách.

Neustále zmeny v školstve ilustrujeme výpoveďou informátorky, ktorá si spomína na obdobie zavedenia slovenského jazyka do vyučovania. Tak ako sa v predošlom období pociťoval moment cudzosti voči ukrajinskému jazyku, v obdo-

112 Kronika mesta Svidník (1968). Dostupné na: <http://www.archiv.svidnik.sk/data/files/Kronika/1968.pdf> [cit. 29-9-2023].

113 Povereníctvo školstva a osvetu, ktoré plnilo úlohy v odbore pôsobnosti Ministerstva školstva a osvetu (pozn. J. R.).

bí prelomu šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov bol rovnaký problém vo vzťahu k slovenskému jazyku, čo spochybňuje tvrdenie o prirodzenej asimilácii so slovenským jazykovým spoločenstvom. Z dnešného pohľadu sa môže tento jav zdať ako dobrovoľný oproti násilnej ukrajinizácii, no vo svojich počiatkoch bol vnímaný ako rovnako neprirodzený:

JK: *Kedi s'te prišli prvikrat do kontaktu so slovenčinou?*

MS: *No do zo slovenčinou ja prišla do do kontaktu, keď jem nastupila do zakladný školý. Iši dakoli, za mojich čas byla škola rusinska tagisto. Že pre nas slovenčina byla těžka. Spočatku.*

JK: *A kolko rokov bola rusinčina?*

MS: *No ja jem napríklad chodila aj do ukrajinskoj ško- do ukrajinskoj školi ja chodila na gimnazium do Medzilaborec, a tam byla škola, gimnazium, ukrajinska trjeda.*

V ďalšom rozprávaní informátorka vypovedá o tom, že rusínčina je len nárečím ukrajinčiny, pri ďalšom vysvetľovaní však hovorí o ich rozdielnosti a o väčšej blízkosti k ruskému jazyku, čím sa opäť ukazuje rozdiel medzi reflexívnym a prirodzeným postojom k ukrajinskému jazyku. Pravda, porovnávanie jazykov zodpovedá vzdelaniu informátorky (rozdiely medzi jazykmi vníma len vo fonologickej rovine, aj v pravopise, a chýba jej komplexné poznanie všetkých jazykových rovín) a tomu, že jej lingvistické znalosti sú poväčšine poznačené jazykovým stereotypom (výcho-disko formulované ako „Rusínčina je len nárečím ukrajinčiny“ je dávno vžitá aj napriek tomu, že sama cíti väčšiu blízkosť s ruštinou). Výsledok môžeme interpretovať tak, že z pohľadu jazykovej reflexie nositeľky rusínskeho jazyka je proukrajinská orientácia úplne adaptovaná napriek tomu, že je to v rozpore s vlastným cítením, čo nakoniec vyúsťuje do výroku, že s ukrajinským jazykom nemali žiaci hovoriaci po rusínsky žiadny problém, naopak, ako problémová sa javila slovenčina:

JK: *Ako sa vam učila ukrajinčina? Ťažšie či ľahšie?*

MS: *No, ukrajinčina, to rusinščina, to je len narečje ukrajinčiný. Toto je taško. Teraz už napríklad tota rusinščina, to je ina, jag byla dakoli. Ukrajinčina je ina a rusinčina je znova ina. Tak bym povedala, že rusinčina sa vecej podobat do ruskoho jazýka. Aj toto pismo je take, vece, akurat že ruš- rusinskýj jazyk nemat toto obraťene e, jak mat ruščina. (...) A zajs je rozděl midži rusinščinou a ruštinou, zato že nemat i s bodkou. A rusinščina mat.*

JK: *No ale čo sa tika ukrajinčini. Tak ňebol...*

MS: *Ukrajinčina, to je len narečje rusinščina. To je, už až teraz ten rusinkýj jazyk sa tak..*

JK: *Takže sa vam ľahšie učilo?*

MS: *No, ľahše.*

JK: *Ňemali s'te problem teda so slovami, lebo...*
MS: *Ňe, Ňe, Ňe, Ňe, Ňe.*

Sedemdesiate, osemdesiate roky 20. storočia. Ak hovoríme o bezútešnosti situácie Rusínov, ich národného a jazykového sebavedomia v rokoch sedemdesiatych a osemdesiatych, vychádzame pritom z faktov, ktoré vyplývajú z ich postavenia v socialistickom Československu. Vyhranený postoj voči ukrajinizácii a snaha o prejavenie lojality voči domovskej krajine – práve to určovalo vývoj nielen v kultúrnych, ale aj vo vzdelávacích oblastiach: „V atmosfére obáv a neistoty sa rusínski vidiečania pokúsili prejaviť svoju lojalitu požiadavkou zriadiť viac slovenských škôl pre vlastné deti. R. 1970 ponechali iba jednu základnú školu, používajúcu výlučne ukrajinský jazyk a 29 ďalších, ktoré vyučovali iba niektoré predmety v tomto jazyku“ (Magocsi, 1994, s. 174). V r. 1989 navštevovalo školy, kde sa len niekoľko predmetov vyučovalo po ukrajinsky, okolo 900 žiakov.

Situáciu by sme mohli charakterizovať asi takto. Vo väčšine škôl na severovýchode Slovenska sa ako vyučovací jazyk používala slovenčina. Ruský jazyk a ukrajinčina sa vo výučbe síce zachovali (aj ako maturitné predmety), no vyučovali sa už ako cudzie jazyky:

JK: *Po rusinski s'te rozpravali len doma alebo aj s...*

AS: *Mý zme i f školi, ale na hodiŇi ne, na hodiŇi po slovenský a už na prestavki, to na prestavki aŇi bars Ňa nebiŇiduvalo bo zme musili pochuduvati dokolička, no taže toto večinu, posno na hodiŇi po slovenský a na Ňim uŇ tak po rusnacký.*

JK: *So slovenčinou s'te prichadzali do kontaktu kedi prvikrat? Na zakladnej?*

HB: *Na zakladŇi, hej. Bo iŇi f prvim ročníku jag jem nastupila do školy, Ňýtko zme Ňa učili iŇi v ukrajinčini, aŇ potom uŇ, býv ukrajinskýj jazýk ale zbitok predmeŇi sa už učilo f slovenčini, taže...*

Neskôr sa ukrajinčina vyučovala už len ako nepovinný predmet, resp. ako voľiteľný predmet spolu s druhým cudzím jazykom nemeckým. Jej status bol dokonca znížený do tej miery, že bol považovaný za nepotrebný jazyk. Ruský jazyk si síce udržal pozíciu povinného jazyka v učebných osnovách, no po revolúcii v r. 1989 sa sám preukázal ako neperspektívny jazyk s nízkou mierou využitia:

JnR: *No a na zakladŇi... Boli Ňepovine predmeti. Povini predmed býl, povini predmet býl ruski, ruski jazik zme mali povini jazik, a ukrajinci, Ňe ukrajinski býl aj Ňemecki. No a totý me mali Ňemecki to nebýl povini, ale býl Ňepovini hej, ja jem chodila na Ňemčinu Ňepovinu a na ukrajinščinu jem nechodila. Ruski me mali poviŇi.*

JK: *Teda s rusinčinou s'te prichadzali do kontaktu s rodičmi...*

- HB: *No tag doma zme sa rospravali rusinštinou, taže tam. A na školi zme mali ukrajinskýj jazýk aj ruštinu zme sa učili.*
- JK: *Ktori bol ťažši z pohľadu Rusinki? Či sa to tak ňeda porovnat'?*
- HB: *Ja jem furd mala ukrajinčinu jag za zbitočnŷj, zbitočni premarŷenŷ hodinŷ, lebo s tim človek nepide nigde, tagže znala jem čitati pisati, i maturovala jem z ukrajinčinŷ, ale z ruš- z ruštinŷ uš teraz maločo znam, čo o tej strednej školi jem od zakladnej, tagže...*

Nakoniec sa slovenčina v rusínskom jazykovom priestore adaptovala natoľko, že sa stala druhým, paralelným jazykom používaným v každodennej komunikácii, tzn. že na území obývanom Rusínmi sa vyvinul prirodzený spoločenský bilingvizmus, keď Rusíni striedali v komunikácii rusínske nárečové formy a slovenskú hovorovú (štandardnú) formu jazyka. Slovenčina sa stala jazykom s prestížnym statusom:

- JnR: *I ja jem s- po slovenský jem sa rozpravala do osmoho ročnika. A až poŷim, jag jem išla na strednu školu, tag jem začala bišiduvati. Lebo jag jem išla na strednu školu do Bardejova, a tam som mala Bardejovčanki, ktore býli z okolia Svidňika, hej, tak býli zos, zos d'ed'inoch od Svidňika, no a tam sa bišidovalo. No a už jem bišidovala.*
- JK: *Tagže vi sŷe z rod'ičmi ňe-*
- JnR: *Z rod'ičmi som sa skuor rozpravala. (...) No až jag jem prišla na strednu školu na, do Bardejova a tam jem začala po rusnackŷ. Už zač- už prišla jedna rusnačka, druha, a tak jem ša zdokonalila v rusnačiŷni, a už len jem po rusnackŷ bišidovala. Toto si pametam. Toto znam, že furt, bo ocko: „Ťa jem ťa nenachčil, bo lem furt po slovenský každŷj bišidujete.“ Slavo do hneskaj ňe, po slovenský rozprava, ne?*

Žiada sa tiež spomenúť urbanizáciu, ktorá, ako sme už uviedli, mala nesmierne vplyv na migráciu a následné miešanie obyvateľstva. S tým súvisela koexistencia rôznych nárečových variantov rusinčiny, ale aj nárečových variantov slovenčiny, čo sa odrazilo vo vzájomnej interferencii.

Deväťdesiate roky 20. storočia. Po r. 1989 bola situácia priaznivá pre obnovenie snáh o jednotný spisovný rusínsky jazyk. Prvým krokom ku kodifikácii sa stal vedecký seminár o kodifikácii rusínskeho jazyka, ktorý sa uskutočnil 6. – 7. novembra 1992. Podľa Alexandra Duličenka (1996, s. 10) tvoria fenomén karpatorusínskeho jazyka tieto skutočnosti:

1. Z nárečového pohľadu je to jav hraničný (periférny), ktorý je v kontakte s inoslovanskými a neslovanskými areálmi (...).
2. Z geografického (teritoriálneho) pohľadu leží ďaleko od centra a tvorí do značnej miery izolovaný areál (...).

3. Zo štátno-administratívneho hľadiska je oddelený od väčšej časti autochtónneho ukrajinského areálu (dodajme, že je tiež značne vzdialený aj administratívne centru Slovenska, Bratislave).

4. Z historicko-kultúrneho a spisovno-jazykového pohľadu už od dávnych čias prejavoval svoju autonómnosť.

5. K tomu treba dodať aj špecifikum etnického a náboženského faktora (...).

Snahy o vytvorenie jednotného spisovného jazyka boli napokon zavrhnuté 27. januára 1995, keď bol v Bratislave pred zástupcami vlády, štátu a akademickými funkcionármi slávnostne uzákonený spisovný jazyk Rusínov pre Slovensko (Magocsi, 2006, s. 22).

Slávnostný akt sprevádzali vyjadrenia o prirodzenom práve na jazykové odlíšenie sa a tiež na slobodné jazykové vyjadrovanie sa (Duličenko, 1996, s. 13), ako aj ubezpečenia, že „Rusíni na Slovensku nechcú žiadnu autonómiu, nijaký samostatný štát. Rusíni, ich domovinou a rodnou materou je Slovensko a Slováci sú naši bratia“ (Zozulák, 1996, s. 60). Za týmito vyjadreniami stála viera, možno až hraničiacca s istotou, že národné a jazykové povedomie Rusínov sa od toho momentu bude meniť k lepšiemu a že národno-uvedomovací a jazykovo-uvedomovací proces bude konečne ukončený. Napriek tomu ukrajinistické tendencie v časti rusínskeho obyvateľstva pretrvávajú (hoci majú zostupnú tendenciu) a postupná slovakizácia nových generácií postupuje ďalej, čím sa do značného nepomeru dostávajú aj čísla udávajúce počet Rusínov na Slovensku a počet ľudí rozprávajúcich rusínskymi dialektmi či rusínskym jazykom. Podľa Sčítania obyvateľov, domov a bytov v roku 2021 si rusínsku národnosť ako prvú uviedlo 23 746 obyvateľov a ako druhú národnosť si ju uviedlo ďalších 39 810 obyvateľov. Rusínsky jazyk ako materinský jazyk uviedlo v sčítaní 38 679 obyvateľov.¹¹⁴

5.5 Jazykové postoje Rusínov

V našom výskume sa podarilo zachytiť aj postoje¹¹⁵ informátorov voči spisovnému rusínskemu jazyku a jeho používaniu v súkromnej a verejnej sfére, reflexiu variantov rusínskych dialektov, ako aj postoje k iným jazykovým a nárečovým spoločenstvám. Pravda, obmedzený výber respondentov slúži len ako načrtnutie možných postojov, nie ako vyčerpávajúca analýza. Výskum sebareflexie Rusínov bol realizovaný aj v r. 2002 (výskum vykonal kolektív autorov, ktorého koordinátor bol J. Lipinský) a jeho hlavnou úlohou bolo „zistiť vnútorné dimenzie a atribúty etnickej identity rusínskej menšiny na Slovensku a analyzovať niektoré jej prejavy v národno-kultúrnej oblasti v medzietnických vzťahoch a v politickej sfére,

114 *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2021. Obyvatelia – Základné výsledky.* Dostupné na: <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/struktura-obyvatelstva-podla-materinskeho-jazyka/SR/SK0/SR> [cit. dňa 26-9-2023].

115 Jazykovým postojom sme venovali podrobnú pozornosť vo vlastnom výskume v práci *Spisovná slovenčina ako prirodzený jazyk* (2019).

vrátane integračných procesov“ (Lipinský, 2002, s. 93). Vzhľadom na rastúci počet ľudí hlásiacich sa k rusínskej národnosti bolo jedným zo záverov a) potvrdenie najväčšieho vplyvu rodinného prostredia na deklarovanie národnostnej príslušnosti (tamže, s. 93). Výskum tiež potvrdil b) efekt dvojitej etnickej identity. Venoval sa tiež preferencii názvu označenia príslušníkov etnika, pričom c) 59 % respondentov preferovalo označenie „Rusín“, označenie „Rusnák“¹¹⁶ podporilo 36 % respondentov. Zaujímavým ukazovateľom (vzhľadom na súčasné trendy) je to, že d) viac ako polovica opýtaných si praje vyučovanie v rusínskom jazyku (popri slovenčine). Zároveň potvrdzujú e) nízky záujem o rusínsku tlač, pretože cyrilika „dnes robí deťom, ale aj dospelým značné ťažkosti“ (tamže, s. 95). Tieto závery sú len niekoľkými z mnohých ďalších.

Vzťah k rusínskemu etniku a jazyku. Medzi prvé otázky vyplývajúce z nášho výskumu vystupujú vzťahy k vlastnému etniku. Zopakujeme si, že národné povedomie po r. 1989 zaznamenalo stúpajúcu tendenciu. Vedomie o vlastnej etnicite si Rusíni zachovali aj v podmienkach socialistického režimu, pod vplyvom či už silnej ukrajinizácie, alebo sekundárnej slovakizácie:

JR: (...) *prišol po pjadesat'j rik, po pjadesat'im roci prišla nasilna ukrajinizacija, našy lude nigda tu nebyli Ukrajinci, nigda sa nečuli Ukrajincami, hej, jedno-ducho to bylo uznesiňa, uznesiňa stranj, ka-ez-es (...)*

Na druhej strane u časti obyvateľstva naozaj došlo k internalizácii presvedčenia, že Rusíni sú Ukrajinci. O vzťahu národnosti a jazyka sa vyjadrila len proukrajinsky orientovaná informátorka, ktorá neuznáva spisovný jazyk pre národnostnú menšinu, a teda ani nový spisovný rusínsky jazyk, ktorý bol vytvorený na základe rusínskych nárečí:

MH: (...) *No a teras, sa to ta one, ta cela plejada tix nazoru sa spustila. Pretože napríklad Ukrajina, aj keď Rusin a Ukrajiniec to je toto iste, aj keď naši šefovia to tiež to nechcu priznať, pretože hovoríme, či si pišem ja ukrajinsku narodnosť a one, vaš otec ňebohi si pisal rusínsku narodnosť abo tu ja čo poznám kolegiňe, ale rozpravame fšetki jednakim narečím. Ale to ňeje spisovni jazik.*

Podľa respondentky sa národ spája s atribútom jazyka, ale predovšetkým vlastného územia, a preto kým nemá vlastné územie, je len národnostnou menšinou v rámci iného štátu a jeho jazyk funguje len ako nárečie v rámci nárečových makro-

116 Pomenovania *Rusín* a *Rusnák* predstavujú varianty označovania príslušníkov rusínskej menšiny, pričom prvý je príznačný skôr pre spisovný rusínsky jazyk, druhý sa používa v rusínskych dialektoch.

areálov na danom území. Ide o tú istú respondentku, ktorá zdôrazňovala, že rusínčina a ukrajinčina sú si podobné, ale nie sú rovnaké, pretože sama má prežitú skúsenosť s cudzosťou ukrajinského jazyka. Pod vplyvom vzdelania však zmenila názor a stala sa silnou zástankyňou proukrajinskej orientácie rusínskej inteligencie, ktorá opakovane navodzuje diskurz o nerovnosti rusínskeho jazyka s ukrajinským:

MH: (...) *pravda, každý narod ňeje narodom, keď ňema jazik. A mi, l'enže mi ňezme štatotvorni narod. Mi zme narodnosna menšina. A v aňi jednom štaťe narodnosnim menšinam do d'evetnasteho storočia ňikto ňevenoval pozornosť. Jag hovoria „Motlal jag motlal, keď sa rozumel, rozumel“.*

(...) *Tagže že toto mňa jako učiteľku, a bivalu učiteľku ukrajinskeho jazika spisovneho, vždi ňejak štekľilo, že toto ňeje spisovni jazik. To tag jak kebi Zemplinčaňia povedali, že jich narečie je slovenčina, Šarišaňia bi povedali, že jich, Zahoraci, že jich, Trnava, že to je naše nare- No a teraz vid'ite z toho. Že z toho bolo treba, ja bi som ináč postupovala, jak ti tvorcovia toho rusin- No už čo už, kodifikovali to tak a teraz one.*

Argumentácia v tom zmysle, že národnostná menšina bez vlastného štátu nemôže mať spisovný jazyk, je vecne neopodstatnenou argumentáciou. Národnostná príslušnosť je individuálny jav a ani materinský jazyk či vierovyznanie nie sú pre obyvateľov dôvodmi zaradenia sa do určitého etnika či národnosti, sú len jeho sprievodnými, charakterizujúcimi javmi. Tak sa môže stať, že obyvatelia, ktorí sa hlásia k ukrajinskej národnosti, používajú rusínsky jazyk, resp. nárečie, alebo obyvatelia rusínskej národnosti používajú slovenský jazyk:

MH: (...) *Pretože, zoberte si, ja ja poznam take rod'ini, že pišu si rusinsku narodnost' i o'ec je preceda Rusinskej obrodi, ale z d'eťmi rospravaju po slovenski. Bo žijeme na Slovensku, na d'iti znajuť po slovenský. No ale kďe sa, keď sa ňenauči v rod'ine, tu rusinsku one, ten hovor od mame one i od oca, ta gďe sa ho nauči? To týš, f škole to bud'e pre ňeho obrovská zaťaš. A budu rod'iče uvažovať. Daď-ňedať. Dať... „Šag ja ho doma nauču tag bišiduvati, jag ja bišiduju. A nemusit sasakati, ale bude one, šakati“.*

Otázkou však je, čo je naozaj hlavným faktorom určovania vlastnej národnosti. Vychádzajúc z historickej skúsenosti s nanútenou národnosťou, či s opätovnou voľbou národnosti po r. 1989 sa do popredia dostáva voluntatívny aspekt národného vedomia.

Ako bolo spomenuté v jednom zo záverov výskumu sebareflexie Rusínov (Lipinský, 2002), jeden z najväčších vplyvov na národné povedomie má rodina. Toto tvrdenie nemožno absolutizovať, čo dokazuje aj výpoveď našej informátorky:

JK: *Vi s'te si, vi s'te si davali slovensku narodnost' pri sčítaňi?*

MS: *Ňe, ja jem si davala rusinsku. Ja jem si davala rusinsku narodnost'. Ale d'iti už davali slovensku narodnost'. Ďiti už davali rusi- slovensku narodnost'.*

Relatívny vplyv rodiny možno sledovať aj v používaní jazyka. Ak sme v súvislosti s národom hovorili o jazyku, mali sme na mysli prirodzene v rodine nadobudnutý jazyk, resp. materinský jazyk:

JnR: *Z rod'ičmi som sa skuor rospřavala. Jak jak naš- moji rod'ičia rozpravali po rusnacký, ale ja jem većinu rozpravala.*

Postoj k spisovnému rusínskemu jazyku. Spisovný rusínsky jazyk bol kodifikovaný v r. 1995 a od tej doby prebiehajú rôzne aktivity zamerané na jeho implementáciu do života rusínskej menšiny. Rusínsky jazyk bol vytvorený „na základe teritoriálne najrozsiahljších dialektov: východozemplínskeho a západozemplínskeho, teda zo živého hovorového jazyka územia po línii dedín: Osadné, Hostovice, Parihuzovce, Čukalovce, Pčoliné, Pichne, Nechválava Polianka, Nižná a Vyšná Jablonka, Svetlice, Zbojné a i.“ (Plíšková, 2007, s. 60).

V súvislosti so spisovným jazykom vyslovila pochybnosť o jeho povahe len jedna (proukrajinsky orientovaná) informátorka:

MH: *(...) No tak keď one, kebi to malo biť najmeňej kontaminovane timi narečjami, tak to malo bi biť sňinskomedzilaborske narečje. Pretože starol'ubovňianske, ja ňeviem jak, vi sa učite toto, ja hovorim, že mňa to už- prost'e ňezaujimalo, ja sa priznavam statočne, že ja som toto ňeštudovala, aňi ma to ňezaujimalo, jak sa išiel kodifikovať ten rusinski jazik, pretože ja tu historiú poznám. (...) Mňe sa zda, že zme sa do toho zhurta bars, roz- rozbehli. Že, ano, ja bi som dala one, jako ňepovini predmet jednu hod'inu tižďeňe dagďe, žebi sa (...) žebi sa učili pešnički spievať, basnički od tich našich, Duchnoviča, Pavloviča, Dobrjanskeho a čo ja viem koho ešte. A toto, ňezaňedbať kulturu. Toto cez kulturu ist'. Cez kroje, cez tance, cez basnički, cez d'ivadelne prectaveňia i, i, i toto fšetko. Ale napríklad, ja hovorim, že i- ňe- ňebolo treba meňiť toto, že one, že Ďivadlo Tarasa Šefčenu alebo a teraz Duch- Ďivadlo Duchnoviča. Nech bi boli pomalički přešli z ukrajinčini na rusinščinu, ňikomu o tom aňi ňehovoriť, že one, že kodifikovani jazik. Luďia bi to brali tak. A ti, čo su zapečeni Ukrajinci, teraz nadavaju, že, ti one Magoči a one Zozul'ak¹¹⁷ a ňeviem kto ešte, pomeňili, fšetko zrobiľi zos- spisovneho ukrajinskeho jazika, ku ktoremu zme sa štiricať rokov statočne hlasili, že zrobiľi dialektni jazik pre narodnosnu menšinu. Ňeviem, či sa to ujme.*

117 Informátorka odkazuje na predstaviteľov rusínskej inteligencie Paula R. Magocsiho (profesora histórie, politológie a predsedu ukrajinských štúdií na Univerzite v Toronte) a Alexandra Zozul'áka (rusínskeho maliara, redaktora a kultúrneho aktivistu).

Informátorka sprostredkúva rozhorčenie proukrajinsky jazykovo orientovanej inteligencie, ktorá sa k ukrajinčine „40 rokov statočne hlásila“. Táto „statočnosť“ skôr zakrývala konformitu prijatia ukrajinského jazyka vo vtedajších historicko-politických podmienkach. Na tomto mieste sa potvrdzuje jej reflexia spisovného jazyka, ktorý sa spája len so štátotvorným národom, keď hovorí o tom, že sa ukrajinčina stala už len dialektovým jazykom pre národnostnú menšinu. Informátorka nerefektuje to, že ukrajinčina má svoju spisovnú podobu, v ktorej sa používa aj na Slovensku. Reflektuje len to, že s národnostnou menšinou sa automaticky spája dialekt/nárečie.

Vyslovujúc sa k implementácii spisovnej rusínčiny zastáva pozíciu „tichého, nenápadného“ postupu cez kultúru etnika (tradičnú ľudovú kultúru aj autorskú, napr. divadelnú kultúru).

Všeobecným názorom vyplývajúcim z nášho výskumu je, že znalosť spisovnej rusínčiny je v slovenskom kontexte nepotrebná. Navyše, nepotrebnosť spisovného jazyka súvisí so znižujúcou sa mierou používania rusínskych nárečových foriem ako každodenných foriem komunikácie. Samozrejme, dané tvrdenia sa vzťahujú len na svidnický kontext, ktorý však môže odrážať aj všeobecnejšiu tendenciu zanikania dialektov v mestách a prijímanie väčšinového jazyka ako prirodzeného materinského jazyka:

MS: *Hej, no ťažko povisti, jak sa to bude d'alej vŷvijati. No ťaško to povisti. Oni iši sa hlasjat ku Rusinom par ľudi. Ale tu bŷm povila, že Svidňik ňe. Najvecej...*

JK: *Vi s'te si, vi s'te si davali slovensku narodnosť pri sčitaňi?*

MS: *Ňe, ja jem si davala rusinsku. Ja jem si davala rusinsku narodnosť. Ale d'iti už davali slovensku narodnosť. Ďiti už davali rusi- slovensku narodnosť. Ale taku rusinšt'inu, to je tam, Medzilaborce, tamta dolina. Toto tu ňe. Tu bŷm tak povila, že tu tota dolina tu f Svidnickŷm okresu, toto tu odumerat rusinščina. Toto tu je cilkom. Tu je par ľudi vo Svidniku, što sut Rusiňi, a to ne. Kotrŷ i rozpravajut i sa prihlasuju gu tomu. A si poťirpjat' i na ťim, že aňi nepidut na slovensku službu, povid'at že nerozumjat. Bo mŷ napríklad mame v našim obrad'e aj slovensku službu. No ale totŷ starŷ rusi- rusnaci, no pre nich je aj ťaško.*

Na používanie rusínčiny má v súčasnosti vplyv najmä presadzovanie jednotného štátneho jazyka, t. j. spisovnej slovenčiny. Môžeme teda povedať, že presťižnosť slovenského spisovného jazyka má negatívny vplyv na status a funkčnosť rusínskych (ale nie len rusínskych) nárečí, ktorými sa rozpráva čoraz menej:

JK: *A teraz sa hovorí, že sa ňerospravaju rodičia s d'et'mi, abi ňemali problem so slovenčinou.*

HB: *To čekaj čekaj, moja zlata, ale dakoli to nebŷlo tag jag že každŷj sa z každoho smije teraz, šŷtko namŷslene, šŷtko neznam jake, po slovenskŷj jem začala bisiduvati tag rjadňi až jag jem pišla na int'ak.*

(...) Ono aj teraz, šak to pozeraj jak čuti, z východu keď dachto začne rozpravati po slovenskŷ a, znaš, to rjadni riže na pilu, taže, ja si dumam, že ono je to dobri, keď ša toto zachovat, len sa mi tag vidit že čím dale, tak tým meňej a meňej sa traduje toto, čo jag dakoli sa traduvalo to.

Postoj k používaniu rusínskeho jazyka vo vyučovaní. V súvislosti s praktickým využitím spisovného jazyka je tiež potrebné hovoriť o sférach jeho používania. Ako reprezentatívnu si berieme sféru školstva. Výskum sebareflexie postavenia a vývoja Rusínov na Slovensku z r. 2002 (Lipinský, 2002) ukazuje, že nadpolovičná väčšina Rusínov vyslovila pozitívny postoj k využívaniu rusínčiny na vzdelávacie potreby. Od kodifikácie rusínskeho jazyka existujú snahy o zavádzanie výučby rusínskeho jazyka a výučby v rusínskom jazyku. Napriek tomu záujem o takéto vzdelávanie nevzrastá.

Vo všeobecnosti sú informátori skeptickí voči životaschopnosti spisovnej rusínčiny, ktorá vo vyučovaní stojí v opozícii k slovenskému jazyku aj k svetovým cudzím jazykom. Výučbu rusínskeho jazyka berú používatelia ako zbytočnú záťaž detí, ktoré rusínčinu ovládajú z rodinného prostredia, či už aktívne, alebo pasívne:

MH: *(...) len mňa sa zda, že ja som rozpravala teraz i s tou učiteľkou, čo tu učí prosťe ěpovinu totu rusinšťinu, že ona mi hovári, že: „Paňi Husarova, to ša asi neujme. Pretože to treba býlo skôr na tim zamakať.“ Teraz sa makalo pred tim na cudzich jazikoch, a teraz ľuďia, rodičia si dajú i anglicki i ěnemecki i špaňielski, i ěviem jaki, i teras každy rodič chce, žebi d'ieťa býlo i hudobně i one i taňečně nadane, da do ľudovej školi um- a na toto, na toto rodne, toto rusinske jim ěnezviši sa čas. ěeti ěmajú na to času. Tagže, ona z celej školi sa jej prihlasilo trinast' ěeti, teda rodičia prišli zapisat', že: „Jaj, no tag že naj sa učí, keď chce, tag naj sa učí. (...) Tagže to je, to je sporna otazka, ja hovorim, ale ja mam t'iež obavi, že sa to ěujme, f súvislosti s tim, že sa učia cudze svetove jaziki a toto, to je jazik narodnosnej menšini, to je len z prikazu ěejakeho alebo, čo ja viem. Teraz si zobert'e, že bi prišiel ěejake one, ěejake nariadenie sa prijalo, že učiteľ, ktorí učí ciganske, no, romske, pardon, bo oňi sa tak, one, že one, romske d'eti, že bi mal ved'iet' romčinu.*

MS: *No, tak sut totŷ, ot- keď naši d'iti jak pidut do školŷ napríklad, je aj tipir na výber, že môže chod'it' na- do rusinskej triedŷ. Učiť sa jedna hodina rusinskoho jazŷka. Ne na šŷťkŷch školach, ale vof Svidňniku na t'i cirkevňi je, jag je hori, ta tam sa učít.*

JK: *Tam som chod'ila za mojej, za mojho času sa len ako kružok viučovala rusinčina.*

MS: *No. A teraz už je aj jedna hodina, bo chodit mi tam vnučka, ale ona napríklad ěeišla na rusinskŷj jazŷk.*

JK: *Prečo?*

MS: *Ta neznam, ju nebavit rusinština.*

JK: *Sa jej ňepači?*

MS: *No, ne tag že- A ona rospavat po slovenskŷ tagisto. Ona rospavat po slovenskŷ, ale rusinskŷj jazyk, no ta ja znam, no, barz dlhu buducnost' asi to nemat...*

Používatelia intuitívne cítia, hoci sa nemusia opierať o štatistické výskumy, že záujem mladšej generácie o učenie sa spisovnej rusínčiny nie je, rovnako ako ani záujem rodičov o vzdelávanie detí v rusínskom jazyku, hoci by ho aj ovládali z domáceho prostredia. Realitou ostáva, že rusínske školy nie sú v porovnaní so slovenskými školami konkurencieschopné.

Pri otázke používanosti rusínskeho jazyka vo verejnej komunikácii sa u informátorov prejavila variabilita vzhľadom na komunikanta, s ktorým je rozhovor nadviazaný. Ako vysvetľuje nasledujúca výpoveď, používanie rusínčiny vždy závisí od toho, či ňou rozpráva aj druhý aktér komunikácie. Ide o komunikačnú stratégiu, v ktorej sa komunikácia ako asimilačno-akomodačný proces vychyluje v prospech akomodácie. Tento fakt sa preukázal aj pri samotnom výskume, keď informátori mali počiatočné problémy v rozprávaní rusínskym dialektom, keďže otázky im boli kladené v slovenčine:

JK: *No, teraz rospavate všade po rusinski alebo hovoríte po slovenski većinou?*

AS: *Ne, po rusnackŷ bišiduju, jed'ine tag že idu dagde, že napríklad idu na meski urjad a nepoznam toho človeka, ale jag ho poznam a znam, že ona po rusnackŷ bišiduje, ta bišiduju i ja.*

JK: *A d'eŷi vaše?*

AS: *Po slovenskŷ.*

JK: *Hej?*

AS: *Odjagživa, jak ša narodili, ja furt z ňima po rusnackŷ, a oŷi neznaŷut rospavati.*

JK: *Ňe?*

AS: *Ňe. Ňe. Oŷi bars ša šmijut s toho, mama nebiška furd hvarila: „Peŷu, Andrej, šak ša naučte bišiduvati.“ „Babi, mi rozumieme a stači.“ Ne, to pre nich býlo ŷaška.*

JK: *Rusinsku menšinu ako vŷimáte momentálne?*

HB: *Normalŷi, jag ju mam vŷimati?*

JK: *No ako čo sa tika toho, že či uš, či sa vam zda, že ešŷe preŷije ako ŷejaku tu krizu, ktora...*

HB: *No, je dost takŷch ŷudi, čo sa snaŷat o zachovaŷa tŷch tradicijoch i rusinskoj reči i šŷtkoho, ta ja si dumam, že preŷŷje. Či ja sa o to pričiŷu, či ne. Ale teraz aj tag uŷ, doma ked z d'itmi, tak sa rospavat len po slovenskŷ. Bo d'ecko poŷim mat problemŷ keď pide do školŷ a toto. Ale u nas znaŷ i tag i tag. Janka keď vŷrastala, tag mŷ z ŷou, mama z ŷou bisiduvala po ukrajinskŷ, ja po slovenskŷ a znat bisiduvati i po rusnackŷ i tak. Taŷe...*

JK: *Po ukrajinski?*

HB: *Po rusnacký, tak, dumam. Po rusnacký ja volam.*

JK: *A vi rozpravaťe po rusinski stale, hej?*

MS: *Ja furt rozpravam po rusinský. Keď aj tag rozpravajut ľudie (...)*

5.6 Zhrnutie

Menšinová politika bývalej Československej socialistickej republiky sa vyznačovala asimiláciou. Riešenie „rusínskej otázky“ sa realizovalo v prospech asimilácie s ukrajinskou menšinou, na čo boli z mocenskej pozície vykonané aj konkrétne kroky, napr. pripojenie Podkarpatskej Rusi k Ukrajine, depolitizácia Ukrajinskej národnej rady Prjaševčiny a jej následná premena na Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich, tzv. Akcia P (zákaz gréckokatolíckeho vyznania a násilná pravoslavicizácia). Násilná ukrajinizácia mala rôzne podoby. Realizované boli napr. optácie obyvateľstva, zmeny národnosti, nariadenie používať výraz *Rusín-Ukrajinec*, nariadenie používať ukrajinčinu v školách a pod.

Mocenský prístup k rusínskej menšine, ktorá pre vtedajší systém predstavovala problém, sa prejavil aj v oblasti školstva, ktoré z jazykového hľadiska prešlo mnohými zmenami. Tento vývin môžeme v krátkosti charakterizovať takto:

a) Povojnové roky – ako vyučovací jazyk sa používal ruský jazyk, pričom bežná komunikácia medzi žiakmi sa realizovala v domácom rusínskom dialekte. V povojnových rokoch preto dominovala proruská orientácia.

b) Päťdesiate roky – ako vyučovací jazyk sa násilne zavádza ukrajinčina, čo u etnika vyvolalo negatívne postoje spojené s cudzosťou jazyka. Ako vyučovací jazyk (aj kvôli nedostatku materiálnych či ľudských zdrojov) naďalej fungovala ruština, ktorú neskôr úplne nahradila výučba v jazyku ukrajinskom. V 50. rokoch sa do popredia dostala proukrajinská jazyková orientácia, ktorá bola nástrojom ukrajinizácie rusínskeho obyvateľstva. Čiastočne bola úspešná.

c) Šesťdesiate roky – ako vyučovací jazyk sa (v uvoľnenej politickej klíme) zavádzala rusínčina, resp. jej nárečové formy. Bol to prejav aktivizačných snáh rusínskej inteligencie, ktoré boli prerušené rokom 1968, keď nasledovali kroky slovenských inštitúcií zavádzajúce slovenský jazyk ako vyučovací jazyk na ukrajinských školách. V šesťdesiatych rokoch sa teda po krátkej prorúsinskej jazykovej praxi presadila proslovenská jazyková orientácia, ktorá bola spúšťačom slovakizácie rusínskeho obyvateľstva.

d) Sedemdesiate a osemdesiate roky – ako vyučovací jazyk fungoval vo väčšej miere slovenský jazyk, menej sa uplatňovala ukrajinčina. Proruská orientácia bola dávno zabudnutá, proukrajinská orientácia fungovala v povedomí istej časti Rusínov vo forme stereotypných postojov k jazyku. Toto obdobie sa nieslo v znamení pokračujúcej slovakizácie, keď jazyková prax dokázala implementovať ako prirodzený jazyk (popri rusínčine) aj slovenčinu.

e) Deväťdesiate roky – ako vyučovací jazyk sa v najväčšej miere naďalej využívala slovenčina. Proukrajinská orientácia stratila svoju pozíciu a od deväťdesiatych rokov má klesajúcu tendenciu. Bolo to spôsobené novovzniknutými kodifikačnými aktivitami rusínskej inteligencie, ktoré boli v r. 1995 úspešne zavŕšené. Od r. 1995 prebieha aktívna snaha rozvíjania spisovného rusínskeho jazyka v niekoľkých hlavných sférach. Anna Plišková vymedzuje niekoľko sfér, v ktorých sa rusínsky jazyk prakticky ujal, a to: a) rodinná sféra, b) úradná sféra, c) scénicko-divadelná sféra, d) mediálna sféra, e) školská sféra, f) konfesijná sféra, g) literárna sféra.¹¹⁸

Násilná asimilácia s ukrajinskou menšinou bola úspešná len sčasti. Istá časť rusínskeho obyvateľstva si nakoniec osvojila pomenovanie *Rusíni-Ukrajinci* a dodnes pociťujú silnú afiliáciu k ukrajinskému národu, čo sa ukázalo aj v našom výskume.

Väčšina Rusínov však odolala asimilačným snahám, čo dokladuje výskum sebareflexie Rusínov z r. 2002 (Lipinský, 2002). Avšak turbulentný vývoj rusínskej menšiny v druhej polovici 20. storočia mal významný vplyv na ich národné, ale hlavne jazykové sebavedomie. V súčasnosti sa rusínska menšina musí vyrovnávať s postupnou jazykovou asimiláciou so slovenským jazykovým kolektívom. Negatívny vplyv na rozvoj rusínskeho jazyka majú napríklad:

- a) chýbajúce jazykové sebavedomie (pocit podradenosti viažuci sa na status menšiny a menšinového jazyka, pocit podradenosti vo vzťahu k iným nárečovým či jazykovým spoločenstvám, pocit podradenosti voči iným jazykom);
- b) prestížnosť slovenčiny ako väčšinového a štátneho jazyka;
- c) vnútroštátna migrácia obyvateľstva z periférnych severovýchodných oblastí Slovenska, najmä z ekonomických dôvodov či z dôvodu štúdia na vysokých školách;
- d) urbanizácia a následná interferencia a nivelizácia jazykov a nárečí, ktorej dôsledkom je jazyková konvergencia (napr. so slovenským jazykom);
- f) preferovanie vyučovania v slovenskom jazyku (porov. Lipinský, 2002, s. 38);
- e) jazyková asimilácia a znižujúca sa miera používania rusínskeho jazyka či rusínskych nárečí pod vplyvom jazykovej politiky na Slovensku.

Začiatok milénia sa niesol v optimistickom duchu rozvoja rusínskej menšiny a jazyka. V sociologických výskumoch bola jasne vyjadrená potreba rozvoja rusínskych tradícií, kultúry a jazyka (tamže, s. 40), pričom podmienky pre rozvoj Rusínov po roku 1990 boli zväčša hodnotené ako pozitívne (tamže, s. 55). Dnes už vieme, že k prudkému rozvoju menšiny a jazyka nedochádza, čo nás privádza k záveru, že pozícia menšiny je oslabená viac ako sa na začiatku milénia mohlo zdať, pričom procesy v druhej polovici 20. storočia k tomu významne prispeli.

V súčasnosti sa rusínska menšina konfrontuje s procesom postupnej asimilácie so slovenskou jazykovou skupinou, pričom veľký vplyv má na tento proces fakt,

118 Plišková, A.: *Rusínsky jazyk na Slovensku po roku 1989*. Dostupné na: http://www.rusynacademy.sk/slovak/sl_jazyk.html [cit. 27-5-2023].

že štát vytvoril v spoločnosti také podmienky, v ktorých sa komunikácia a vzdelávanie v menšinovom, rusínskom jazyku javí ako nevýhoda.

Vplyv súčasnej jazykovej politiky Slovenskej republiky na postupné upúšťanie od používania rusínskeho jazyka (najmä zo strany mladších generácií) musí byť predmetom ďalších výskumov. Na tomto mieste už len spomenieme, že spisovná slovenčina ako štátny jazyk slúži ako prostriedok navodzovania vzťahu nerovnosti medzi väčšinovým a menšinovým obyvateľstvom, čo naznačujú aj výpovede používateľov. Používatelia rusínčiny vnímajú svoj jazyk ako periférny (z areálového hľadiska aj z hľadiska jazykovej situácie), pričom jeho životaschopnosť je podľa nich neistá, a to aj napriek aktívnym snahám rusínskej inteligencie o rozvíjanie rusínskeho jazyka a kultúry.

6 JAZYK AKO NÁSTROJ DISKRIMINÁCIE

Jazyk ako nástroj diskriminácie znamená navodzovanie nerovnosti používaním jazyka, jazykových prostriedkov. Ak sme v predošlých častiach hovorili o jazyku ako o prostriedku diskriminácie, hľadali sme odpoveď na to, aké princípy sú základom tvorenia diskriminačných diskurzov (napr. imaginačná mentálna manipulácia, antiracionálnosť, komunikačná neakomodácia, systémová asimilácia), tzn. tvorenia rôznych typov vzťahov (vzťah k poznávanej entite, interpersonálne vzťahy, sociálne vzťahy, vzťahy k sebe, vlastnej skupine), a ako sa na tom podieľa jazyk, jazyková komunikácia.

Diskurz má sprostredkujúcu úlohu medzi používaním jazyka (jazykovou komunikáciou) a sociálnou realitou (porov. kap. 2). Vzťah jazyka a diskriminačného diskurzu je obojstranný (dialektický), uvedené sociálne javy interferujú a opakovanie istých druhov diskurzov, napr. diskriminačného diskurzu sa odráža na jazykových prejavoch používateľov jazyka, napr. používatelia vytvárajú jazykové komunikáty a jazykové prostriedky, ktoré sú charakteristické pre daný diskurz, napr. opakované používanie slova *hluchý* (pôvodne termínu) v nenáležitých kontextoch sa spopularizovalo a zexpresívnilo, jeho prvotný jednoznačný odborný význam (v súlade so zmenami vedeckého poznania a terminológie v medicíne) sa stratil a v súčasnosti je vnímané ako súčasť subštandardnej lexiky uplatňovanej v neoficiálnej, súkromnej, hovorovej, expresívnej komunikácii (porov. často používaná fráza „Čo si hluchý?“).

Jazyk v sebe fixuje určité významy pod vplyvom reprodukcie istých diskurzov a sociálnych vzťahov, tzn. že sa ako nástroj prispôsobuje (komunikačnej) činnosti, ktorú ním vykonávame, tzn. že napr. v diskriminačnom diskurze ich funkcia zodpovedá zámeru navodzovať nerovnosť medzi interaktantmi (s osobitne poškodzujúcim efektom). Jazyk ako nástroj je výsledkom diskurzov, opakovaných interakcií, komunikácií, je výsledkom diskriminačnej činnosti nie v zmysle produktu, ale ako fenomén tretieho druhu, ako nástroj uspôsobený, prispôsobený a precizovaný na danú činnosť.

Dalo by sa namietat', že slová, ako napr. *neger*, *busna* či *cigán* nie sú neintencne používané (čo pri fenoméne tretieho druhu je jednou z charakteristík jazyka), boli vytvorené na opisné pomenovanie člena istej skupiny, vychádzajú z istej stereotypnej charakteristiky, ktorá sa členovi istej sociálnej skupiny pripisuje. Vznikli na označovanie nepriateľnej inakosti či cudzosti reprezentantov spoločenských skupín s osobitným zreteľom na ich dehonestáciu. Ich ustálenie je však dané opakujúcimi sa diskurzmi, inak by ostali okazionálnymi prejavmi subjektívneho postoja človeka. Opakované diskriminačné diskurzy, t. j. diskurzy navodzujúce nerovnosť či sociálnu vzdialenosť s poškodzujúcim efektom (napr. urážka) vytvárajú priestor na ustálenie jazykových prostriedkov fixujúcich sociálnu nerovnosť. Tzn. že kým okazionálny výraz je prostriedkom na vyjadrenie vzťahu k psychologickému (alebo poznávanému

mu) objektu (napr. sociálnej skupine), sám osebe je nástrojom, až keď sa opakovane (úspešne) používa pod vplyvom pretrvávajúcich, resp. opakovaných diskurzov.

Významnú úlohu tu tiež zohráva opakovaná identická interpretácia a re-interpretácia jazykových komunikátov (textov, prehovorov), tzn. že sa ich význam interpretuje vždy rovnako. V tomto prípade má (viac než prvotná signifikácia) veľký význam konotácia. Napr. slová *slniečkár*, *libtard* či *ovce* sú reakciou na liberálne hodnoty, ktorých nositelia sú označovaní rôznymi formami dehonestujúcich pomenovaní, čo však nemusí byť zrejme z prvotnej signifikácie.¹¹⁹ Uvedené príklady sa v istých kontextoch používajú ako nadávky, ich expresívnosť vyjadruje postoj hovoriaceho, ale sú ustálené a rovnako interpretované pod vplyvom pretrvávajúcich diskurzov.

Základom pri takomto používaní jazyka je už spomínaná imaginálna mentálna manipulácia ako kompetencia človeka, ktorá umožňuje manipulovať s významami slov. Zvýznamňovanie sveta a objektov v ňom je procesom tvorenia predstáv o svete. Predstavy ako významy majú kultúrnu povahu. Forma vyjadrovania je vo vzťahu k významu, tzn. predstave daného objektu. Frapantným príkladom je politicky vytvorené označenie *dôverník* – *dôverníčka*, ktoré by nahrádzalo zaužívané výrazy *partner* – *partnerka* (v rámci inštitúcie registrovaných partnerstiev) alebo *manžel* – *manželka* (v rámci inštitúcie manželstva).

Slovník súčasného slovenského jazyka (2006) vysvetľuje slovo *dôverník* v dvoch významoch: 1. kto je niekomu dôverne blízky, komu sa niekto s niečím zdôveruje; 2. (v druhej polovici 20. stor.) poverený zástupca organizačnej jednotky: *domový d.*, *úsekový d.*, *d. polície* konfident, špión, donášač.¹²⁰ Slová *dôverník* – *dôverníčka* sa dostávajú do vzťahu so slovami *partner* – *partnerka* a *manžel* – *manželka*, čím sa vytvára dojem rovnocennosti. Uvedené slová však nie sú rovnocenné a významovo nesúvisia, pričom hovoríme o behaviorálnom význame, ktorý používateľ jazyka aktualizuje automaticky (porov. Dolník, 2018b, s. 128 – 136): „vo forme slova je stelesnený jeho význam, čo korešponduje s predstavou, že konfigurácia aktuálne aktivovaných neurónov v mozgu je materializáciou toho, čo máme aktuálne v mysli.“ Význam je materializovanou predstavou. Význam slov *dôverník* – *dôverníčka* je materializovanou predstavou dôverne blízkeho človeka, niekoho, komu sa iný človek zdôveruje, resp. materializovanou predstavou zástupcu niekoho iného. Ak však máme reagovať na používané slovo v komunikačnej situácii správne, adekvátne, musíme realizovať jeho akčný význam, musíme ho aktívne, pomocou mentálnej manipulácie usúvzťažniť s behaviorálnymi významami *partner* – *partnerka*, či *manžel* – *manželka*, t. j. s významami „5. človek v trvalejšom intímnom vzťahu; manžel al. stály partner; jeden z dvojice žijúcej dlhodobo spolu; osoba žijúca v inštitúte registrovaného partnerstva s inou osobou; kto má s niekým (iba) intímny, po-

119 Viac o používaní diskriminačných výrazov pozri Soóky, 2022, s. 329 – 353.

120 Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=d%C3%B4vern%C3%ADk&s=exact&c=y93b&cs=&d=sssj#> [cit. 26-9-2023].

hlavný vzťah“ (*Slovník súčasného slovenského jazyka*, 2021)¹²¹ alebo „ženatý muž vo vzťahu k svojej žene (a naopak, pozn. J. R.); 2. manželia > zosobášená dvojica, manžel a manželka, muž a žena“ (*Slovník súčasného slovenského jazyka*, 2015).¹²²

Do hry však vstupuje aj širší kontext vytvorenia okazionálneho výrazu (a významu) *dôverník* – *dôverníčka*, ktoré vznikli práve preto, aby nedenotovali a nekontovali význam inštitúcie registrovaného partnerstva a manželstva. Ide o alternatívny spôsob vyjadrenia vzťahu ľudí rovnakého pohlavia (rodu), ktorý je odmietaný ako rovný (rovnaký) či ekvivalentný so vzťahom partnerov, manželov (ktoré sú kultúrne inštitucionalizované). Zároveň však má byť ekvivalentný vo význame právnických vzťahov, aktualizujúc druhý význam „poverený zástupca organizačnej jednotky“. Revitalizovaný výraz odsúva (deaktualizuje) tú časť významu, ktorá súvisí s organizačnou jednotkou ako zastupovaného člena a do uvedeného vzťahu dosadzuje blízku osobu z prvého významu slova. Výsledkom kombinácie dvoch významov je nový význam, sémantický neologizmus.

Imaginačná mentálna manipulácia realizovaná kombináciou materializovaných predstáv (významov) je zároveň vyjadrením antiracionálneho postoja tvorcov novely zákona a zároveň tvorcov nového významu slova, pretože posúva vzťah osôb rovnakého pohlavia do nerovnocenného postavenia s inštitúciou manželstva, odsúva ho do roviny vzťahov akýchkoľvek dvoch osôb, ktoré nie sú partnermi. Antiracionálnosť významu slova vystupuje do popredia aj v súvislosti s deklarativným aktom, ktorý inštitucionalizuje vzťah dôvernictva, tzv. *fiduciálne vyhlásenie*. Ak je *dôverník* ekvivalentom slova *fiduciár*, osoba v dôverníckom vzťahu sa stáva správcom majetkov druhého dôverníka, porov. *Slovník cudzích slov* (2005): „fiduciár – osoba, ktorej bolo postúpené vlastníctvo inej osoby (fiducianta) za predpokladu, že s vlastníctvom bude zaobchádzať predpísaným spôsobom“, ¹²³ čo znamená, že sa právny vzťah obmedzuje na vlastníctvo majetku a narábanie s ním. V praxi by to neriešilo situácie napr. dostupnosti zdravotných informácií, otázky dedenia, spoločného vlastníctva a pod., ak by do vytvárania sémantického neologizmu znova nevstúpila motivácia prispôbiť slovo tak, aby zodpovedalo predstave o právnom postavení tohto vzťahu.¹²⁴

Pravda, slovo *dôverník* je nateraz okazionalizmom a v čase realizácie výskumu je súčasťou parlamentom neschváleného návrhu zákona.¹²⁵ Je však príkla-

121 Porov. heslo **partner**. In: *Slovník súčasného slovenského jazyka* (2021). Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=partner&s=exact&c=Fa7f&cs=&d=sss#> [cit. 26-9-2023].

122 Porov. heslo **manžel**. In: *Slovník súčasného slovenského jazyka* (2015). Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=man%C5%BEel&s=exact&c=i517&cs=&d=sss#> [cit. 26-9-2023].

123 Porov. heslo *fiduciár*. In: *Slovník cudzích slov* (2005). Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=fiduci%C3%A1r&s=exact&c=Wa72&cs=&d=scs#> [cit. 26-9-2023].

124 Na tomto mieste sa nezaobráame právnickým jazykom, v ktorom by existencia dvoch významov slova *fiduciár* bolo sporné.

125 *Legislatívny proces LP/2023/62 Zákon o fiduciárnom vyhlásení a o zmene a doplnení niektorých zákonov*. Dostupné na: <https://www.slov-lex.sk/legislativne-procesy/SK/LP/2023/62> [cit. 29-9-2023].

dom výrazu, ktorý po jeho štandardizácii môže slúžiť ako nástroj diskriminácie, tzn. navodzovania vzťahu nerovnosti. Vytvorenie výrazu je výsledkom pretrvávajúceho diskurzu o potrebe právnej úpravy zväzkov dvoch ľudí s rovnakým pohlavím. Je odrazom napätia medzi spoločenským tlakom na inštitucionalizovanie partnerských zväzkov osôb rovnakého pohlavia a rezistentnými tendenciami vplývajúcimi proti inštitucionalizovaniu takých zväzkov.

Jazykový výraz je výsledkom pretrvávajúcich diskriminačných snáh istej časti politickej scény. Vytvoreniu tohto „termínu“ predchádzala celospoločenská diskusia o právach LGBTI+ komunity. Spúšťačom diskusií ako aj motiváciou na vytvorenie uvedenej novely zákona bol teroristický útok na troch ľudí, ktorí ku komunite patrili. Pozornosť preto zameriame aj na diskurz, ktorý v danom období prebiehal, a to s osobitným zreteľom na používanie jazyka ako nástroja diskriminácie.

6.1 Charakteristika diskurzu

Pozornosť v analýze venujeme najmä mediálnemu a politickému diskurzu, pričom prívlastok politický sa vzťahuje na participantov (tvorcov) diskurzu, tzn. že ide o komunikáty tvorené politikmi. Komunikáty pritom môžu byť realizované prostredníctvom rôznych druhov médií, výraz mediálny diskurz sa teda vzťahuje na spôsob realizácie komunikátu. Ako zdrojové médiá nám poslúžili sociálna sieť Facebook (personalizované stránky politikov, predstaviteľov významných politických strán) a elektornické denníky, prípadne televízne politické diskusie či tlačové besedy: „Politický diskurz zahŕňa politické komunikačné akty v kontinuite politického diania v sledovanom priestore, ktorých aktérmi sú primárne politici, prípadne pracovníci médií (novinári, moderátori televízie či rozhlasu), sekundárne aj široká (interaktívna) verejnosť. Typickým priestorom na verejnú prezentáciu politických zámerov a činov (vlády, parlamentu, prezidenta, politických strán) sú médiá, v ktorých politickí aktéri opisujú, vysvetľujú, ale aj presadzujú svoje ‚obrazy sveta‘ a cesty k nim – často v konfrontácii s politickými oponentmi“ (Orgoňová – Dolník, 2010, s. 97).

Texty mapujú diskurz o téme LGBTI+ komunity v časovom rozmedzí od 12. októbra (deň teroristického útoku pred Teplárňou na Zámockej ulici v Bratislave) do času realizácie výskumu (február 2023). Čiastočne vo výskume zachytávame obdobie predchádzajúce teroristickému útoku.

Pretože ide o politický diskurz, do výskumu nezaraďujeme texty, ktorých tvorcami sú významné, avšak nepolitické osobnosti, a to aj v prípade, že ich obsah mal významný vplyv na spoločenskú diskusiu, napr. obožník arcibiskupa Oroscha,¹²⁶ či vyjadrenie pápeža Františka odsudzujúce prenasledovanie či stigmatizáciu LGBTI+

126 Arcibiskup Orosch pochybuje o nevinosti obetí útoku na Zámockej. Polícia hovorí o hrubej manipulácii. *Pravda*, 4. november 2022. Dostupné na: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/646028-arcibiskup-orosch-pochybuje-o-nevinosti-obeti-utoku-na-zamockej/> [cit 29-9-2023].

komunity.¹²⁷ Politický diskurz zužujeme na jazykové komunikáty predsedov strán zastúpených v Národnej rade Slovenskej republiky (NR SR), pretože ide o hlavných tvorcov, predstaviteľov či hovorcov stranických politik.

V r. 2008 vydalo Ministerstvo hospodárstva a práce Rakúskej republiky príručku v podobe materiálov pre školy *Tézy pre nediskriminačné uplatnenie jazyka*.¹²⁸ Tézy opisujú diskrimináciu na úrovni slova a pojmu, ďalej na úrovni pripisovania vlastností, na vetnej a textovej úrovni, na úrovni argumentácie a perspektivizácie. Do zreteľa sa pritom dostáva diskurzno-historický výskumný prístup Ruth Wodakovej (porov. kap. 2), ktorý opisuje diskurzívne stratégie ako nomináciu (spôsob označovania, pomenovania, konštruovanie sociálnych aktérov, objektov a udalostí, procesov), predikáciu (pripisovanie vlastností sociálnym aktérom, objektom, udalostiam a procesom), argumentáciu (potvrdzovanie a spochybňovanie pravdivostných tvrdení a normatívnej správnosti), perspektivizáciu (nastavenie uhla pohľadu hovoriaceho alebo pisateľa a vyjadrovanie zaujatosti či dištančnosti) a intenzifikáciu a zmierňovanie (modifikácia ilokučnej sily výpovede, realizácia výpovede ako epistemickej alebo deontickej).¹²⁹

V tomto zmysle sa zameriame aj na nasledujúce texty, pričom v politických prejavoch sa objavujú snahy o sebaaprezentáciu, preto v analýze komunikátov zastávame aj egolinguvistickú perspektívu. Kladieme si pritom otázky: Ako sú osoby, objekty, fenomény, procesy atď. pomenovávané? Aké sú im pripisované vlastnosti? Aké argumenty sú využívané v diskurze o právach LGBTI+ komunity? Z akej perspektívy sú pomenovania, vlastnosti a argumenty vyjadrované? Sú tieto výroky vyjadrované otvorene? Sú intenzifikované či zmierňované? Výsledkom výskumu má byť obraz o opakovane používaných jazykových a komunikačných stratégiách a jazykových prostriedkoch, ktoré sú súčasťou diskriminácie na základe sexuálnej orientácie či rodovej identity.¹³⁰

6.2 Neadekvátne komunikácia v politickom diskurze

Otázka práv LGBTI+ komunity sa v politickom diskurze na Slovensku objavuje opakovane. Len v nedávnej minulosti (29. marec 2019) Národná rada Slo-

127 Homosexualita nie je zločin, povedal pápež František. Vyzval biskupov, aby LGBTQ ľudí privítali v cirkvi. *JOJ Noviny*, 25. január 2023. Dostupné na: <https://www.noviny.sk/zahranicie/741961-homosexualita-nie-je-zlocin-povedal-papez-frantisek-vyzval-biskupov-aby-lgbtq-ludi-privital-v-cirkvi> [cit 29-9-2023].

128 VOGLMAYR, I. (2008): *Leitfaden fuer einen nicht-diskriminierenden Sprachgebrauch*. Wien: Bundesministerium für Wirtschaft und Arbeit. 48 s.

129 Porov. Reisigl – Wodak, 2017, s. 95. Dostupné na: <https://www.researchgate.net/publication/251636976> [cit. 26-9-2023].

130 O rozdiel medzi sexuálnou orientáciou a rodovou identitou pozri stránku o rodovej rovnosti. Dostupné na: <https://www.gender.gov.sk/aktivity/temy/zakladne-pojmy/sexualna-orientacia-a-rodova-identita/>.

venskej republiky (NR SR) odmietla prijať tzv. Istanbulský dohovor¹³¹ (*Dohovor Rady Európy o predchádzaní násiliu na ženách a domácejmu násiliu a o boji proti nemu*),¹³² pričom jednou z námetok bola nejasná formulácia manželstva, resp. formulácia, ktorá nestanovuje manželstvo ako zväzok muža a ženy, čo by bolo v rozpore s Ústavou Slovenskej republiky.

Od tej doby sa v NR SR objavili rôzne návrhy zákonov, napr. zákaz vyvesovať symboly hnutí, organizácií, komunít a ideológií propagujúcich akýkoľvek druh sexuálnej orientácie na budovách a v budovách štátnych orgánov a inštitúcií vrátane sídla verejného ochrancu práv. Návrh zákona predložili poslanci György Gyimesi (OLANO) a nezarađený Tomáš Taraba.¹³³

Ďalším návrhom zákona bol zákon na ochranu detí pred pedofiliou a LGBTI+ propagandou z dielne hnutia Republika: „Ide o tzv. Orbánov zákon, ktorý už bol úspešne prijatý v Maďarsku“.¹³⁴

25. augusta 2022 zverejnil denník *Nový čas* správu *Pohneme sa konečne? SaS (Sloboda a Solidarita, pozn. J. R.) chce uľahčiť život homosexuálom aj ostatným: Je to partnerské spoluzitie*, ktorá informuje o úmysle politickej strany Sloboda a solidarita presadiť nový zákon o zväzkoch osôb rovnakého pohlavia: „cieľom je od januára 2023 zaviesť určité oprávnenia v prospech spoluzijúcich partnerov v oblasti dedenia, informovanosti o zdravotnom stave, pri nároku na ošetrovné a v ďalších situáciách týkajúcich sa majetkových a iných práv spoluzijúcich partnerov“.¹³⁵ Politickí predstavitelia a predkladatelia návrhu zákona (Jarmila Halgašová, Jana Bittó Cigániková, Tomáš Lehotský, Peter Osuský a Vladimíra Marcinková) pritom uvádzajú, že: „Existencia neformálnych zväzkov tak medzi mužmi a ženami, ako aj medzi osobami rovnakého pohlavia je objektívna skutočnosť, ktorá tu vždy bola a bude, bez ohľadu na jej legislatívne ukotvenie. V prípade osôb rôzneho pohlavia ide v mnohých prípadoch o dlhodobé a stabilné zväzky, keď tieto osoby necítia potrebu potvrdzovať svoj vzťah manželským sľubom“. SaS pritom podobný návrh predložila už v rokoch 2012 a 2020, nejde teda o prvý pokus politickej strany.

131 Hlasovanie NR SR č. 105, 29. marec 2019. Dostupné na: <https://www.nrsr.sk/web/Page.aspx?sid=schodze/hlasovanie/hlasklub&ID=42055>.

132 *Dohovor Rady Európy o predchádzaní násiliu na ženách a o boji proti nemu (Istanbulský dohovor)*. Dostupné na: <https://rm.coe.int/168046fc88>.

133 Ukazujú svoju pravú tvár. Gyimesi a Taraba chcú zakázať dúhovú vlajku a za jej vyvesenie pokutovať! *Nový čas*, 29. máj 2022. Dostupné na: <https://www.cas.sk/clanok/2683363/ukazuju-svoju-pravu-tvar-gyimesi-a-taraba-chcu-zakazat-duhovu-vlajku-a-za-jej-vyvesenie-pokutovat/> [cit. 29-9-2023].

134 REPUBLIKA prekladá „Orbánov zákon“ o ochrane detí pred pedofiliou a LGBT. *Denník Republika*, 5. júl 2021. Dostupné na: <https://www.dennik-republika.sk/republika-preklada-orbanov-zakon-o-ochrane-deti-pred-pedofiliou-a-lgbt/>.

135 Pohneme sa konečne? SaS chce uľahčiť život homosexuálom aj ostatným: Je to partnerské spoluzitie. *Nový čas*, 25. august 2022. Dostupné na: <https://www.cas.sk/clanok/2711213/pohneme-sa-konecne-sas-chce-ulahcit-zivot-homosexualom-aj-os-tatnym-je-to-partnerske-spoluzitie/>.

31. augusta však strana SaS z koalície vystúpila, zákonu sa začala opätovná pozornosť venovať až po teroristickom útoku pred Teplárňou.

12. októbra, len týždeň pred hlasovaním došlo k vražde na Zámockej ulici v Bratislave. Pri útoku zomreli Juraj Vankulič (†27) a Matúš Horváth (†23). Postrelená bola Radka Trokšiarová (28). Vražda bola neskôr charakterizovaná ako teroristický útok, pričom páchatel' zverejnil na sociálnej sieti aj šesťdesiatpäťstranový manifest deklarujúci jeho ideológiu.¹³⁶

Na tragické správy reagovali aj politici na svojich osobných profiloch na sociálnych sieťach. Uvádzame výroky predsedov strán a hnutí zastúpených v NR SR z 13. októbra 2022:

(1) **Igor Matovič (OLANO):**

Móda nenávidieť

Včera večer nenávisť viedla k smrti dvoch nevinných ľudí. A je mi to veľmi ľúto. Boli len iní a človeku, čo podľahol móde nenávidieť to stačilo, aby sa rozhodol zo svojho piedestálu morálnej nadradenosti im život zobrať. RIP

Strata moci mocných, neúspešné voľby neúspešných, voľné ruky OČTK (Orgány činné v trestnom konaní, pozn. J. R.), Covid, inflácia, vojna, energie, utečenci ... sa stali od volieb zámkami na burcovanie priam živočíšnej nenávisti. Objektami nenávisti sa stali lekári, hygienici, vládni politici, vedci, policajti, Ukrajinci, vyšetrovatelia, prokurátori.

Dva a pol roka neúnavného burcovania nenávisti a huckania nás proti ľuďom, ktorí majú zodpovednosť Slovensko cez krízy previesť, už prinieslo ovocie. Celospoločenský pocit frustrácie, ťažoby, rezignácie. A to bol cieľ. Ako spoločnosť sme zvládli ... ideálny stav na návrat Absolútneho Zla k moci.

Dosiahli sme dokonalosť. Stav, kedy burcujúca dennodenná nenávisť v médiách, v opozícii, na tribúnach, na ulici či v práci sa stala normou. Kto nevie nenávidieť, nie je in.

Zrazu je normál spraviť z vládneho politika hromozvod frustrácií každého, kto sa cíti viac. Kto prehrál voľby. Kto ich nevyhral. Kto sa bojí basy. Kto by Covid riešil lepšie. Kto by bol lepším ministrom. Kto by všetky krízy zvládol ľavou zadnou.

Zrazu je normál nenávidieť teplého, lebo je teplý. Zrazu je normál nenávidieť kresťana, lebo je kresťan. Zrazu je normál nenávidieť.

Bezhraničný pocit morálnej nadradenosti a móda nenávidieť oberá naše spoločenstvo o cit a robí z nás len chladnokrvné stroje schopné zabíjať. Zabíjať v iných radosť zo života, alebo rovno život vziať. Zastavme to, prosím 🙏

ps. Sú ľudia, ktorí mi hovoria, že nielen sám som mimoriadne nenávidený, ale aj sám nenávidím. Nuž, nikdy som necítil nenávisť voči žiadnemu člo-

136 Vzhľadom na vlastné presvedčenie autorky sa v práci neuvádza meno, vek, či rodinné väzby vraha, ani názov a presný zdroj manifestu.

veku, hoci dvakrát som bol veľmi blízko. Považoval by som to za zlyhanie. Úprimne však nenávidím zlé skutky ľudí, s ktorými bojujem - korupciu, lži, manipulácie, morálnu nadradenosť, pýchu, ponížovanie iných, zneužívanie nevedomosti ľudí a akúkoľvek nespravodlivosť. Áno, aj preto sa ma dotýka a považujem za krivdu, ak mi fašisti privedú pred rodinný dom, v ktorom sú moje deti, tisíc nahuckaných ľudí a postavia tam šibenicu a truhlu. Len za to, lebo som chránil zdravie a životy. Z čistej nenávisti. Nepravím to nikomu, ani nič obdobné a rovnako túžim, aby z nenávisti už nikto nezomrel.¹³⁷

Kondolenčné prejavy mali na osobných stránkach politických predstaviteľov rôznu podobu. Predseda strany OĽANO, Igor Matovič, uvádza text titulkom *Móda nenávidieť*. Výraz *nenávidieť* a jeho odvodeniny (*nenávisť*, *nenávidený*) spomína sedemnášťkrát. Vychádza pritom z charakteristiky trestného činu, ktorá v tom čase definovala útok ako zločin z nenávisti.¹³⁸

Motív nenávisti, doplnený motívom morálnej nadradenosti, sa v texte stáva hlavným prostriedkom usúvzťažňovania rôznych typov sociálnych aktérov. Obeť útoku označuje ako *nevinných ľudí*, ktorí boli *len iní*. Motív nenávisti pritom sprostredkúva vzťah ekvivalencie medzi reálnymi obeťami a inými objektmi nenávisti (*Objektami nenávisti sa stali lekári, hygienici, vládni politici, vedci, policajti, Ukrajinci, vyšetrovatelia, prokurátori; Zrazu je normál nenávidieť teplého, lebo je teplý. Zrazu je normál nenávidieť kresťana, lebo je kresťan*).

Motív nenávisti je tiež médiom, ktoré sprostredkúva vzťah ekvivalencie medzi vrahom (*človek, čo podľahol móde nenávidieť*) a inými skupinami, ktoré vyvolávajú nenávisť, či konajú pod jej vplyvom (*burcujuca dennodenná nenávisť v médiách, v opozícii, na tribúnach, na ulici či v práci sa stala normou. Kto nevie nenávidieť, nie je in (...) Kto prehral voľby. Kto ich nevyhral. Kto sa bojí basy. Kto by Covid riešil lepšie. Kto by bol lepším ministrom. Kto by všetky krízy zvládol ľavou zadnou*).

Podmienky vzniku nenávisti v spoločnosti definuje autor ako udalosti (*Strata moci mocných, neúspešné voľby neúspešných, voľné ruky OČTK, Covid, inflácia, vojna, energie, utečenci*), ktoré boli zdrojom rôznych negatívnych emócií (*Celospoľočenský pocit frustrácie, ťažoby, rezignácie*).

Logická štruktúra textu je založená na abduktívnom usudzovaní, tzn. že ide „o pravdepodobnostný úsudok vo forme sylogizmu, o ktorého hlavnej premise sa vie, že je pravdivá, ale jeho nižšia premisa je iba pravdepodobná“.¹³⁹ Kým hlavná premisa (vražda z nenávisti) je (v tom čase) pravdivá, ostatné premisy (*Bezhranič-*

137 Dostupné na: <https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid02kvdghkWM7zuzrTd5Qf9vfJ6KnYbAHE1axwugsU53ZcnH4M8oko6HejaMTTBzH3UvI> [cit. 29-9-2023].

138 Vražda bola predefinovaná na teroristický čin až 17. októbra 2022, teda 5 dní po jej vykonaní.

139 Porov. heslo **abdukcia**. In: *Encyclopaedia Beliana*. Dostupné na: <https://beliana.sav.sk/heslo/abdukcia> [cit. 26-9-2023].

ný pocit morálnej nadradenosti a móda nenávidieť oberá naše spoločenstvo o cit a robí z nás len chladnokrvné stroje schopné zabíjať.) majú len pravdepodobnostnú hodnotu, pretože niet dôkazu o priamej súvislosti medzi útokom a *stratou moci mocných* či *neúspešných voľbách neúspešných*. Pravdepodobnostnou hodnotou sa tiež vyznačuje výrok *ideálny stav na návrat Absolútneho Zla k moci*, tzn. že na základe množiny predchádzajúcich výrokov sa vytvára vysvetľujúca hypotéza, ktorá slúži na vyvolanie obavy z budúcnosti.

Ilokučná štruktúra textu¹⁴⁰ vychádza z konštatovania tragickej udalosti (na vyjadrenie sústrasti stačí autorovi latinská skratka *RIP*)¹⁴¹ a pomenovania jej príčín k výstrahe pred návratom zla k apelu na zastavenie nenávisťi a k vyjadreniu vlastného postoja autora (sebaaprezentácia) s dôrazom na to, čo sám nenávidí, čo považuje za krivdu a po čom túži, pričom sa štylizuje do pozície ochrancu (*Len za to, lebo som chránil zdravie a životy*), bojovníka (*zlé skutky ľudí, s ktorými bojujem*) a zároveň obete útokov z nenávisťi (*aj preto sa ma dotýka a považujem za krivdu, ak mi fašisti privedú pred rodinný dom, v ktorom sú moje deti, tisíce nahuckaných ľudí a postavia tam šibenicu a truhlu. ... Z čistej nenávisťi*).

Na intenzifikáciu sa v texte využíva napr. kumulovanie výrazov (*lekári, hygienici, vládni politici, vedci, policajti, Ukrajinci, vyšetrovatelia, prokurátori*), opakovanie slov na začiatku výpovedí, t. j. slovná anafora (*Kto by...; Kto sa...*), či opakovanie slov s rovnakou koreňovou morféomou (*Strata moci mocných, neúspešné voľby neúspešných*). Figuratívnosť textu sa tiež umocňuje metaforickosťou (*móda nenávidieť; piedestál morálnej nadradenosti; hromozvod frustrácií; ako spoločnosť sme zvlčeli; móda nenávidieť oberá naše spoločenstvo o cit a robí z nás len chladnokrvné stroje schopné zabíjať*).

Text je vo väčšej časti tvorený bez formálneho prejavovania sa autorského subjektu, avšak z významového hľadiska obsahuje príklady, ktoré vychádzajú z jeho osobnej skúsenosti (*Dva a pol roka neúnavného burcovania nenávisťi a huckania nás proti ľuďom, ktorí majú zodpovednosť Slovensko cez krízy previesť; Zrazu je normál spraviť z vládneho politika hromozvod frustrácií každého, kto sa cíti viac; Zrazu je normál nenávidieť kresťana, lebo je kresťan*). Na niektorých miestach volí autor perspektívu my, tzn. spoločnosť (*Dosiahli sme dokonalosť; móda nenávidieť oberá naše spoločenstvo o cit a robí z nás len chladnokrvné stroje schopné zabíjať; Zastavme to, prosím*). V ďalších pasážach však možno vidieť postupné transparentňovanie autorského subjektu, autor je implicitne prítomný na oboch stranách protikladu *objekt nenávisťi – nenávidiaca spoločnosť* a zvlášť v závere označenom *ps*.¹⁴²

V texte však nie je dôležité len to, čo sa pomenúva, resp. vyjadruje, ale aj to, čo sa nevyjadruje. I. Matovič si nedáva námahu zistiť si mená obetí, hoci v danom čase boli známe. Taktiež nespomína tretiu obeť, hoci preživišiu, stále však obeť streľ-

140 „Ilokučná štruktúra textu je motivovaná jeho pragmatickou funkciou (pragmatický = vzťahujúci sa na rečovú činnosť, na rečové akty)“ (Bajžíková – Dolník, 1998, s. 42).

141 Requiescat in pace, pozn. J. R.

142 Post scriptum, pozn. J. R.

by. Namiesto skutočnej príčiny útoku (príslušnosť k LGBTI+ komunite) si vyberá akýsi všeobecnejší motív nenávisť, čo mu umožňuje stotožňovať v príspevku rôzne typy útokov. Ide však o neadekvátnu rétoriku, pretože politici (v závere autor kladie mimoriadnu pozornosť vlastnej osobe) sú skôr vzorkou privilegovanej skupiny ľudí. Ide preto o prejav imaginatívnej mentálnej manipulácie, o transpozíciu privilegovanej skupiny ľudí do pozície obeť.

(2) **Boris Kollár (Sme rodina):**

*Odsudzujem včerajšiu dvojnásobnú vraždu mladých ľudí. Je neprijateľné, aby sa takto nenávisťne správala spoločnosť či jedinci voči komukoľvek. Pozostalým a trúchliacim rodinám vyslovujem úprimnú sústrasť.*¹⁴³

13. októbra zverejnil kondolenčný príspevok na sociálnej sieti Facebook aj predseda NR SR a predseda koalície strany Sme rodina, Boris Kollár.

Ilokučná štruktúra textu sa rozvíja od vyjadrenia odsúdenia *dvojnásobnej vraždy* cez odmietnutie *nenávisťného správania spoločnosti či jedincov voči komukoľvek* k vyjadreniu úprimnej sústrasti *pozostalým a trúchliacim*. Obete vraždy označuje ako *mladých ľudí*, pričom rovnako ako I. Matovič neuvádza mená obetí, nespomína tretiu obeť, ani dôvod vraždy v zmysle priznania príslušnosti obetí ku komunite LGBTI+.

B. Kollár ani strana Sme rodina ďalej nevenovali na sociálnych sieťach žiadnu pozornosť otázke práv LGBTI+ komunity, ich sociálna politika je zameraná na sociálne skupiny detí, dôchodcov a rodiny ako sociálno-ekonomické jednotky. B. Kollár sa však otázkam LGBTI+ komunity nevyhol v televíznych politických diskusiách (pozri podkap. 6.4).

(3) **Veronika Remišová (Za ľudí):**

*Len za posledných pár dní bola naša spoločnosť svedkom dvoch veľkých tragédií. Prvá bola dôsledkom osobnej nezodpovednosti vodiča a druhá následkom nenávisťi. Čokoľvek viedlo tohto mladého človeka po ceste násilia a teroru, je to neospravedliteľný akt zločinu z nenávisťi. Je to dôsledok sveta, kde sa ľudia delia na “my” a “oni”, kde sa vykopávajú brázdy hnevu a stavajú sa hradby fobie a vzájomnej nevráživosti. Je to opak lásky k vlasti, pretože Slovensko patrí všetkým, bez ohľadu na rozdiely. Naše srdcia sú s rodinami tých, ktorí boli zavraždení a naše modlitby s tými, ktorí sú zranení.*¹⁴⁴

143 Dostupné na: <https://www.facebook.com/BorisKollarOfficial/posts/pfbid0sFFcFL3w-6B9CutYPRWX4yVGPXsk3WQcQzfJJCmKc2qwjnKExnsz6saMiUAKyithsl> [cit. 26-9-2023].

144 Dostupné na: https://www.facebook.com/remisova.veronika/posts/651347366348880/?-paipv=0&eav=AfbdYsxN8bDz44ayFb8w9gfrHVnAWtKubNLED1fG7kWae8lv_Mn8t4tR6qe6kVAhMgw&_rdr [cit. 26-9-2023].

Príspevok predsedníčky strany Za ľudí, Veroniky Remišovej, má rovnako kondolenčnú funkciu, ako aj funkciu odmietnutia násilného konania a definovania problémov v spoločnosti. Podobne ako I. Matovič pomenúva nenávisť ako hlavnú príčinu útoku a vkladá do textu figuratívne prvky v podobe metafory (*sa vykopávajú brázdy hnevu a stavajú sa hradby fobie a vzájomnej nevraživosti*). Pomenúva tiež spoločenské problémy, ktoré tkvejú v polarizácii na *my – oni*. Vraha označuje ako *mladého človeka*, obeť útoku označuje až v závere ako *zavraždených, zranených*, pričom ani V. Remišová neuvádza mená obetí.

Pomerne stroho vyznieva vyjadrenie smútku zo strany predsedu SaS, Richarda Sulíka, ktorý namiesto kondolenčného textu zmenil profilový obrázok na čiernu farbu.

(4) **Richard Sulík (SaS):**¹⁴⁵

(5) **Peter Pellegrini (HLAS-SD):**

VYHLÁSENIE STRANY HLAS SOCIÁLNA DEMOKRACIA

Strana HLAS – sociálna demokracia v súvislosti so včerajšími tragickými udalosťami, kedy vyhasli dva mladé životy, odsudzuje násilie, ktoré sa stáva súčasťou spoločenského života na Slovensku.

Nemôžeme sa čudovať, že sa takéto udalosti dejú, ak verejní činitelia, svojim vulgárnym slovníkom a svojimi incidentami na verejnosti dávajú návod pre spoločnosť, ako riešiť konflikty alebo neschopnosť vyrovnat' sa s realitou.

HLAS – sociálna demokracia odsudzuje vyjadrenia politikov typu „dám niekoho dole“, politikov, ktorí vnášajú do spoločnosti kultúrne vojny a rozoštvávajú ju medzi sebou.

¹⁴⁵ Dostupné na: <https://www.facebook.com/RichardSulik/posts/661882408634574:0> [cit. 26-9-2023].

*Vyzývame slovenskú politickú scénu, a hlavne niektorých predstaviteľov štátu, aby vrátili slovenskej politike rešpekt, slušnosť, vecnú a racionálnu argumentáciu, pretože nenávisť, ktorú šíria, kontaminuje celú spoločnosť a na konci dňa slovo stratí svoj význam a nahradí ho zbraň.*¹⁴⁶

Predseda strany HLAS-SD, Peter Pellegrini, zverejnil 13. októbra 2022 vyhlásenie v mene celej strany, čím sa text odosobňuje, autor sa stáva kolektívnym (*strana Hlas – sociálna demokracia*), čo zodpovedá štylizácii textu v plurálvej forme. Podobne, ako koalíční predstavitelia, aj v tomto texte za neuvádzajú mená obetí (*dva mladé životy*), tretia obeť či skutočný dôvod násilného činu.

Príspevok nemá kondolenčný charakter, jeho cieľom je *odsúdenie násilia* v spoločnosti. Hoci v texte sa neuvádzajú ani hlavní vinníci daného stavu, nepriamo sa v ňom odkazuje na *verejných činiteľov, politikov, slovenskú politickú scénu*. Nepriamo možno v texte odhaliť najmä osobu bývalého premiéra a súčasného povereného ministra financií, a to cez *vyjadrenia politikov typu „dám niekoho dole“*. I. Matovič sa touto rétorikou netajil, napr. po voľbách (21. apríl 2020) zverejnil príspevok v znení *MÔJ PRVÝ SKALP ... KAJETÁN*.¹⁴⁷

Text sa tiež zameriava na neadekvátne používanie jazyka (*vulgárny slovník*), čo sa intenzifikuje vyjadreniami ako *Nemôžeme sa čudovať*, ale aj metaforami (*na konci dňa slovo stratí svoj význam a nahradí ho zbraň*).

Modalita textu sa prejavuje vo výzve, aby sa do slovenskej politiky vrátil rešpekt, slušnosť, vecná a racionálna argumentácia, pričom práve záverečná veta platí ako výstraha, ktorá dodáva apelu charakter nevyhnutnosti.

(6) SMER-SD:

*SMER-SD vníma včerajšiu smrť mladých ľudí za absolútne zbytočnú. Vyjadrujeme presvedčenie, že každý život má rovnakú hodnotu a každá násilná smrť musí byť odsúdená. Ak sa potvrdí motív, ktorý je dnes predmetom širokých diskusií, pôjde o mimoriadne závažný zločin.*¹⁴⁸

Predseda strany SMER-SD, Robert Fico, sa na osobnom profile k vražde nevyjadril. Stanovisko zaujala strana ako celok. Ilokučná funkcia textu však nezodpovedá kondolencii, je skôr názorom na udalosť (*smrť mladých ľudí*). Napriek tomu sa jednotlivé výpovede vyznačujú vysokou mierou intenzifikácie (*absolútne zbytočnú, vyjadrujeme presvedčenie, smrť musí byť odsúdená, mimoriadne závažný zločin*).

146 Dostupné na: <https://www.facebook.com/HlasSocialnaDemokracia/posts/pfbid0aSzJp6RPGS41BPwoadEqBdxxVNSpG7sZLuc6eEALCQtfpNNujaDCQ4VQsWbKthjbl> [cit. 26-9-2023].

147 Dostupné na: <https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/10219121562402406> [cit. dňa 2-10-2020].

148 Dostupné na: <https://www.facebook.com/smersd/posts/pfbid0z8e9ZUzTQjXLqzXVeykdSsQo7R4ChKAfoj6RzUftccsPwt4cfJ1HcQCbQM7AmnPUI> [cit. dňa 2-10-2020].

Jazykové prostriedky zdôrazňujúce intenzitu významov sú v opozícii s podmienkovou formou poslednej vety. Celý príspevok vyznieva ako logický výrok spájajúci následok (*musí byť odsúdená*) a podmienku (*ak sa potvrdí motív*), čo je nepriamym vyjadrením prezumpcie neviny.

Predseda strany Ľudová strana Naše Slovensko, Marián Kotleba, sa 13. októbra k tragickej udalosti nevyjadril, hoci téma LGBTI+ je často predmetom negatívnych postojov strany. Ukazuje sa, že v danom prípade je aj ticho vypovedajúce, pretože predchádza tomu, čo Marián Kotleba zverejňoval v nasledujúcich dňoch.

(7) **Milan Uhrík (Republika):**

ODMIETAME AGRESÍVNU POLITIZÁCIU TRAGICKEJ UDALOSTI V TEPLÁRNI

Hnutie REPUBLIKA odmieta a odsudzuje akékoľvek formy násilia a protiprávneho konania. Odmietame však aj prebiehajúcu agresívnu politizáciu tohto tragického prípadu.

Na Slovensku sa udeje mesačne zhruba 5 vrážd, a všetky sú z nenávisti alebo afektu 😞 Odsudzujeme rovnako každého páchatela a každé násilie. Alebo snáď nemá každý ľudský život rovnakú hodnotu?

Odmietame aplikovanie kolektívnej viny na všetkých kritikov LGBT ideológie. Taktiež sme už znechutení pokrytectvom progresívnych politikov. Keď asociál z osady podreže slušného človeka, tak sú všetci ticho. Keď sa stane tragédia v bratislavskej Teplárni, tak médiá sa idú zbláznit a politici sa predbiehajú, kto vyzve k tvrdším krokom. Nie je to spravodlivé voči obetiam ostatných vrážd.

Pokiaľ ide o agresivitu vyvolávanú politikmi, na ktorú teraz upozorňuje prezidentka Čaputová, tak nikto nebičuje verejné emócie viac ako arogantný Nad' a Matovič. Nikto nevniesol do politiky a spoločnosti viac hnevu a nenávisti. Ak chce prezidentka Čaputová riešiť polarizáciu, tak nech začne tam. A nech sama nerozdúchava emócie kritikou a škatuľkovaním všetkých slušných, konzervatívne zmýšľajúcich ľudí, ako to práve robia jej progresívni politickí súdruhovia.¹⁴⁹

Deň po útoku odmieta Milan Uhrík (ako predseda krajne pravicového hnutia a predkladateľ zákona na ochranu detí pred pedofiliou a LGBT propagandou)¹⁵⁰

149 Dostupné na: <https://www.facebook.com/ing.milan.uhrík/posts/pfbid023Sdfy1TM-KhjEiwoCiN16WDT2N9JRQDePvm3oQExDhKzM97KBVvdLwm9WFR8sC-nX2l> [cit. dňa 2-10-2020].

150 Dôvodová správa k návrhu zákona, ktorým sa menia a dopĺňajú viaceré zákony s cieľom zlepšenia ochrany detí a neplnoletých osôb pred hrozbou pedofílie a čoraz agresívnejšej LGBTI propagandy. Dostupné na: <https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=497748> [cit. dňa 2-10-2020].

spoločenskú zodpovednosť, ktorú označuje ako *kolektívnu vinu*. Text nechce byť vyjadrením sústrasti, obeť sa tu nespomínajú ani priamo, ani opisne, vražda z nenávisťi sa pomenúva ako *tragická udalosť*, čím sa jej význam z perцепčného hľadiska zmierňuje.

Napriek tomu, že text je písaný v mene celého hnutia, t. j. plurálovou formou a z perspektívy *kritikov LGBT ideológie*, ostro sa vymedzuje voči *kritike a škatulkovaniu všetkých slušných, konzervatívne zmýšľajúcich ľudí*. Typická argumentácia v zmysle zlodej kričí: chyťte zlodeja! (Gahér, s. 378) je založená na tom, že ten, kto je zodpovedný za porušenie nejakého princípu či pravidla, odpútava „pozornosť“ od svojej zodpovednosti tým, že pohotovo a neodôvodnene obviní niekoho iného zo zodpovednosti“.

Takto postupuje autor v prípade porovnávania vraždy s inými kriminálnymi činmi (*Na Slovensku sa udeje mesačne zhruba 5 vražd, a všetky sú z nenávisťi alebo afektu; Keď asociál z osady podreže slušného človeka, tak sú všetci ticho*). Záujem autora sa zameriava na *akékoľvek formy násilia a protiprávneho konania*. Ukazuje sa, že zámerom pritom nie je (ako sám tvrdí) odmietanie politizácie diskurzu, ale umlčanie diskurzu a prenesenie pozornosti na iných páchatel'ov vražd, ktorí viac vyhovujú predstave kriminálnikov a rétorike hnutia (*asociál z osady*).

V duchu uvedenej argumentácie sa tiež poukazuje na *agresivitu, hnev a nenávisť a rozduchavanie emócií*, ktorých iniciátormi sú členovia koalície (*nikto nebičuje verejné emócie viac ako arogantný Nad' a Matovič*) či samotná prezidentka Slovenskej republiky Zuzana Čaputová. Politických oponentov a obhajcov práv LGBTI+ komunity označuje ako *progresívni politici*, resp. *progresívni politickí súdruhovia*. Obviňovanie ideologických oponentov v súvislosti s vraždou dvoch osôb je neadekvátnou reakciou zo strany politika, ktorý sa na politickej scéne presadzuje negatívnymi vyjadreniami o LGBTI+ komunite, ale je významným momentom zbližovania rétoriky predstaviteľ'ov krajne pravicových strán a predstaviteľ'ov strán, ktoré sa označujú za demokratické, či štandardné.

Výpoveď M. Uhríka sa intenzifikuje vo viacerých jazykových rovinách. Okrem lexikálnych prostriedkov (*asociál z osady, podreže, arogantný Nad' a Matovič, agresívna politizácia*) sa využívajú syntaktické prostriedky, napr. forma sugestívnej otázky (*Alebo snád' nemá každý ľudský život rovnakú hodnotu?*), vyjadrovanie vlastného myslenia, čítania (*sme už znechutení pokrytectvom, odmietame ... agresívnu politizáciu, odmietame aplikovanie kolektívnej viny, odsudzujeme rovnako každého páchatel'a*).

Mitigácia (zmierňovanie) má svoje vyjadrenie vo výpovediach, ktoré sa formálne vyznačujú vyššou mierou apelatívnosti, než naznačuje forma. Ide napr. o súvetie *Ak chce prezidentka Čaputová riešiť polarizáciu, tak nech začne tam*. Súvetie má dve významové roviny, pričom v prvej vete sa modálny komponent (chcieť) viaže na agensa (prezidentka Čaputová), v druhej vete vystupuje ako modálny komponent spojka *nech*, ktorá uvádza vetu s významom nepriameho rozkazu. Súvetie má formálnu štruktúru podmienky (ak... , tak...), pričom podmienka sa formuluje

v zmysle nevyhnutnosti (Ak sa má vyriešiť problém, tak je nevyhnutné začať tam) a zároveň je vyjadrením apelu (Začni tam, ak chceš vyriešiť problém!). Na druhej strane, z hľadiska širšieho kontextu ide opäť o poukazovanie na politických oponentov, čo je v zásade opakom požiadavky, ktorú stanovujú hneď v úvode, kde odmietajú politizáciu tragickej udalosti.

Deklaratívne je autorovou snahou poukázať na politizáciu témy, polarizáciu spoločnosti a chýbajúcu spravodlivosť, avšak zmyslom textu, ktorý možno pozorovať na základe používania jazyka, je odviesť pozornosť od reálneho problému a od vlastného správania a konania, čím sa stáva antiracionálnym a vzhľadom na marginalizovanú skupinu, ktorej sa útok reálne týkal, aj diskriminačným. Popieranie práv istých sociálnych skupín sa tak stáva rétorickou zručnosťou politikov.

Okrem toho, že pred vraždou zverejnil páchatel svoj ideologický manifest (preto nebolo adekvátne hovoriť už len o „tragickej udalosti“, resp. odmietat jej „politizáciu“, keďže šlo zo svojej podstaty o politický akt), ďalšie správy potvrdili, že obeťou mali byť aj rôzni predstavitelia vlády. Táto informácia podporila diskurz, ktorý naďalej odvracal pozornosť od reálnych obetí na potenciálne obeť:

(8) Igor Matovič

*Chorý človek, ktorý veľmi túžil zabíjať. Prvý na rane bol premiér Heger. Nevyšlo, tak išiel ďalej po svojom rebríčku nenávisti a doplatili na to dvaja nevinní ľudia. #NenávistZabíja*¹⁵¹

151 Dostupné na: <https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid0SzxHsaL4Ueb-mEuivERfEznBfkuJkKwAzp2gnCMjGdXUFkTigZzaPhDZ6pDS4iAhXl> [cit. 26-9-2023].

Deň po vražde sa k udalosti vyjadrili takmer všetci čelní predstavitelia strán a hnutí, ktoré majú svoje zastúpenie v NR SR. Ich príspevky sa však vyznačovali neadekvátnym používaním jazyka, zneužívaním témy na kritizovanie politických oponentov a odvracanie pozornosti od reálneho problému, ktorým je diskriminácia LGBTI+ komunity v slovenskej spoločnosti. Extrémnym prejavom tejto diskriminácie bol práve útok, na ktorý reagovali.

Hoci doposiaľ nemožno hovoriť vyslovene o diskriminačnom narábaní s jazykom, komunikácia politikov po teroristickom útoku bola neadekvátna. Nepomenovanie pravej príčiny vraždy (príslušnosť k LGBTI+ komunite) a jej nahrádzanie všeobecnou nenávisťou, ktorá sa v spoločnosti stupňuje, bolo demonštratívnym príkladom toho, čo sa chápe ako nesprávne definovanie problému, čím sa ďalšia argumentácia stala vecne neopodstatnenou, a teda antiracionálnou. Následné odvádzanie pozornosti na privilegované skupiny, ktoré sa cítili dotknuté kritikou médií, a odmietanie politizácie vraždy prispievali k neadekvátnej argumentácii v diskusii, ktorá mala byť aj o prijatí spoločenskej zodpovednosti za incident a o priznaní práv danej komunite, ktoré by prispelo k jej rovnoprávnemu postaveniu v spoločnosti. Namiesto vecnej diskusie o tom, ako pomôcť komunite, aby nebola terčom ďalších útokov a aby sa jej existencia v rámci spoločnosti znormalizovala (stala sa normálnou, nie trpenou a marginalizovanou súčasťou spoločnosti), začali sa politici vyhraňovať ako zástancovia tradičnej rodiny, čím sa opäť zmenila pravá podstata problému.

6.3 Jazyk ako nástroj sebadefinovania alebo LGBTI+ komunita ako politická téma

17. októbra bol čin z nenávisťi predefinovaný na teroristický útok. Terorizmus sa podľa právnych predpisov Európskej únie chápe ako trestný čin spáchaný s cie-

lom: a) vážne zastrašiť obyvateľstvo; b) neoprávnene donútiť vládu alebo medzinárodnú organizáciu k určitému konaniu alebo zdržaniu sa konania; c) vážne destabilizovať alebo deštruovať základné politické, ústavné, hospodárske alebo sociálne zriadenie krajiny alebo medzinárodnej organizácie.¹⁵² Terorizmus ako spoločenský jav je „nástrojom násilného riešenia spoločenských (skupinových i osobných) záujmov a rozporov. Terorizmus je forma násilia v princípe nemorálna a nehumánna. K tejto metóde sa uchýľujú často retardačné sily, aj keď svoje činy často maskujú a ospravedlňujú bojom za pokrokové a zákonné záujmy svojich prívržencov“ (porov. Kulich a kol., 2002, s. 25).

Slovenská spoločnosť sa dostala do stavu, keď musela riešiť problém vnútorného terorizmu. Vyriešenie otázky postavenia a práv LGBTI+ komunity sa stalo celospoločenskou požiadavkou.

18. októbra 2022 sa v Národnej rade Slovenskej republiky hlasovalo o prijatí uznesenia NR SR k silnejúcim prejavom nenávisťi voči menšinám a komunitám, osobitne komunite LGBTI+ a židovskej komunite na Slovensku.¹⁵³ Za hlasovalo 119 poslancov (z toho 46 poslancov za OĽANO, 19 poslancov za SMER-SD, 21 poslancov za SaS, 19 poslancov za Sme rodina a 14 nezaradených poslancov) zo 130 prítomných a 128 hlasujúcich poslancov. Hlasovanie bolo takmer jednomyselné.

19. októbra 2022 sa hlasovalo o tom, aby bol návrh zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník v znení neskorších predpisov a ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony¹⁵⁴ posunutý do druhého čítania.¹⁵⁵ Zo 133 prítomných a 102 hlasujúcich poslancov hlasovalo 50 poslancov za posunutie (z toho 17 poslancov za OĽANO, 21 poslancov za SaS a 12 nezaradených poslancov), 37 poslancov proti posunutiu návrhu zákona do druhého čítania (z toho 10 poslancov Sme Rodina a 13 nezaradených poslancov). Hlasovania sa zdržalo 15 poslancov (9 poslancov za OĽANO a 6 poslancov za Sme Rodina) a nehlasovalo 31 (z toho SMER-SD 25 poslancov).¹⁵⁶

Konkrétne čísla oboch hlasovaní uvádzame zámerne, pretože 19. októbra sa na facebookovom profile vyjadril predseda hnutia Republika, Milan Uhrík, takto:

152 *Reakcia EÚ na terorizmus*. Dostupné na: <https://www.consilium.europa.eu/sk/policies/fight-against-terrorism/> [cit. dňa 26-9-2023].

153 Hlasovanie NR SR č. 300, 18. október 2022. Dostupné na: https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=schodze%2Fhlasovanie%2Fhlasklub&ID=48666&fbclid=IwAR3NG-8exp8PS3nH8U_JcDS850RsT8boh3kNfpJboMSHT8ac8BfsSTiErZY [cit. dňa 26-9-2023].

154 Hlasovanie NR SR č. 305, 19. október 2022. Dostupné na: <https://www.nrsr.sk/web/Page.aspx?sid=schodze/hlasovanie/hlasklub&ID=48673> [cit. dňa 26-9-2023].

155 Návrh poslancov Národnej rady Slovenskej republiky Jarmily Halgašovej, Jany Bittó Cigánikovej, Tomáša Lehotského, Petra Osuského a Vladimíry Marcinkovej o partnerskom spoložití osôb rovnakého pohlavia.

156 Hlasovanie NR SR č. 305, 19. október 2022. Dostupné na: <https://www.nrsr.sk/web/Page.aspx?sid=schodze/hlasovanie/hlasklub&ID=48673> [cit. dňa 26-9-2023].

(9) Ako hlasovali politici v parlamente za dúhové uznesenie predložené Šeligom?

S odsúdením vraždy samozrejme súhlasíme. Ale hneď volať po „zlepšení postavenia (LGBT) komunit“ či žiadať vládu otupeného Hegera a agresívneho Naďa o „potlačenie prejavov nenávisti vo verejnom priestore“ proste nedujeme.

Lebo viete, čo to znamená po slovensky? Viac cenzúry, viac prenasledovania, viac zásahov NAKA (Národná kriminálna agentúra, pozn. J. R.), viac súdov a viac odsúdených za politické názory. Nie, priatelia, pod toto sa hnutie REPUBLIKA nepodpíše!

My nechodíme na návštevy po amerických ambasádach, nerozklepú sa nám nohy po prvej kritike z únie a nehlasujeme inak na Slovensku a v Bruseli. REPUBLIKA drží líniu a stojí si za svojím názorom, stojí za Slovenskom. A tak to aj zostane!

M. Uhrík nazýva uznesenie ako *dúhové*, pričom ho interpretuje ako *posilňovanie LGBTI agendy*. Príspevok je písaný v pluráli, perspektivizácia sa formuje ako „my, ktorí sme hlasovali proti“ a „oni, ktorí hlasovali za“ *posilnenie LGBTI agendy*. Hlasovanie v parlamente má len dve možnosti (za/proti), čo M. Uhrík rétoricky využíva na to, aby zdôraznil tému LGBTI+ komunity ako polarizujúcu.

Ilokučná štruktúra sa rozvíja od odsúdenia vraždy cez odmietanie zlepšenia postavenia komunit a potlačenia nenávistných prejavov cez vysvetlenie skutočnej povahy uznesenia až po jeho odmietnutie zavŕšené vyhlásením záväzku „stáť si za svojím názorom“.

Príspevok sa vyznačuje protiamerickou a protieurópskou orientáciou (*My nechodíme na návštevy po amerických ambasádach, nerozklepú sa nám nohy po prvej kritike z únie a nehlasujeme inak na Slovensku a v Bruseli*), čím sa hnutie vymedzuje voči demokratickým zriadeniam západného typu. Táto nedôvera voči

západným demokraciám sa prejavuje aj v snahe dezinterpretovať politiku slobody a rovnosti, napr. potlačenie nenávisťi sa v texte dezinterpretuje ako *Viac cenzúry, viac prenasledovania, viac zásahov NAKA, viac súdov a viac odsúdených za politické názory*, čím sa vytvára predstava zasahovania do práva na slobodu slova. Demokratické zriadenia sa v textoch krajne pravicových strán často označujú ako totalitné.

Status M. Uhríka má silnú vizuálnu oporu (v podobe vizualizácie hlasovania), čím sa intenzifikuje jeho výpovedná hodnota. Rovnaký účel má tiež slovná obraznosť, ktorá sa prejavuje napr. v metaforickej rovine (*REPUBLIKA drží líniu a stojí si za svojím názorom, stojí za Slovenskom*), expresívnych výrazoch či označeniach (*nerozklepú sa nám kolená, otupený Heger, agresívny Nad*), v rečníckych otázkach (*Viete čo to znamená po slovensky?*) či v osobitnom využití interpunkcie (*Nie, priatelia, pod toto sa hnutie REPUBLIKA nepodpíše! – A tak to aj zostane!*).

Využívanie vizuálnych pomôcok (obrázky, emotikony), obrazných prostriedkov (trópy) a figúr, ako aj snaha o vlastnú interpretáciu, vysvetľovanie skutočnej povahy politického uznesenia vypovedá o vysokej miere imagináčnej manipulácie zameranej na čitateľa. Príspevok sa vyznačuje autorskou rozhodnosťou, ráznosťou a autoritárskymi sklonmi, ktoré sa ešte viac prejavujú v príspevku z 21. októbra, t. j. po hlasovaní o návrhu zákona strany SaS o partnerskom spoložití osôb rovnakého pohlavia:

- (10) *Už by toho dúhového šialenstva aj stačilo! Kedy začnú politici, vláda a prezidentka riešiť skutočné problémy ľudí?! 😡*

M. Uhrík autoritársky ukončuje celú spoločenskú diskusiu o právach LGBTI+ komunity, ktoré sa stali pre časť spoločnosti základnou požiadavkou, pričom nabáda politikov iných strán, vládu a prezidentku riešiť *skutočné problémy ľudí*, čím znižuje závažnosť postavenia komunity v spoločnosti, marginalizuje problémy spojené s vyčleňovaním komunity na perifériu spoločnosti. Celospoločenskú diskusiu o právach LGBTI+ komunity označuje ako *dúhové šialenstvo*.

K príspevku na Facebooku je pripojené aj video, v ktorom hovorí o pokrytectve politikov, ktorí odkláňajú pozornosť od iných prejavov násillia, čím pokračuje v snahe odkloniť pozornosť na iných páchatel'ov trestných činov:

- (11) (01:05 – 02:05 min.)
Celé toto šialenstvo začalo minulú stredu úkladnou vraždou dvoch nevinných obetí, ktorú jednoznačne odsúdili všetci pričetní ľudia aj politici. Potom však nastúpila nechutná politizácia tejto tragédie. Poďme si to zhrnúť. Netrvalo ani dva dni a akože konzervatívny premiér Heger urobil úplný názorový kotrmelec a premával sa na prajde s dúhovou vlajkou. Premiér, človek, ktorý by mal byť lídrom štátu, pevný ako skala, sa zosypal ako malý chlapec pod tlakom fejsbúkových hejterov a zopár novinárov. Máme naozaj veriť, že na tvrdých rokovaniach v Bruseli sa premiér Heger správa ako

chlap a ako lev bráni záujmy Slovenska? To sotva. Potom prišlo na rad hlasovanie v parlamente. Poslanci v uznesení odsúdili túto vraždu, čo je v poriadku. Ale v reakcii na ňu žiadajú aj posilnenie LGBTI agendy na Slovensku a taktiež aj posilnenie boja proti „nenávisťným prejavom“, čiže po slovensky ešte viac dúhovej propagandy a cenzúry voči tradične zmýšľajúcim ľuďom

(02:20 – 02:33 min.)

Následne sa v parlamente hlasovalo o registrovaných partnerstvách pre homosexuálov. Opäť za to zahlasovali okrem liberálov aj poslanci z Pellegriniho Hlasu a Matovičovho OĽANO, čím ukázali svoju pravú tvár.

(02:56 – 03:13 min.)

Ani to však nie je všetko, lebo dúhová maškaráda pokračuje ďalej. Najnovšie požiadal „akože konzervatívny“ premiér Heger ministra spravodlivosti Karrera, aby pripravil legislatívu na posilnenie práv koho? No LGBT komunity. Áno, lebo nič iné Hegera evidentne netrápi.

M. Uhrík hovorí o *úkladnej vražde*, hoci už v tej dobe bolo známe, že ide o teroristický čin. Ak je úlohou teroristického činu vyslať signál do spoločnosti, resp. zastrašiť isté skupiny, či podporovať isté konanie, v danom prípade sa to podarilo, čomu nasvedčuje aj rétorika predsedu hnutia Republika.

Text sa vyznačuje nadužívaním prívlastku *dúhový* (*dúhové šialenstvo, dúhová maškaráda, dúhová propaganda, dúhová smrť, dúhoví pokrytci*). Uznesenie vlády sa interpretuje ako posilnenie *LGBTI agendy*, resp. ako *dúhovú propagandu a cenzúru* namierenú proti *tradične zmýšľajúcim ľuďom*.

Terčom kritiky je pritom premiér Eduard Heger (*akože konzervatívny premiér Heger*), ktorému pripisuje vlastnosti slabosti a názorovej nestabilnosti (*človek, ktorý by mal byť lídrom štátu, pevný ako skala, sa zosypal ako malý chlapec pod tlakom fejsbúkových hejterov a zopár novinárov; urobil úplný názorový kotrmelec a premával sa na prajde s dúhovou vlajkou*). Pietnu akciu po vražde na Zámockej ulici označuje autor ako *prajd*, čím zámerne posúva jej význam.¹⁵⁷

Otázka práv LGBTI+ komunity a boj voči stúpajúcemu násiliu voči danej komunite sa využíva na polarizáciu a vyhranenie sa voči podpore LGBTI+ komunity, ktorú M. Uhrík vníma len ako propagandu či agendu. Celú komunitu ľudí tým objektivizuje a dehumanizuje na úroveň ideológie ohrozujúcej tradičné hodnoty. Vyhraňuje sa tiež voči koalíčným stranám a voči liberálnej demokracii západného typu (vrátane krajín, ktoré ju predstavujú).

157 Pod pojmom *Pride parade* sa označujú verejné akcie, ako pochody či festivaly v rôznych štátoch, ktoré sú orientované na podporu LGBTI+ komunity. Na Slovensku funguje nezisková organizácia Dúhový PRIDE. Dostupné na: <https://duhovypride.sk/onas-2/>.

Video sa končí ako príhovor k voličom konzervatívnych strán, o ktorých priazeň sa M. Uhrík (v tom čase) uchádzal v komunálnych voľbách. Teroristický čin a následné politické kroky predstaviteľov vlády v tomto prípade poslúžili ako téma predvolebnej kampane.

Podobnú rétoriku zvolil aj predseda strany Ľudová strana Naše Slovensko, Marián Kotleba, ktorý po tichu, ktoré nasledovalo po teroristickom útoku, vstúpil do diskurzu veľmi opatrne. 15. októbra zverejnil na sociálnej sieti Facebook príspevok Rastislava Schlosára (poslanca NR SR):

(12) *MALÉ ZAMYSLENIE NAD VRAŽDOU 2 HOMOSEXUÁLOV V BRATISLAVE*
Vražda dvoch homosexuálov v Bratislave je odsúdeniahodná - zbytočná, nezmyselná a hlúpa. No dôležité je zamyslieť sa aj nad tým, čo v spoločnosti rozpútala, resp. čo rozpútali liberáli.

1. Liberáli, ktorí hovoria o tom, že všetky prejavy nenávisti treba dôrazne odsúdiť, sami rozpútali orgie nenávisti proti všetkým, čo sa stavajú kriticky k homosexuálom či iným členom LGBT komunity a najmä k ich spôsobu života. A tento kritický postoj nemusia mať a ani nemajú nutne len niektorí násilníci alebo tí, ktorých liberáli nazývajú „pravicovými extrémistami“. Tento kritický postoj vyznáva aj veľká časť celkom slušných, mierumilovných, jednoducho konzervatívne a tradične orientovaných Slovákov.

2. Liberáli obvykle hovoria, že „pravicoví extrémisti“ hádžu mnohých ľudí do jedného vreca. Napríklad, že zločin jedného asociála zovšeobecňujú na celú komunitu, z ktorej tento asociál pochádza. Teda, že vyznávajú princíp kolektívnej viny. Teraz sa však ukázalo, že sú to práve liberáli, ktorí tento princíp vyznávajú, keď z každého kritika LGBT komunity robia pomaly vraha a teroristu, a to aj napriek tomu, že vražda homosexuálov v Bratislave je nielen výnimočná, ale doslova unikátna, keďže nikdy predtým sa niečo podobné na Slovensku nestalo.

3. Liberáli vystupujú ako ochrancovia nevinných ľudí. V skutočnosti sú ale len obyčajní pokrytci, vytlíkajúci z tejto vraždy politický kapitál v prospech svojich zhubných cieľov. Ak by im skutočne záležalo na ľudskosti a ochrane ľudských životov, museli by mať problém nielen s touto vraždou, ale najmä s masovými vraždami nenarodených detí pri umelých potratoch. Napokon uvažujme: Kým od roku 1993 boli na Slovensku zavraždení 2 homosexuáli, za rovnaké obdobie zavraždili u nás pri umelých potratoch viac ako 400 000 detí!!! Teda v priemere 38 detí každý jeden deň!!! Prečo liberáli neodsúdia aj tieto nezmyselné vraždy? Pretože tieto deti dehumanizovali až tak, že ich už ani nepovažujú za živé ľudské bytosti.

4. A na záver: Liberáli tvrdia, že vrah homosexuálov v Bratislave mal názory rovnaké či podobné s politikmi, ktorí sú kritickí k LGBT komunite. A teda, že títo politici sú kvôli svojim verejným postojom spoluzodpovední za túto vraž-

du. Čo však už nepovedia je to, že tento vrah mal ideologicky niečo spoločné aj s liberálmi. A to nie nejakú malichernosť. Sám sa vo svojom manifeste totiž priznal, že bol ateistom, a že ateizmus či „všeobecná bezbožnosť“ bola jeho prvým politickým postojom. A práve tento ateistický svetonázor zastáva drvivá väčšina dnešných liberálov, pre ktorých je ateizmus, resp. sekularizmus bežnou súčasťou ich politickej ideológie. Je teda zrejmé, že tak ako dnes nemôžeme akokoľvek viniť z tejto vraždy automaticky všetkých ateistov, tak z nej nemôžeme automaticky viniť ani všetkých kritikov homosexuálov.

Preto priatelia, predtým než začneme lynčovať každého, kto má na LGBT problematiku iný názor ako liberáli (hoci s touto vraždou ani iným zločinom nemá nič spoločné) a súčasne s tým potláčať slobodu prejavu, zamyslime sa aj nad týmito faktami.¹⁵⁸

Ilokučnú štruktúru autor naznačuje v názve ako *zamyslenie nad vraždou dvoch homosexuálov v Bratislave*, v odbornej terminológii by sa dal použiť pojem esej. Text je koncipovaný v zmysle argumentácie proti opačnej názorovej skupine, do popredia tak vystupuje opozícia *liberáli : konzervatívci*. Opäť sa tak zdôrazňuje názorová polarizácia, pričom pre kritikov členov LGBTI+ komunity je ich identita otázkou *spôsobu života*, na ktorý možno mať odlišný názor. Na skupinu ľudí sa opäť nazerá cez prizmu ideológie.

LGBTI+ komunita sa v texte vyskytuje len ako jedna *problematika* z mnohých, smrť dvoch homosexuálov ako zanedbateľná (*vražda homosexuálov v Bratislave je nielen výnimočná, ale doslova unikátna*) oproti smrti 400 000 nenarodených detí od roku 1993. Pozornosť sa presúva na inú etickú tému a to s využitím kvantitatívnych argumentov (*400 000 detí od roku 1993; 38 detí denne*) a grafickej intenzifikácie (!!!). Autor bod po bode relativizuje, resp. zmenšuje význam teroristického útoku, čo v závere označuje ako slobodu prejavu. Odlišné názory, o ktorých hovorí vyššie pritom v závere označuje ako fakty, nad ktorými vyzýva zamyslieť sa.

Príspevok neobsahuje expresívne výrazy, ani zvlášť emocionálne výpovede. Práve využitím esejistického štýlu, svojou snahou o racionalizáciu s využitím osobitných výrazových prostriedkov (sugestívne otázky, kvantitatívne údaje, interpunkcia) text vyznieva ako dôveryhodný príspevok do spoločenského diskurzu. Je dôležité povedať, že príspevok zdieľal práve Marián Kotleba, ktorý sa sám vyjadruje k LGBTI+ komunite oveľa radikálnejšie.

Nasledujúce príspevky M. Kotlebu na Facebooku sú názornou demonštráciou rétoriky krajne pravicových strán, ktoré sa vyznačujú odmietaním akejkoľvek cudzosti či inakosti:

158 Dostupné na: <https://www.facebook.com/schlosarofficialfanpage/posts/pfbid02vuTKQ87gbUwYfeQGK1HVr2v7gphK8L91r4khMx1z5bk48aHfwjXMV97M3MDE-AYsXl> [cit. 26-9-2023].

(13) 17. október 2022

Keď vidím to šialenstvo, ktoré sa teraz rozpútalo, a ktoré tak intenzívne živia médiá, tak jednoducho musím povedať nasledovné:

1. Dúha je prírodný úkaz. Je vyjadrením radosti zo života. Z dúhy sa najviac tešia malé deti. Preto nedovoľme, aby si dúhu pre seba ukradli nejakí blázni.

2. Intenzívne šialenstvo odhalí tváre ďalších politikov a celých politických strán. Zdá sa, akoby niektorí len čakali na vhodnú príležitosť, aby sa z nich vyvalilo to, čo v nich celý čas driemalo. Aby ukázali, že keď ide o ďalší silný útok globalistov, tentokrát na tradičné hodnoty, tak s nimi môžu počítať.

3. Mnohí si mysleli, že Kollárove hnutie Sme rodina je ako keby konzervatívne, aj keď ochrana nenarodených životov nie je ich silná stránka. Teraz sa však už kollárovci ukazujú naplno. A rovnako s nimi aj Hlas Petra Pellegriniho, ale o ňom hádam nikto nepochyboval, že čo je zač.

4. Možno aj súčasná masívna propaganda mnohých naučí, že to, čo im podsúvajú médiá hlavného prúdu, a pravda, sú dve navzájom úplne odlišné veci. A že pravdu už skutočne nemožno v médiách, ktoré vlastnia globalisti, ani hľadať, ani nájsť.

5. Na záver chcem uistiť všetkých, že poslanci LS Naše Slovensko sa v parlamente tvrdo postavia proti akémukoľvek pokusu legalizovať sodomiu!¹⁵⁹

Kollár: Sme rodina zvažuje podporu pre registrované partnerstvá

Zatiaľ však v hnutí stále váhajú.

+ RTVS, TASR 16.10.2022 14:16:26

© Oľga na reapi

V deň, keď bol útok definovaný ako teroristický čin (s cieľom zastrašiť istú skupinu ľudí), zverejnil M. Kotleba príspevok, v ktorom označuje LGBTI+ komunitu ako *nejakí blázni* a verejnú diskusiu o právach komunity či snahy o ich podporovanie ako *intenzívne šialenstvo, útok na tradičné hodnoty, masívnu propagandu či pokus o legalizáciu sodomie*. Obzvlášť označovanie partnerstiev osôb rovnakého pohlavia ako *sodomie* sa vyznačuje extrémnou intenzifikáciou.

159 Dostupné na: <https://www.facebook.com/Kotlebaofficialfanpage/posts/pfbid0vzNR-6TyhoT5JD3iBJFnWF8Cna7Po8zdntuPKx36etKczeewnZ63Y8LJaiEAsPvPAI> [cit. 26-9-2023].

K téme LGBTI+ komunity sa M. Kotleba vyjadroval len okrajovo, streľbu pred Teplárnou pritom inštrumentalizoval ako tému v boji so štandardnými médiami, komunita sa ocitla uprostred informačných bojov. Na tomto mieste je potrebné opäť spomenúť imagináčnú mentálnu manipuláciu, ktorá umožňuje nielen narábať s predstavami a skresľovať tak sociálnu realitu, ale zároveň aj manipulovať ľuďmi. Diskrimináčna inštrumentalizácia jazyka sa prelína s dezinformačnými praktikami:

(14) 19. október 2022

Každý život je jedinečný a nenahraditeľný. Aj ten nenarodený.

Preto odsudzujem všetky násilné trestné činy, zabitia a vraždy.

Zároveň však odsudzujem mediálne šialenstvo a pokusy o cenzúru.

Preto keď ma sprostredkovane oslovil otec neslávne známeho strelca z Teplárne s tým, že mu nikto a nikde nechce dať priestor na to, aby povedal, ako to v skutočnosti bolo, rozhodol som sa túto mediálnu blokádu prelomiť.

Sám som zvedavý, čo sa dnes dozvieme a aké odlišné to bude v porovnaní s tým, čo nám servírujú médiá hlavného prúdu.

Sledujte nás aj vy a spravte si vlastný názor.

www.kompas.radio^{160, 161}

Snahy o vytvorenie nového názorového prúdu vo veci teroristického útoku majú svoje základy v dezinformačných diskurzoch. Hlavnými protivníkmi sú nielen tzv. *médiá hlavného prúdu*, ale aj *globalisti*, resp. *liberáli*, ktorí *nenávidia otvorenú a necenzurovanú diskusiu*.

160 Dostupné na: <https://www.facebook.com/Kotlebaofficialfanpage/posts/pfbid02kvX-miYdHU2BbuddeJMyRMNPPWDpguSat2rmcHU62m73zRRPiV2wjGztpZ2nZSD-2hl> [cit. 26-9-2023].

161 Rádio Kompas slúži ako spravodajský a mediálny web, ktorý slúži na šírenie dezinformácií. Vo svojom popise na stránke neuvádza žiadne údaje, kto web spravuje alebo aké je jeho zameranie. Na facebookovej stránke uvádza len popis *Vieme, kde je sever*, na stránke youtube.com uvádza popis *Prinášam Vám alternatívne spravodajstvo nie len o politike*. Dostupné online: <https://www.youtube.com/@radiokompas9081/about> [cit. 26-9-2023].

R. Soóky v štúdiu *How (un)freedom is being developed: The linguistic world of one political party in Slovakia concerning liberalism* (Soóky, 2022) využíva diskurzno-historickú analýzu R. Wodaka na výskum jazyka propagačných novín *Naše Slovensko*¹⁶² distribuovaných do poštových schránok v rokoch 2013 až 2021, pričom liberáli sa v uvedených novinách označujú: a) ako „sexuálni perverzáci“, „homosexuáli“, „transsexuáli“ alebo b) ako „liberalizmus“, „liberálne mimovládky a genderová ideológia“ alebo „liberálni fanatici“. Keďže nechceme na tomto mieste duplikovať výskum R. Soókyho, obmedzíme sa len na prehľad niektorých príspevkov M. Kotlebu na Facebooku. Zvýraznené jazykové prostriedky poukazujú na jeho pomenovacie či argumentačné zvyky:

(15) 19. október 2022

Po rozhovore s pánom Krajčíkom v Rádiu Kompas sa ukázalo, že liberáli nenávidia otvorenú a necenzurovanú diskusiu.

Agentka v paláci dokonca v amoku vyvesila dúhovú vlajku.

Našťastie dnes aj vďaka poslancom ĽS Naše Slovensko neprešiel návrh na registrované partnerstvá. Slniečka môže aj roztrhnúť! 🍌🍌

*www.kompas.radio*¹⁶³

(16) 22. október 2022

LIBERÁLI ZAÚTOČILI NA MAREKA KOTLEBU

Priatelja,

takto dopadla dodávka, na ktorej náš kandidát na funkciu predsedu Banskobystrického kraja, môj brat Marek Kotleba, robí svoju kampaň.

Ukazuje sa, že liberáli nielenže nedokážu akceptovať slobodnú diskusiu, ale majú blízko aj k poškodzovaniu cudzieho majetku! A to len preto, že nesúhlasia s názormi iných. Výkrikujú o slušnosti, tolerancii, inakosti, medziľudských vzťahoch, ale sami sa uchylujú k takýmto a podobným zákernostiam.

Ak sa toto deje dnes, čo sa začne diať, ak slniečkám a ružovučkým ustúpime a nebudaj by boli v parlamente schválené ich partnerstvá, sobáša a adopcie detí???!¹⁶⁴

Pod vplyvom diskurzu extrémistických, či krajne pravicových strán sa ustálili jazykové prostriedky, ktoré sú prejavom istej názorovej orientovanosti. Druhou stranou mince však je, že normalizovaním takého používania jazyka ako nástroja sa tieto jazykové prostriedky rozširujú a ako sa ukazuje v ďalšej analýze, stávajú sa súčasťou slovníka príslušníkov neextrémistických strán a hnutí.

162 Noviny vydávané a distribuované Ľudovou stranou Naše Slovensko.

163 Dostupné na: <https://www.facebook.com/Kotlebaofficialfanpage/posts/pfbid0veiEkkVARhUn7CS6dpX1kJ63fK9yexy6GkpHmn8hj4Dxs4qnzYvgXq5pRQefCCigl> [cit. 26-9-2023].

164 Dostupné na: https://m.facebook.com/Kotlebaofficialfanpage/posts/pfbid02TQDrmkhu3v8z97BmTBpN4jDJ3H624MjZyXtsULcxnkR6YejKMECC6sWU22Bi1Adl?_rdr [cit. 26-9-2023].

6.4 Jazyk ako nástroj sebareprezentácie alebo LGBTI+ komunita ako mediálna téma

V období hlasovania o novele zákona o spolužití osôb rovnakého pohlavia sa zo strany tzv. štandardných strán a hnutí (v opozícii ku krajne pravicovým stranám a hnutiam) hromadili vyjadrenia, ktoré sa vyznačovali odmietaním normalizácie, inklúzie LGBTI+ komunity, napríklad v prípade R. Fica, ktorý sa ku komunite vyjadril aj na svojej facebookovej stránke a ktorého rétorika o skutočných problémoch Slovákov sa podobá rétorike M. Uhríka:

(17) 20. október 2022

PREPÁČTE MI, ALE JA SOM LAVIČIAR, ABY NEBOLO CHUDOBY, NIE ABY SI DVAJA HOMOSEXUÁLI MOHLI OSVOJIŤ DIEŤA!

*Hegerovu vládu trápi už len vlastné prežitie a na skutočné problémy Slovákov nemajú politickú silu a ani čas.*¹⁶⁵

Príspevok sprevádza video z tlačovej besedy strany SMER-SD, v ktorom sa R. Fico vyjadruje k aktuálnym udalostiam. Nasledujúci prepis videa obsahuje úryvky týkajúce sa témy LGBTI+ komunity, keďže v rámci tlačovej besedy odpovedal R. Fico aj na otázky, ktoré sa komunity netýkali:

(18) (01:15 – 02:38 min.)

Ako to už obyčajne býva, všetko sa u nás preženie a prišiel na stôl návrh, ktorý podľa nás bol v rozpore s ústavou Slovenskej republiky, pretože on ako keby... Môžete to nazvať ako chcete, viete, keď to vyzerá ako kačica, chodí to ako kačica, kváka to ako kačica, tak je to kačica. Môžete to nazvať ako chcete. Jednoducho oni dali návrh zákona, v ktorom preukázateľne zrovnoprávnili manželstvo, ktoré je definované v ústave s nejakým zväzkom dvoch osôb rovnakého pohlavia, ktoré žijú v spoločnej domácnosti. A dali tomuto zväzku inštitúty, ktoré mu nepatria, napríklad bezpodielové spoluvlastníctvo manželov. Prosím, si uvedomte, že bē- esem, bezpodielové spoluvlastníctvo manželov, môže vzniknúť len vtedy, keď je tu inštitút manželstva. Ktorý sme my garantovali a definovali v Ústave Slovenskej republiky ako vzťah muža a ženy. Oni bez problémov dali ten istý inštitút, na ktorý musí byť manželstvo, nejakému spolužitiu dvoch osôb rovnakého pohlavia. Musím rovnako povedať aj to, že tento návrh zákona doslova dláždil cestu k adoptii detí homosexuálnymi pármí. No tak ma teraz upál'te. A upál'te ma aj v Strane európskych socialistov v Bruseli. Ja si jednoducho neviem predstaviť, že dvaja muži, homosexuáli by si mali adoptovať, osvojiť dieťa a vychovávať ho, no tak ma upál'te. To za to nie som ľavičiar, že mám takýto názor?

165 Dostupné na: https://www.facebook.com/robertficosk/videos/1266472380819690/?-paipv=0&eav=AfaopcQS9GQKfWutVnUC3nysJV_-tiBo1Q10iT6m7l8C17kQ2MehpwK2MvLkKcL0rYc&_rdr [cit. 26-9-2023].

(02:58 – 03:34 min.)

Som výrazne za to, aby sme vyriešili problém majetkových pomerov medzi osobami, ktoré žijú spoločne. S tým nemám problém. Som výrazne za to, aby sme riešili problém prístupu k zdravotnej dokumentácii a k informáciám. Ved' asi je prirodzené, ak majú nejaké životné partnerstvo, žijú spolu a ten druhý je niekde v nemocnici, tak ten chce o ňom vedieť, čo mu je, ako sa má. To je, to je normálne. To sú veci, ktoré vieme riešiť. Ale skryte nám dávať na stôl návrh zákona pod tlakom, lebo samozrejme, to sa, všetko sa dalo dopredu, rýchlo, ešte šťastie, že to nebolo v skrátrenom legislatívnom konaní, a si mysleli, že my nečítame a nevidíme.

Prejav R. Fica ukazuje, akým spôsobom nahliada na partnerstvo osôb rovnakého pohlavia. V prejave sa pritom opiera o Ústavu Slovenskej republiky, ktorá *definuje a garantuje manželstvo* ako zväzok muža a ženy, z čoho vyplýva aj definícia bezpodielového spoluvlastníctva manželov, ktoré *nepatrí nejakému zväzku dvoch osôb rovnakého pohlavia*.

V prejave sa vyhýba expresívnym výrazom, na pomenovanie využíva oficiálne či politicky prijateľné slovné spojenia (*dve osoby rovnakého pohlavia, homosexuálne páry*), napriek tomu sa neutralita vyjadrení naruša relativizovaním hodnoty týchto zväzkov, a to nie len prostredníctvom porovnávania s ústavne ukotvenou definíciou manželstva, ale aj opakovaným používaním neurčitého zámena *nejaký* (*s nejakým zväzkom dvoch osôb rovnakého pohlavia – nejakému spolužitiu dvoch osôb rovnakého pohlavia*).

Prejav na tlačovej besede bol síce oficiálnym stanoviskom strany SMER-SD, napriek tomu sa R. Fico (na rozdiel od iných písaných textov) sebaaprezentuje zvýšeným používaním ja formy (*No tak ma teraz upál'te – Ja si jednoducho neviem predstaviť – Som výrazne za to*). R. Fico vystupuje ako metonymický zástupca celej strany. Sebaaprezentácia slúži na intenzifikovanie výpovede, a to s využitím sugestívnej otázky (*To za to nie som ľavičiar, že mám takýto názor?*). Rovnaký účel má aj využívanie metafor, napr. pri vysvetľovaní pravej podstaty návrhu zákona si pomáha konceptuálnou metaforou, tzn. že návrh zákona o spolužití prirovnáva k objektu, ktorý síce má iný názov, avšak na základe opísaných vlastností je iným objektom, než za ktorý ho označujú (*Môžte to nazvať ako chcete, viete, keď to vyzerá ako kačica, chodí to ako kačica, kváka to ako kačica, tak je to kačica. Môžte to nazvať ako chcete.*).

Napriek tomu, že si R. Fico uvedomuje, aké problémy prináša praktický, každodenný život párom rovnakého pohlavia, jadro jeho prejavu sa vzťahuje (a naznačuje to aj písaná časť príspevku) na predstavu o *adopcii detí homosexuálnymi pármí*. Poukazuje tak na skryté úmysly predkladateľov, čím sa prejav dostáva do konšpiračnej roviny, ktorú v závere podporuje ďalšími okolnosťami, t. j. že návrh zákona bol predložený *skryte, pod tlakom, rýchlo*. Uplatňuje sa tu rovnaký druh imaginačnej mentálnej manipulácie zameranej na poslucháčov, resp. potenciálnych voličov

strany s osobitným zreteľom na vlastnú sebaaprezentáciu, ako v prípade I. Matoviča či M. Uhríka. Výsledkom je používanie jazyka ako nástroja na navodzovanie nerovnosti, pričom politik sa v danom kontexte opiera o nerovnosť zafixovanú do Ústavy Slovenskej republiky.

V „pasci“ rôznych predstáv o pároch rovnakého pohlavia uviazol napr. aj B. Kollár, ktorý sa v relácii *Na telo*¹⁶⁶ (23. 10. 2022, 47 min.) nevyhol otázkam o jeho kontroverzných názoroch na LGBTI+ komunitu:¹⁶⁷

(19) M = moderátor BK = Boris Kollár

(00:01:46)

M: páni, k tomu prieskumu sa čoskoro dostaneme, poďme ale začať tou témou z úvodu a začnime naozaj úplne od základu, ako sme sa vlastne dopracovali k tej atmosfére, ktorá sa tu v tých posledných dňoch vytvorila. pán kollár, zďaleka sa to samozrejme netýka len vás, vy tu ale dnes sedíte, tak toto je jeden z vašich nenávisných výrokov o homosexuáloch z minulosti: „oni patria do ústavu, nie na ulicu, vždy to boli úchyláci, nemali tú diagnózu nikdy vylúčiť.“ réžia nám zaspala, ale snáď nám ten výrok čoskoro ponúkne ((čaká sa na réžiu)) pán kollár, poďme ale naozaj k tomu prieskumu, teda k tomu, k tomu výroku: „oni patria do ústavu a nie na ulicu. Vždy to boli úchyláci a nemali tú diagnózu nikdy vylúčiť.“ nechcete sa os[pra]vedlniť teda v tom kontexte?

BK:

[nie]

nie, nechcem sa ospravedlniť, pán redaktor. viete, čo je strašne nekorektné zo strán médií, napríklad aj teraz vás? vy ste tam dali vytrhnuté z kontextu nejaký text. ja sa ráno zobudím, zazívam si a si poviem: do koho by som si tak dneska kopol? no tak do nich. tak si dám taký ten status. takto to teraz vyzerá, [takto to vy prezentujete.]

M:

[ale sú to

vaše slová?]

BK:

sú. a plne za nimi stojím.

M:

[a prečo?]

166 Politická diskusia vysielaná každú nedeľu v televízii *Markíza*.

167 V prepise konverzácie sú využité špeciálne znaky, napr. [] hranaté zátvorky na vyznačenie simultánneho vyslovenia replík, (()) dvojité zátvorky obsahujúce komentáre o kontexte, (2.0) číselné vyjadrenie sekúnd zaznamenajúcich dlhšiu pauzu, či podčiarknutie na vyjadrenie zdôraznenia, - krátka pomlčka vyznačujúca prerušenú výpoveď.

BK: [a teraz] poviem, prečo ste nekorektný. preto, lebo nepovedali ste, toto je moja reakcia na nejakú akciu. prosím vás pekne, buďte taký dobrý, za- zamerajte sa na tento- približte to, kamera, prosím pekne, keby to mohla priblížiť, lebo takto to neni je vidieť, buďte taký dobrý. stále ste to nepriblížili, ja si počkám, kým to priblížite. [viete čo tá-]

M: [dobre, neorgani]zujte [nám tu celú réžiu]

BK: [neskáčte mi do reči], teraz ja rozprávam prosím pekne. [toto je ten obrázok, toto je obrázok...]

M: [ale to je asi ten obrázok, ktorý ste použili zle] [že?]

BK: [nie.] toto je ten obrázok, kde sú tunak nejakí úchylní chlapi, na zemi sú nejakí ľudia, ktorí sa tvária, že sú psy, takýmto spôsobom chcú pochodovať po meste, okolo chodia (1.0) matky s deťmi, ako im to vysvetlia? to znamená, na takýto obrázok, toto bola akcia a moja reakcia bola toto. Oni patria do ústavu, áno. títo patria do ústavu.
(00:03:44)

Z mimojazykových javov (napr. dôraz na vybrané výrazy) badať pripravenosť B. Kollára na dané otázky, čo dokazuje obrazový materiál (fotka, o ktorej sa rozprávajú), ktorý má so sebou. Výpoveď B. Kollára sa vyznačuje ofenzívnosťou, napr. keď nereaguje na prerušenia moderátora, ktorý kladie doplňujúce otázky. Ofenzívnosť tiež vyplýva z poukazovania na nekorektnosť médií, ktoré podľa B. Kollára nekladú dôraz na kontext. Otvára si tak priestor na doplnenie informácií, ktoré kontext korigujú a racionalizujú tak, aby bola zachovaná pozitívna tvár B. Kollára:

(00:04:34)

M: dobre, takže poďme teraz na druhú otázku. ((prerušovaný R. Sulíkom aj B. Kollárom)) poďme, poďme ku kontextu a mám veľmi podobnú otázku, v každom prípade ten obrázok, tvrdili ste, že je z prahy, vôbec z prahy nebol, [hej, pre kontext, hej? (2.0) pre kontext] ((nezrozumiteľne))

BK: [tak aj nech je z bruselu. to je úplne jedno.] to nepatri na ulicu. a kto sa takto bude chovať, tak je u mňa úchylák. koniec debaty.
(00:05:03)

V uvedenom úryvku sa B. Kollár vyhraňuje voči médiám a obrazu, ktorý sa o ňom vytvára. Zmyslom toho, že moderátor zahrnul status (ktorý B. Kollár zverejnil v r. 2017) do politickej diskusie, bolo poukázať na rétoriku politikov, ktorá legitimizuje diskriminačný diskurz o LGBTI+ komunite. B. Kollár sa však odmietol

ospravedlniť, čím, podobne ako M. Uhrík, odmieta prevziať politickú zodpovednosť za spoločenskú situáciu, ktorá predchádzala teroristickému útoku (*nechcem sa ospravedlniť – plne za nimi stojím*).

Fotografia, ktorá bola predmetom diskusie, slúžila ako základ vytvorenej predstavy o členoch LGBTI+ komunity. Sprievodný status obsahuje aj výrok (*Oni patria do ústavu a nie na ulicu. Vždy to boli úchyláci a nemali tú diagnózu nikdy vylúčiť*), ktorý naznačuje zvýšený emocionálny postoj vedúci k predsudkom. Práve daný výrok sa snaží B. Kollár v diskusii korigovať tak, že obmedzuje jeho význam len na konkrétne osoby na fotografii namiesto celej komunity, pričom ako vysvetlenie uvádza to, že rovnako by sa vyjadril o heterosexuálnych osobách v rovnakej pozícii. Avšak len sotva by o heterosexuáloch hovoril ako o akejsi „diagnóze, ktorá bola vylúčená“. Argumentácia preto nemá logický základ, je len neúspešnou racionalizáciou emocionálne ladeného statusu a demonštráciou toho, že autor si „plne za svojimi slovami“ nestojí:

(00:05:24)

M: hovorili ste o kom, keď ste hovorili, že nemali tú diagnózu nikdy zrušiť, sú to úchyláci?

BK: to je jedno. to som hovoril o týchto na tých fotkách. [nie]

M: čiže nehovorili ste [o ho]mosexuáloch, iba to tak vyznelo, keďže to bolo vaše vyjadrenie, prepáčte, k pražskému prajdu.

BK: neviem, to je jedno, odkiaľ to bolo, z akej, z akej [ulice.]

M: [no nie] je to celkom jedno, lebo vy hovoríte, že je to

BK: ((prerušovaný moderátorom aj R. Sulíkom)) to je jedno, pán redaktor, to je jedno, či je to z bruselu. nech je to z paríža, mne to je úplne jedno.

M: pán kollár, nebolo to o homosexuáloch, hej?

BK: dobre, to bolo o tých, ktorí sa takto chovajú. ja som teraz. a však vy ma nepočúvate.

(00:05:56)

Uvedený príspevok dnes možno nájsť v upravenej podobe, bez predmetnej fotografie, s upraveným textom. Tvrdenie, že LGBTI+ ľudia patria do ústavu, však nezmazal:

(20) 15. október 2017

Aktualizacia ... fotka nieje z duhového pochodu z Prahy ale z ineho podobného a teda nic to nemení na veci že je to zvratené že s tým nesuhlasím a že to

*nemienim v uliciach respektovat ani nic podobne. Duhovy pochod ! Tolerancia k tomuto ? Nikdy ! Oni patria do ustavu a nie na ulicu! Vzdy to boli uchylaci a nemali tu diagnozu nikdy vylucit. Teraz sa mame na nich pozerat ako na zdrave jedince kvoli tolerancii? Nikdy nebudem k tomuto tolerantny.*¹⁶⁸

V nasledujúcej diskusii čelí B. Kollár porovnávaniu, moderátor ho totiž konfrontuje s jeho vlastným správaním voči ženám, pričom B. Kollár argumentuje tým, že sám *nič neťahal na ulicu*. Ide o veľmi významnú časť diskusie, v ktorej je ohrozený pozitívny obraz o B. Kollárovi ako o dôveryhodnom politikovi, pričom svoju dôveryhodnosť stavia na konzervatívnych myšlienkach. Ofenzívne vyjadrovanie B. Kollára sa prejavovalo najmä skákaním do prehovoru moderátora, za čo mu réžia vyplia mikrofón.

Vzhľadom na neschopnosť vysvetliť vlastné konanie v hraniciach konzervatívnych hodnôt sa zámerne vyhýba reakcii na uvedené skutočnosti, opakovane sa vracia k argumentu, že status bol namierený na konkrétnych ľuď, nie na celú skupinu, čím len odvracia pozornosť od svojej osoby:

(00:06:14)

M: ono je to veľmi podstatné najmä v kontexte toho, že všetci vedia, že vy ste si dopisovali s nástročnými dievčatami z čistého dňa, pod tlakom ste, pod tlakom. ((moderátor prerušovaný B. Kollárom, ktorému vyplia mikrofón))

pán kollár. priznali ste pod tlakom, že ste si dopisovali s trans ženou, takže či vám príde adekvátne o niekom inom hovoriť, že sú to úchyláci, a teda ešte raz kladím svoju otázku, hovoríte vyslovene iba o ľuďoch z tohto obrázku, napriek tomu, že to bolo všeobecné vyjadrenie k prajdu, pán kollár samozrejme môže reagovať, nech sa [páči.]

BK: [áno,] ďakujem pekne, hovorím o takýchto ľuď, ktorí sa budú takto chovať, to budem rozprávať. pokiaľ to budú ťahať na ulicu, budem tak hovoriť. ja som nič neťahal na ulicu, dobre? to je moja odpoveď.

M: takže nebolo to pokrytecké?

BK: je to môj názor a vždy sa k tomu takto vyjadrím. vždy. keď toto uvidím na ulici. je to jedno, či v bratislave v prahe v bruseli v pariži [alebo v tramtárii.]

M: [ale tá moja otázka] bola iná, nemysleli ste tým homosexuálov?

168 Dostupné na: <https://www.facebook.com/BorisKollarOfficial/posts/pfbid0JYjTy9a-imUYJetKB6vTXADNjygjzELHnNyny2s3N7v2nmfvq5cBaGprsBryaSXG4l> [cit. 26-9-2023].

BK:

myslel som týchto ľudí. [týchto

ľudí.] áno, týchto štyroch.

M:

[týchto

dvoch.]

(00:07:21)

B. Kollár prezentoval fotku priloženú k statusu ako záber z festivalu Prague Pride, avšak to nebola pravda.¹⁶⁹ Dehonestujúce vyjadrenie podobného typu, ktoré bolo založené na emocionálnej odozve na nepresnú informáciu, nie je u B. Kollára výnimkou. Podobne sa vyjadril aj na adresu ukrajinských odíedencov, pričom aj v tomto prípade musel svoje vyjadrenia neskôr korigovať:

(21) 26. október 2022

*To co si tu dovoluju niekteri "utecenci" na drahych autach a myslia si ze nam tu budu skakat po hlave ze nebudu nic respektovat ako si to dovolia doma na Ukrajine tak tieto maniere si priviezli aj k nam. Mylia si nasu pohostinnost so svojou svojvolou su velakrat drzi a nerespektuju ani policajny zbor. Nezaplatena znamka bez vodickeho opravnenia a natlaci sa policajtovi do auta? Skusil by to v Rakusku alebo v Nemecku by videl. Za mna som rad ze sa uvedeny prislusnik policajneho zboru nepokakal a nepustil ho bez pokuty. A ci by som ho riesil ? Ano napomenutim nech nepouziva vulgarne slova ale za sluzobny postup nemam vyhrad kludne aj odmenu by som mu dal..(doplnenie 27.10 o 19.28 zmena jednalo sa o Gruzinca ale dalej si stojim za vyjadrenim ze to plati aj na Ukrajincov nakolko bolo uz velmi vela staznosti na ich chovanie a spravanie sa)*¹⁷⁰

Generalizujúce vyjadrenie o ukrajinských „utečencoch“, ktorí prichádzajú na drahých autách a veľa krát sú drží a nerešpektujú ani policajný zbor musel predseda parlamentu následne doplniť, keď sa ukázalo, že v medializovanom prípade nejde o ukrajinského občana. Napriek tomu odmieta uznať omyl alebo ospravedlniť sa za svoje vyjadrenie, pretože (a tu už bez dôkazu) *to plati aj na Ukrajincov nakolko bolo uz velmi vela staznosti na ich chovanie a spravanie sa*.

Vyjadrenia B. Kollára v politickej diskusii aj na Facebooku sú prejavom predsudkového myslenia, v ktorom zohráva úlohu imaginálna mentálna manipulácia a ktoré má vplyv na vyjadrovanie sa jedného z hlavných ústavných činiteľov na osobnom profile. Aj v tomto prípade možno usúdiť, že vyjadrenie sa nevzťahuje na konkrétne osoby, ale na celú skupinu, resp. komunitu, a tak ide o rovnako dehonestujúce, a tým aj diskriminačné vyjadrenie. Uvedené príspevky sú akýmisi vytvorenými predstavami (a aj významami slovných spojení) ukrajinských odíedencov či párov rovnakého pohlavia.

169 Odkiaľ fotka reálne pochádzala, sa v diskusii nevyjasnilo.

170 Dostupné na: <https://www.facebook.com/BorisKollarOfficial/posts/to-co-si-tu-dovoluju-niekteri-utecencina-drahych-autach-a-myslia-si-ze-nam-tu-bu/664973624986251/> [cit. 26-9-2023].

Tieto obrazy potom slúžia v rozhodovacích procesoch na politickej úrovni. Súčasťou politickej diskusie *Na telo* bola aj téma novely zákona o spolužití osôb rovnakého pohlavia, ktorá nebola posunutá do ďalšieho čítania:

(00:11:17)

M: argumentácia vášho kolegu pána krajniaka je [taká, že je tam obava]

BK: [vy sa pýtate mňa, tak]
ja vám poviem. nie. ja vám poviem, [mňa sa pýtate-]

M: [už som sa opýtal,] ale ešte som
sa nedopracoval k odpovedi, [tak som to chcel možno trochu posunúť,]

BK: [no aj a vám odpovedám.]
nemusíte mi pomáhať. čiže, to znamená, my sme sa tak rozhodli preto,
lebo vďaka- takáto vážna úprava by mala ísť cez empéká, cez
medzirezortné pripomienkové konanie, nemal by to byť cez poslanecký
návrh, ale (1.0) mali sme tam ešte strach z nejakých dvoch (2.0)
v textácii v dvoch momentoch, jedna tam bola nejaká registrované
partnerstvá a sobáše, tam proste nás to vyrušilo, [takže to sa]

M: [taká formulácia]
tam nie je.

BK: bolo to tam, bola tam formulácia, [však mi aj, aj pán s-
ale však, dajte]

M: [ka to mám pred sebou,
takáto formulácia] tam objektívne nie je, pokojne mi ju nájdite.

BK: dajte, ja vám to možno ukážem.

(00:11:58)

Predložený zákon mal riešiť praktické problémy párov rovnakého pohlavia, pričom najproblematickejšie časti zákona sa podľa predsedu strany Sme rodina týkali a) registrovaných partnerstiev, tzn. formulácie, ktorú nakoniec B. Kollár nedokázal v texte nájsť a b) možnosti, že si budú tieto páry osvojovať deti. B. Kollár vyslovene hovorí o *strachu, obavách*, na ktoré nemá žiadne dôkazy, hoci ho moderátor konfrontuje so situáciou v susedných krajinách, ktorá sa nevyznačuje zvýšeným záujmom adopcie detí párami rovnakého pohlavia:

(00:14:57)

M: dobre, a moja otázka znela naozaj tak, že argumentácia vlastne vás je
taká, že tá obava toho, že európske súdy nejakým spôsobom posunú toto
k manželstvám a [k adopciám homosexuálov-]

BK: [áno, je tam tá obava.]

M: prepáčte, len dokončím,
takže koľko je adoptovaných detí v maďarsku [homosexuálnymi párami,
keď to majú vyššie desať rokov?]

BK: [neviem, ja som nerobil, pán redaktor, nerobil (1.0)] som tieto štatistiky. mňa nezaujímá čo-
((prerušený moderátorom))

BK: ale mňa to nezaujímá. vy ste maďar? ja som slovak. mňa zaujíma čo je
tu na slovensku. [mňa nezaujímá maďarsko.]

M: [ale vyreagujete, prečo] to nemôžete prijať, tak aby
to ľudia pochopili.

BK: ale, snáď rešpektujete] môj názor na vec,
prebohaživého. načo mi toto tuna takto [pod súvate? ja viem, že-]

M: [nie, určite rešpektujem, len
chcem, aby ste to vyargumentovali, na to je táto relácia [mimochodom]

BK: [ale,]
každý máme nejaké červené čiary. moja červená čiara je sobáš a moja
červená čiara, za čo určite nezahlasujem, je adopcia detí. to
znamená, že tam nehladajte proste argumentáciu. to je proste tak
každý máme svoje politiky. oni by zase urobili všetko. a teraz ja mu
nebudem hovoriť, prosím vás pekne, prečo to chcete, máte to takto,
urobte to inak. nie, rešpektujte každú politickú stranu a ich
program. to znamená, že toto je naša červená, áno, červená čiara a do
tej červenej čiary sme ochotní ísť.

(00:16:06)

V uvedenom diskurze je (v rámci používania jazyka ako nástroja diskriminácie) potrebné osobitne sledovať persúáziu a sebaaprezentáciu. Persuázia a sebaaprezentácia sú charakteristickými súčasťami politického diskurzu. Sú založené na rétorických schopnostiach politika: „konzistenciu autoprezentácie v rôznych situáciách zabezpečuje subjektívny obraz o sebe, ktorý si človek vytvára na základe schopnosti sebahodnotenia“ (Bohunická, 2013, s. 98). Sebaaprezentácia politika ako zástancu tradičných hodnôt, napr. tradičnej rodiny alebo manželstva ako zväzku muža a ženy, je založená na tom, že dané hodnoty sú axiómy,¹⁷¹ ktoré sú nemenné (*To znamená, že tam nehladajte proste argumentáciu. To je proste tak každý máme svoje politiky*) a ktoré nezmenia žiadne vonkajšie spoločenské okolnosti či udalosti, akokoľvek tragické. Neschopnosť prevziať zodpovednosť za vlastné politické pôsobenie, ktoré má vplyv na marginalizované skupiny, a za vlastné slová, ktoré prispievajú k udržiavaniu homofóbného a transfóbného diskurzu (a následné odvrácanie pozornosti v konkrétnej diskusii) je súčasťou uvedenej sebaaprezentácie a sebaprojekcie.

171 Axióma je „východiskové tvrdenie teórie, ktoré považujeme za hodnoverné, pravdivé a ktoré uznávame bez dôkazu, základná veta, poučka“, porov. *Súčasný slovník slovenského jazyka* (2006). Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=axi%C3%B3ma&s=exact&c=tcc8&cs=&d=sss#> [cit. 26-9-2023].

6.5 Jazyk ako nástroj seba projekcie alebo LGBTI+ komunita ako téma na sociálnych sieťach

Na používanie jazyka ako nástroja diskriminácie je potrebné nahliadať aj z pohľadu egolingvistiky, ktorej ústredným pojmom je interakčná seba projekcia. J. Dolník uvádza východiskové tézy egolingvistiky (Dolník, 2012, s. 309 – 310):

1. Ego sa konštituuje a formuje v sociálnej interakcii prostredníctvom diskurzu a súčasne je jeho fundamentálnym konštituentom.
2. Diskurz sa konštruuje v konfrontácii seba projekcií, na ktoré sa viažu životné ciele aktérov, a teda konfrontácia obopína ich egocentrizmus.
3. Fundamentálnou motiváciou diskurznej udalosti je, že diskurz funguje ako aktualizátor potenciálneho sociálneho zmyslu konfrontácie seba projekcií, resp. egocentrizmov.
4. Seba projekčné akty sú podriadené predstave o úspešnosti externalizácie ega v danom interakčnom prostredí.
5. Seba projekčné akty a konfrontácia seba projekcií sú riadené istými princípmi a neformálnymi pravidlami.

Téma postavenia LGBTI+ komunity v spoločnosti sa stala základom egoangažovania politikov (Dolník, 2012, s. 306), v pozadí ktorého sú tri fundamentálne otázky: (a) Kým môžem byť?, (b) Kým chcem byť? (Kým by som chcel byť?), (c) Kým nechcem byť?

V nasledujúcom období sa lídri strán a hnutí už na tému LGBTI+ komunity nevyjadrovali, nahradili ju iné témy, napr. imigranti v Kútoch, či vražda ženy v Michalovciach.

Pozornosť otázkam práv LGBTI+ komunity však venoval predseda hnutia OĽANO, I. Matovič:

(22) 21. december 2022

Ešteže to “zaostalé” Švajčiarsko má rozum

<https://www.postoj.sk/.../svajciarska-vlada-zamietla...>

Švajčiarska vláda zamietla možnosť tretieho pohlavia na oficiálnych dokumentoch

„Binárny rodový model je vo švajčiarskej spoločnosti stále hlboko zakorenený,“ argumentuje kabinet. (...) ¹⁷²

Po hlasovaní NR SR, v ktorom bolo zamietnuté posunutie novely zákona o spolužití osôb rovnakého pohlavia do ďalšieho čítania, sa diskusia o partnerstvách dostala do ďalšej roviny. Výrazne tomu pomohol aj I. Matovič, ktorý zameral pozornosť na tému rodovej identity.

I. Matovič označuje Švajčiarsko ako „zaostalé“, využívajúc tak iróniu, ktorej úmyslom je poukázať na západnú krajinu, ktorá je zároveň vyspelá, no *má rozum*, aby odmietla tretie pohlavie (autor príspevku pravdepodobne pracuje s hypotézou, že na základe rozhodnutia vlády by tak mohlo byť Švajčiarsko označované).

172 Dostupné na: <https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid04HLLLPTBhJLM-H3Q2jBm9hkWYEFXpbfCjXaZc7WTJZ4q9FpfPdiXSoqgaFCYwEsagl> [cit. 26-9-2023].

Zdieľaný príspevok je súčasťou rétoriky, ktorá sa vyznačuje tým, že sa v argumentácii, v tomto prípade v príspevku, s neúplnými údajmi (porov. Gahér, 2003, s. 379) zdôrazní jeden fakt, na ktorom autor stavia pravdivosť svojho postoja: „argumentácia, ktorá vychádza iba z účelovo vybraných údajov, informácií (nevhodné, hoci k danej téze relevantné informácie, sú zatajené) s cieľom dokázať vhodnú tézu“ (tamže, s. 379). Komunikácia s použitím tzv. argumentačných faulov (fallacies) sa stala súčasťou rétoriky I. Matoviča, pričom postupne sa dostáva do popredia egoan-gažované diskurzné konanie.

I. Matovič už nespomína, že Švajčiarsko uzákonilo registrované partnerstvá osôb rovnakého pohlavia už v roku 2007. Švajčiarsko tiež po referende s názvom *Manželstvá pre všetkých* „povolilo homosexuálnym párom uzatvorenie manželstva, adopciu detí, umelé oplodnenie pre lesbické páry a možnosť požiadať o švajčiarske občianstvo“. ¹⁷³

Príspevky predsedu hnutia OLANO začali byť kritickejšie a expresívnejšie v prípadoch, keď reagoval na statusy iných verejne činných osôb či kritiku jeho osoby zo strany novinárov:

(23) 21. december 2022

HLAVNÁ SLOVENSKÁ LESBA

*šíri nenávisť aj v deň smrti človeka, ktorého nenávidí len kvôli jeho viere. Kvôli jeho (logickému) presvedčeniu, že matka je žena a otec muž. Lebo tak to vždy bolo, je a bude. Toto je tá ich slávna "láska a tolerancia" ... a podľa lajčiek, objatí a srdiečok je zrejme, že v tých kruhoch sa to nenávisťou len tak hemží ... a mňa to mrzí. #NebojmeSaHovoriťPravdu*¹⁷⁴

Hana Fabry

8 h · 🌐

Nehnevajte sa, ale musím vam mnohym skocit do (pietneho) usmevu. Pan Krcmery bol o.i. aj tvarou Aliencie proti rodine a ich nenavistneho antiLGBTQ referenda. Aj on prispel k tomu, ze sa nam tu mnohym zije zle a ze dvoch z nas zavrhzdili. (Kto sa ohlasi, ze "kusok ucty tvarou tvar smrti", moze sa odo mna rovno offnut.)

173 Vo Švajčiarku uzavreli manželstvo prvé páry rovnakého pohlavia. Teraz, 2. júl 2022. dostupné na: <https://www.teraz.sk/zahranicie/vo-svajciarsku-uzavreli-manzelstvo-pr/645050-clanok.html> [cit. 29-9-2023].

174 Dostupné na: <https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid025n1DfvRMST5N-tLSMfmHqu1tHCPme5nh4eLGucpgo4fP6qeV3TmvBSuUuKtxLtbkl> [cit. 29-9-2023].

Príspevok uvádza názov, ktorý možno charakterizovať minimálne expresívne, ak nie priam urážlivo. Pomenovanie *HLAVNÁ SLOVENSKÁ LESBA* si aktivistka za práva LGBTI+ komunity vyslúžila za status, ktorým vyjadrila postoj k osobe prof. Vladimíra Krčméryho v deň jeho úmrtia. O Hane Fabry píše ako o šíriteľke nenávisti *kvôli jeho viere. Kvôli jeho (logickému) presvedčeniu, že matka je žena a otec muž. Lebo tak to vždy bolo, je a bude*. Zdôrazňuje tým najmä vlastný postoj k otázke rodiny, ktorú považuje za nemenný jav.

LGBTI+ komunitu označuje ako *kruhy*, v ktorých *sa to nenávisťou len tak hemží*. Kým v statusoch po vražde na Zámockej ulici hovoril o neurčitých šíriteľoch nenávisti a o zle, ktoré čaká na svoju príležitosť, len dva mesiace po vražde sú šíriteľmi zla a nenávisti práve ľudia z danej komunity, či zástancovia jej práv. Ukazuje sa, že I. Matovič formuje politické témy prostredníctvom naratívov s vlastným dejom, pričom ústrednou postavou príbehov je práve jeho osoba.

Za uvedený príspevok bol I. Matovič kritizovaný zo strany médií,¹⁷⁵ verejne známych jednotlivcov¹⁷⁶ či ľudskoprávnych organizácií,¹⁷⁷ čo ho motivovalo napísať ďalší status. V ňom obracia pozornosť z nenávisti, ktorá vražde predchádzala na nenávisť a manipuláciu pravdy (zo strany LGBTI+ komunity a zástancov práv queer ľudí), ktorá po vražde nasledovala. V ďalších statusoch už nebojuje s neurčitým zlom, ktoré čaká „na svoju príležitosť“ v opozícii, ale bojuje za akúsi neurčitú pravdu, ktorá je umlčovaná. Príkladom je aj status I. Matoviča z 2. januára 2023, ktorý zverejnil pod názvom *PRAVDA HRYZIE svedomie, nezabíja*,¹⁷⁸ kde I. Matovič reaguje na kritiku, ktorú si vyslúžil po zverejnení statusu *SOM HETERO*.¹⁷⁹

V úvode príspevku predostiera tézu, že *slušnému človeku či kresťanovi nie je dovolené zo strany niektorých ľudí hovoriť pravdu. Niektorí ľudia sú následne označovaní ako manipulátori, ktorí chcú z ľudí urobiť poslušné ovce či stroje*. Vytvára tak obraz spoločenských aktérov (*rad radom všetci od radového progresívneho pešiaka po prezidentku, pani prezidentka a samozvaní "majitelia pravdy" z progresívnych redakcií*), ktorých I. Matovič označuje aj ako „*vzývači tolerantnej lásky*“, *pár dospelých chorých ľudí* či *pisálkovia* a ktorí sa vyznačujú snahou o uchopenie

175 Matovič opäť prestrelil. Status „som hetero“ považuje Marcinková za nevhodný a necitlivý. *Pravda*, 17. október 2022. Dostupné na: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/643939-matovic-opat-prestrelil-status-som-hetero-povazuje-marcinkova-za-nevhodny-a-necitlivy/> [cit. 29-9-2023].

176 Niektorých ROZLADIL, iní ho chápu: Ako vnímajú MATOVIČOV STATUS „Som hetero“ poslanci OĽaNO?. *Plus JEDEN DEŇ*, 18. október 2022. Dostupné na: <https://www1.pluska.sk/spravy/z-domova/niektorych-rozladil-ini-ho-chapu-ako-vnimaju-matovicov-status-som-hetero-poslanci-olano> [cit. 29-9-2023].

177 Dostupné na: <https://www.facebook.com/notes/345086833462452/> [cit. 29-9-2023].

178 Dostupné na: <https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid01KdF2yzNazP7VWfZR6NW99M3FYZ2gWRoQjC5QoGSdAchh69hANXCHKYN7uDJwmJDI> [cit. 29-9-2023].

179 Dostupné na: <https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid02qxU97GtpLuxZ-DrcLmFXQDgPi4wQspu4nrTtmPgrSiMqyhE31wkqGfDPafUAptMl> [cit. 29-9-2023].

moci nad slušnými ľuďmi. Snahu o normalizáciu či inklúziu LGBTI+ komunity opisuje ako *masívne vymieľanie hláv, manipulatívne hranie na city, úchylné predstavy, koniny, drísty, pokusy na deťoch ala Mengele, zvrátenosti*. Samotní členovia komunity, o ktorej sa pritom rozhoduje a na ktorú bol uskutočnený útok, sú *dvaja nevinní chalani* (ak ide o obeť z komunity), ale zároveň *prerobení chlapi na ženy* (keď ide o práva komunity) a v prípade detí *síce s pipikom, ale dievčatká* (ak ide o sexuálnu výchovu či informovanosť).

Status sa vyznačuje veľkou mierou intenzifikácie výpovede, a to v rovine grafickej (kapitálky: *VEĎ TO JE CHORÉ!*), lexikálnej (okrem expresivizmov používa premrštené číselné vyjadrenia – *tisíckami detských tragédií* – či naopak príliš vágne vyjadrenia – *nespočetnekrát preto spáchajú samovraždu*; postojové častice: *bohužiaľ* či citoslovci: *cha*) aj syntaktickej (vety vyjadrujúce postoj: *Nesúhlasím a veľmi*. – *Verím, že výrazná väčšina ľudí na Slovensku má zdravý rozum a pod.*, či priame oslovenie čitateľa spojené s tykaním: *Prosím, nebuď ovca, never zaujatým médiám, myslí vlastnou hlavou. Buď sám sebou a pravdu bráň ... a vyhráme*; rečnícke otázky: *viete si predstaviť, že by tú istú manipuláciu využili, ak by prvoradým cieľom bola členka ich radov pani prezidentka?*; zvolacie vety: *Strašný to zločin! VEĎ TO JE CHORÉ!*).

Jazyk I. Matoviča sa vyznačuje vysokou figuratívnosťou, pomocou ktorej poimenúva deje v spoločnosti (metafory: *Ovečky, ktorým podhodíte akýkoľvek výmysel a oni ho bez reptania a zbytočných otázok spapkajú akoby to seno bolo ... stroje, ktoré úplne stratili nielen schopnosť pravdu vysloviť, ale ju čo i len hľadať a nájsť*. – *masívne vymieľanie hláv – hranie na city – aby sme sa ako spoločnosť zložili, zdravý rozum opustili a kapitulovali*; prirovnania: *púte pred je dom ako k Pannenke Márii – robiť pokusy na deťoch ala Mengele*; zvolania: *Strašný to zločin! – VEĎ TO JE CHORÉ!*; rečnícke otázky: *TOTO TU CHCEME?*) a expresívnosťou (*predposratosť pred „autoritami“* či *„majiteľmi pravdy“ – chorej hlavy – vraždu blázna – vystaviť drístom, slovnými zvratkami ukameňovať*). Metaforika I. Matoviča pritom pripomína vojnovú rétoriku (*to sú zbrane, ktoré nás v skutočnosti ničia – Kapitulovali pred chorými a bohužiaľ až úchylnými predstavami – Buď sám sebou a pravdu bráň ... a vyhráme*).

Tento boj za pravdu pritom prezentuje ako boj proti dezinformáciám, čo je výsostne aktuálna téma. Využíva výrazy ako *vymieľanie hláv, propagandistické rozhovory*, diskurz o útoku na LGBTI+ komunitu označuje ako *jednu obrovskú a dokonale prešpekulovanú manipuláciu*, pričom potvrdzuje tézu o tom, že prvoradým cieľom bol *hetero premiér*, čo naznačoval už v príspevku deň po teroristickom útoku, avšak vtedy danú informáciu nezneužíval v argumentácii proti názorovým oponentom.

Pozornosť orientuje na potenciálne pred reálnym a argumentuje *tisíckami detských tragédií, ktoré vidíme po svete. Kde je úplne bežné, že maloleté dieťa vyfasuje od chorej dospelaj hlavy dobrozdanie na blokátory puberty ... následne hormóny na „zmenu pohlavia“ ... a keď dieťa dospeje, už sa nevie vrátiť späť a nespočetnekrát preto spáchajú samovraždu*. Tisíciky detských tragédií síce nedokladuje žiadnymi dátami, avšak aj to sa snaží v ďalších statusoch napraviť.

Argumentačné fauly sa v uvedenom príspevku realizujú v rôznych podobách, napr. argumentácia strašiakom (*robiť pokusy na deťoch ala Mengele*), s ktorým zvykne byť spájaná argumentácia typu zlodej kričí: chyťte zlodeja (Gahér, 2003, s. 378). Ďalej sa tu objavuje argumentácia ad hominem (*test pravdy - viete si predstaviť, že by tú istú manipuláciu využili, ak by prvoradým cieľom bola členka ich radov pani prezidentka? Cha. To by sa dodnes robili dennodenné púte pred je dom ako k Pannenke Márii*), či argumentácia ad auditorem (*Verím, že sa proti týmto zvrátenostiam dokážeme spoločne postaviť; Prosím, nebud' ovca, never zaujatým médiám, myslí vlastnou hlavou. Bud' sám sebou a pravdu bráň ... a vyhráme*). Práve v tomto momente sa realizuje egoangažovanosť I. Matoviča: „Egoangažovanosť je tu orientovaná na to, aby jednotlivec realizoval tento (interpretáčny, pozn. J. R.) potenciál s nádejou (vierou, presvedčením, želaním, očakávaním), že túto realizáciu iní prijmú ako vklad do rozšírenia interpretačného obzoru“ (Dolník, 2012, s. 306). I. Matovič sa tak formuje ako bojovník za pravdu, bojovník proti zvrátenostiam, čím si odpovedá na otázku: Kým môžem byť?

V ten istý deň zverejnil I. Matovič ďalší status, ktorým podporuje svoje tvrdenia predložením príkladu „zo života“:

(24) 2. január 2023

O ČOM ČAPUTOVÁ, PS A ICH PRISLUHOVAČI V MÉDIÁCH MLČIA

Chloe Coleová, dievča, ktoré je dnes v USA symbolom toho, ako nebezpečné je ohlupovanie detí LGBTI+ ideológiou. Nedokážem žiť s pocitom, že by sme tieto úchylné hlúposti zaviedli aj na Slovensku. Veľmi odporúčam pozrieť do konca. 🙏
Stručne - v 12tich rokoch povedala rodičom, že je chlapec, lekár jej následne odsúhlasil užívať blokátory puberty a testosterón, v 15tich jej odrezali obe prsia ... až v 16tich si uvedomila, akú sprostosť spravila. Odtedy je tvárou kampane proti zhubnej a nebezpečnej propagande.

*(video – Dievča sa v 12r. rozhodlo pre zmenu pohlavia... No v 16r. zistil, že chybne)*¹⁸⁰

V pomenovaniach aktérov a javov sa slovník I. Matoviča výrazne približuje je slovníku extrémistov (*ČAPUTOVÁ, PS A ICH PRISLUHOVAČI V MÉDIÁCH; LGBTI+ ideológia; úchylné hlúposti*).

V uvedenom statute (24) ide o typický príklad kombinácie argumentácie s neúplnými údajmi, argumentácie strašiakom, argumentácie ad ingorantiam (zneužívanie nevedomosti, nešíkovanosti protivníka, ktorý nepozná fakty, alebo si ich nemôže overiť, porov. Gahér, s. 380), argumentácie ad misericordiam (argumentovanie pôsobením na city, napr. *Nedokážem žiť s pocitom, že by sme tieto úchylné hlúposti zaviedli aj na Slovensku*).

Stupňujúce sa narážky na názorových oponentov, politikov či zástancov práv LGBTI+ komunity, ako aj argumentácia v zmysle *Nedokážem žiť s pocitom*, sú manifestáciou nepriamej autoprezentácie, ktorá „je založená na devalvačnom zobrazovaní iých, a to takým spôsobom, aby daný subjekt evokoval evaluačné vnímanie

180 Dostupné na: <https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid02K5ceKw1pKg6zEV-CY8qgb8YumbhCp2TzpDsQoxweKvFVYuRPXtNm8SQuu3epQercNI> [cit. 29-9-2023].

jeho vlastností“ (Dolník, 2012, s. 307). Ide o egoangažované diskurzné konanie, ktorým sa odpovedá na otázku: Kým chcem byť?

O dva dni neskôr zverejnil odkaz na ďalší článok, čím pokračuje v argumentačných fauloch. Článok sa nesie v duchu „čím viac operácií, tým viac zničených životov“. I. Matovič pritom naznačuje, že operácie nie sú riešením pre transrodových ľudí:

(25) 4. január 2023

PROPAGANDA A BIZNIS ... a zničené tisícky životov

Viac ako 8-tisíc mladistvých čaká v Británii na gender zákroky a procedúry.

Nárast počtu čakajúcich predstavuje 2 400 percent za jednu dekádu.

Nové údaje od najväčšej štátom sponzorovanej britskej kliniky poskytujúcej procedúry súvisiace so zmenou pohlavia nepľnoletým osobám ukazujú, že na takéto zákroky čakajú tisíce mladých, informovala agentúra Reuters.

Podľa údajov, ktoré v júli zverejnila klinika Tavistock, takéto služby v rokoch 2021 a 2022 vyhľadalo viac ako 5 000 detí a dospievajúcich. Dokumenty nadobudnuté novinármi ale ukazujú, že ich počet medzitým ešte narástol a vysplhal sa na najmenej 8 000 v Anglicku a Walese.

Vo finančnom roku, ktorý skončil v marci 2022, vyhľadalo takéto služby 5 234 maloletých. Od apríla do októbra bolo doporučených viac ako 1 000 mladistvých.

Ešte pred desiatimi rokmi ich bolo 210, čiže nárast predstavuje 2 400 percent.

Počet mladistvých na čakacej listine na prvé vyšetrenie bol v júli 2022 o 67 percent vyšší ako v októbri 2020.

Tieto údaje ale neukazujú celú realitu, pretože nepľnoleté osoby v Británii vyhľadávajú blokátory puberty, hormóny opačného pohlavia a chirurgické zákroky súvisiace so zmenou pohlavia aj u súkromných poskytovateľov zdravotnej starostlivosti.

(preklad Postoj)¹⁸¹

Citovaný článok z denníka *Postoj*¹⁸² sa vyznačuje veľkým počtom konkrétnych údajov o záujemcoch o medicínsku starostlivosť spojenú s tranzíciou vo Veľkej Británii. Ide o článok, ktorý sa odvoláva na agentúru *Reuters* ako na zdroj, pričom uvádza aj konkrétny odkaz.¹⁸³ Originálny článok má však úplne iný názov (*Anglickí trans tínedžeri, stratení vo vákuu, čelia rastúcim prekážkam na ceste k starostlivosti*) aj odkaz.¹⁸⁴

181 Dostupné na: <https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid02KjqcJsAw-FXBxNwswTtVtoNNZYrSB43Hoa1LTvSpnT6gu7cwWCbD9W1yLJsd7gMtbl> [cit. 29-9-2023].

182 Lukáč, M. Viac ako 8-tisíc mladistvých čaká v Británii na gender zákroky a procedúry. *Postoj*, 3. január 2023. Dostupné na: <https://www.postoj.sk/121608/viac-ako-8-tisic-mladistvych-caka-v-britanii-na-gender-zakroky-a-procedury> [cit. 29-9-2023].

183 Rigby J. – Respaut, R. – Terhune, Ch. England's trans teens, lost in limbo, face mounting barriers to care. *Reuters*, 15. december 2022. Dostupné na: <https://www.reuters.com/investigates/special-report/britain-transyouth/> [cit. 29-9-2023].

184 „England's trans teens, lost in limbo, face mounting barriers to care“ (prekl. J. R.).

Ako naznačuje titulok originálnej správy, problém spočíva v neúmerne dlhých čakacích lehotách, ktoré negatívne vplyvajú na psychický stav transrodových ľudí. Autori správy uvádzajú mnoho konkrétnych prípadov konkrétnych osôb, ktoré pre nedostatočnú zdravotnú starostlivosť trpeli psychickými problémami: “We are on a waiting list for a waiting list,” said the mother, Rose, who asked to be identified by her first name only to protect her daughter’s privacy. “She basically feels suicidal every single day.” [„Sme na čakacom zozname na čakací zoznam,“ povedala matka Rose, ktorá požiadala o to, aby bola označovaná len krstným menom, aby chránila dcérine súkromie. „V zásade má samovražedné sklony každý deň.“].¹⁸⁵

Autor článku v denníku *Postoj* zámerne vyňal z pôvodného zdroja len číselné údaje, ktoré bez sprievodného textu vytvárajú obraz o obrovskom náraste čakateľov na proces tranzície, čím zámerne skresľuje vnímanie správy. Hoci zmyslom pôvodného článku je poukázať na to, koľko ľudí trpí nečinnosťou v oblasti zdravotnej starostlivosti pre transrodových ľudí, I. Matovičovi sa podarilo prekrútiť pôvod ich utrpenia, ktorý prispôsobuje svojim politickým zámerom a rétorike postavenej na nepravdivých alebo skreslených argumentoch.

Slovník súčasného slovenského jazyka (2006) definuje dezinformáciu ako „nepravdivú, vedome skreslenú informáciu, ktorej cieľom je ovplyvniť určitú skupinu ľudí, prípadne celú populáciu“. Čavojová, Panczová a Zavacká (2022) hovoria o dezinformáciách (resp. fake news), že sú to „zámerne šírené nepravdivé správy s vysoko emocionálnym vplyvom s cieľom manipulovať verejnú mienku“. Z uvedeného vyplýva, že hlavnými znakmi dezinformácií sú: a) uvedomenosť – ide o zámernú činnosť; b) nepravdivosť, resp. čiastočná pravdivosť, prípadne skreslenosť – ide o zavádzajúcu informáciu (kognitívna rovina); c) zámer ovplyvniť, manipulovať, zmiast’ prijímateľa (behaviorálna rovina); d) emocionálny vplyv (afektívna rovina); e) zacielenosť na určité skupiny, popr. širokú verejnosť (verejnú mienku). Ukazuje sa, že v prípade denníka *Postoj* a v prípade I. Matoviča ide práve o dezinformačný charakter textov.

Téma práv LGBTI+ komunity sa stala pre I. Matoviča nástrojom na šírenie dezinformácií a zároveň dôvodom na osobné útoky voči politickým kolegom či zástupcom médií, ako aj aktiváciu vlastnej egoangažovanosti, ktorá odpovedá na otázku: Kým nechcem byť:

(26) 5. január 2023

IMPOTENCIA ODVAHY

Niektorí ľudia pre vlastné výhody sú schopní v (ne)správnej chvíli zatvoriť oči a zlo nevidieť. Nie preto, že by ho neboli schopní vidieť, dobre ho vidia, ale ak sa tvária, že nevidia, čerpajú výhody. Bohužiaľ.

V politike je takéto konanie o to nebezpečnejšie. Ľudia si nás volia, aby sme strážili spravodlivosť a nie, že za osobné výhody sme ju ochotní vymeniť.

Bohužiaľ, mnoho takých ľudí v politike vidím. Nieкто sa tvári, že zlo nevidí, aby bol aj nabadúce na kandidátke. Iný, lebo je doslova predposratý z potenciálneho lynču pro(a)gresívnych médií.

Tak je to aj pri téme LGBTIXYZ+ agresívnej propagandy. Tí, od ktorých by ste čakali odvahu a prevrátené stoly v chráme, zbabelo mlčia, lebo sa boja. Mlčia, lebo pre nich má už väčšiu hodnotu pochvalný šplech v Denníku N(enávist') ako zničený život tisíciek detí.

*Vymeniť svedomie a boj za spravodlivosť za plnenie želaní manipulátorov z médií, je cesta do peklíčka, páni poserovia.*¹⁸⁶

Príspevok je ladený ako projekcia negatívnych vzorov, či už v politike alebo v médiách. Významovo aj výrazovo sa jazykové prostriedky, či už pomenovanie, opisné a pod., opakujú (prevrátený slovosled: *zatvoriť oči a zlo nevidieť*, expresívnosť: *doslova predposratý z potenciálneho lynču pro(a)gresívnych médií*, číselné vyjadrenia: *zničený život tisíciek detí*, opisné charakteristiky: *Tak je to aj pri téme LGBTIXYZ+ agresívnej propagandy – za plnenie želaní manipulátorov z médií*, priame oslovenia: *páni poserovia*).

Okrem toho, že ide o osočovanie politických kolegov, pomerne otázne vyznieva tvrdenie: *Ludia si nás volia, aby sme strážili spravodlivosť a nie, že za osobné výhody sme ju ochotní vymeniť*, a to najmä v spojitosti s témou práv LGBTI+ komunity. Okrem pochybnej myšlienky, že ľudia si volia politikov, aby vôbec strážili spravodlivosť (čo spadá do kompetencie iných inštitúcií, nie politikov), čitateľ tiež môže nadobudnúť dojem, že téma spravodlivosti v tomto prípade nepredpokladá konanie v zmysle odstraňovania diskriminačných podmienok vo vzťahu ku komunite, ale ide o spravodlivosť v zmysle konania proti priznaniu práv LGBTI+ ľudom, čo v jazyku I. Matoviča znamená „boj so zlom“, ktoré charakterizuje ako *zničený život tisíciek detí*, ktoré má byť výsledkom povolenia tranzície.

Statusy už povereného ministra financií, avšak vždy predsedu najsilnejšieho hnutia v parlamente, neunikajú pozornosti médií, na ktoré útočí. Takto môže udržiavať „diálogo“ v spoločensky komfortnej vzdialenosti. Okrem iného, vo svojom statuse prvýkrát používa pomenovanie *Denník N(enávist')*, ktoré sa objavuje v alternatívnych médiách, či v prejavoch krajne pravicovej časti parlamentu, a to v statuse z 5. januára, ktorý zverejnil pod titulkom ... *reakcia na jedného pána*.¹⁸⁷

Príspevok I. Matoviča je reakciou na článok šéfredaktora *Denníka N* Matúša Kostolného, ktorý v ten istý deň (5. január 2023) zverejnil svoje stanovisko pod názvom *Prečo nemôžem mlčať, keď Igor Matovič verejne ubližuje*.¹⁸⁸

Text I. Matoviča je štruktúrovaný do očíslovaných bodov, čím preberá štruktúru článku, na ktorú reaguje. Vo vyjadreniach je však adresný, oslovuje priamo šéfredaktora denníka a v závere oslovuje *rodičov obetí propagandy*.

186 Dostupné na: <https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid02G3ZwFEP7nooRU7-rLPLtDFK7rwd6efYadyKHgXVWU2cxwaUyPGJXPRG8rs7WE2Kl> [cit. 29-9-2023].

187 Dostupné na: <https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid021C7sgb2rp6mJ7dH2u7zALWo33rM9cZySp1cLhubAdCXdFXTVi5QCbk8s2Ys8FRyFl> [cit. 29-9-2023].

188 Kostolný, M. Prečo nemôžem mlčať, keď Igor Matovič verejne ubližuje. *Denník N*, 5. január 2023. Dostupné na: <https://dennikn.sk/3178801/preco-nemozem-mlcat-ked-igor-matovic-verejne-ublizuje/> [cit. 29-9-2023].

Uvedený status je dôležitý v tom zmysle, že je na ňom najvýraznejšie vidieť objektivizovanie celej komunity, a to len a) ako obeť v pozícii akoby nesvojprávnych osôb, pričom si pomáha vytváraním obrazu tápajúcich detí či tínedžerov; b) ako tému politickej rétoriky, pretože reálne útočí najmä na politických oponentov, médiá či vo všeobecnosti zástancov práv komunity; c) ako nástroj na realizáciu vlastnej egoangažovanosti.

Objektivizácia a) je nebezpečná z toho dôvodu, že nezohľadňuje to, že súčasťou komunity sú aj dospelí, ktorí majú už vyriešenú otázku svojej rodovej identity a ktorých nemožno hodnotiť ako *tápajúci* či *zmätení*. Vytvára sa tým obraz, že tranzícia sa týka len mladých ľudí a detí, ktoré treba chrániť. Sám I. Matovič sa pritom stavia do pozície ochrancu. Okrem toho má táto objektivizácia aj diskriminačný aspekt, keď I. Matovič opakovane hovorí o *prirodzenej ceste vysporiadania sa so svojím dospievaním*, resp. o *zdravom a normálnom sa vysporiadavaní sa so svojou sexualitou*, čím sa myslí *dobrý psychológ a psychiater*. Opakovane sa tak vyjadruje v tom zmysle, akoby bol rodový nesúlad (rodová dysfória) psychiatrickou diagnózou, na ktorú existujú psychologické, či psychiatrické liečebné postupy v zmysle zosúladenia psychiky s prirodzeným (prírodou daným) pohlavím. Transrodových ľudí zároveň objektivizuje ako obeť a ako potenciálnych psychiatrických pacientov.

Objektivizácia b) je nebezpečná z toho dôvodu, že sa tým opakuje diskurz, v rámci ktorého sa hovorí o právach komunity bez začlenenia tejto komunity do verejnej diskusie, problematika je len politickou témou diskusie privilegovanej skupiny o spôsobe existencie marginalizovanej skupiny, čím sa potláča sebarealizácia členov danej skupiny. Normalizácia existencie komunity v tomto zmysle neznamená sociálnu inklúziu, začlenenie do spoločnosti, ale prispôbenie komunity obrazu normálnosti, t. j. obrazu prirodzeného.

Obraz normálnosti sa dostáva do popredia v statusoch, v ktorých I. Matovič využíva obrazové príspevky vizualizujúce to, čo podľa autora príspevku nie je normálne:

(27) 13. január 2023¹⁸⁹

189 Dostupné na: <https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid02oivHYv3SgW3QKY-4SFzakT9KL4lnV1p4MLgU6Lew4RUGKB2rz5FyhNXg99WUbdM5Rl> [cit. 29-9-2023].

Sprievodný text vyňatý z rozprávky *Tri oříšky pro popelku* podčiarkuje satirický charakter príspevku. I. Matovič ukazuje nie bežný, z jeho perspektívy nie normálny obraz sobáša dvoch mužov, pričom jeden z nich má oblečené biele svadobné šaty s vlečkou. Ostrý výsmech je jedným z diskriminačných praktík namierených proti LGBTI+ komunite.

Prezentácia nie normálneho v príspevkoch I. Matoviča nemá len formu výsmechu. V závere analýzy uvádzame na porovnanie dva príspevky, v ktorých I. Matovič reagoval odlišným spôsobom, v oboch potenciálne diskriminačným:

(28) 28. október 2023¹⁹⁰

[Tehotná manželka odmietla fotenie, tak to spravil manžel, lebo už zaplatil 🤪🤪]¹⁹¹

(29) 24. január 2023

BUDÚCNOSŤ SLOVENSKA

*Vysnívaná budúcnosť pre Slovensko stranami Progresívne Slovensko (PS), Sloboda a Solidarita (SaS) a HLAS - sociálna demokracia. Je toto normálne? Môj názor poznáte.*¹⁹²

190 Dostupné na: <https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid02sTp1Eea-xG3bAhtwrjKQzZLD8UAEhAQNm2Fccc74vdUTTDeKmSvrjELyKxvyfHJXWl> [cit. 29-9-2023].

191 prekl. J. R.

192 Dostupné na: <https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid029c5247BtmW5YGG-STKMFSYmpydnxRCfMLchjtoT53jSZ3Tp778KCcd1wBULTrAs8gYl> [cit. 29-9-2023].

V prvom prípade ide o zjavnú štylizáciu muža do pozície tehotnej ženy (aby neprišiel o vynaložené finančné prostriedky), na čo I. Matovič reaguje pobaveným emotikomom. Opakuje sa tak motív z kap. 3, kde je takáto štylizácia zdrojom zábavy.

V druhom príspevku však ide o reálny prípad, o ktorom informovali médiá, pričom ide o transrodového muža, ktorý ešte neprešiel úplnou tranzíciou, bolo teda možné, aby otehotnel. Príspevok uvádza I. Matovič slovami *BUDÚCNOSŤ SLOVENSKA* (argumentácia strašiakom) a otázkou *Je toto normálne?* Obraz normality sa ukazuje ako základ diskriminačného používania jazyka ako nástroja, pričom I. Matovič sa sám stavia do pozície obhájcu všetkého, čo je normálne, tradičné, prirodzené. Formuláciou *Môj názor poznáte* odkazuje na obraz, ktorý si v diskurze o sebe vytvoril. Ten je výsledkom vlastnej seba projekcie v interakcii, ktorá je dominantným pojmom egolingvistického prístupu k jazyku.

Na základe vyjadrení I. Matoviča o LGBTI+ komunite sa ukazujú jeho seba-projekčné snahy. Ide len o konštruovanie vlastného ega v interakcii, čoho dôkazom môže byť využívanie rovnakých jazykovokomunikačných stratégií bez ohľadu na aktuálnu tému.

Hoci I. Matovič tvrdí, že *nikdy si nevyberám témy podľa prieskumov verejnej mienky, ale otvaram tie témy, o ktorých som vnútorne pevne presvedčený, že ich riešiť treba, lebo to tak úprimne cítim*; na tomto mieste nám ide o dokázanie úplného opaku, a to na príklade statusov, ktoré zverejňoval I. Matovič v období prvej vlny pandémie koronavírusu:

(30) 21. marec 2020

Už sám v mojej novej (dočasnej) kancelárii. Predchodca odtiaľto vládol za mieru, mňa čaká vojna. Držte palce 🍀🙌¹⁹³

193 Dostupné na: <https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/10218799434989422> [cit. 2-10-2020].

- (31) 2. apríl 2020
MUSÍME EŠTE PRITVRDIŤ, PREPÁČTE 🙏
Opatrenia, ktoré sme spustili, nás posunuli na tretie miesto na svete v ochrane ľudí pred coronou! 🙌 Preto, ak nepoľavíme a pritvrdíme ešte viac v našom doterajšom 'blackoute', t.j. vypínaní/spomalení Slovenska ... hnusobu porazíme. 🙌
Áno, zoberie nám to zo slobody, budú slzy a strádanie ... ale zachráňme stovky či tisíce životov našich blízkych. ❤️
#OdvážneÚprimnePreĽudi¹⁹⁴
- (32) 8. apríl 2020
Situácia je vážna, prosím, nebláznime!
(...)
Toto nie je pieskovisko, sme vo vojne s mimoriadne nebezpečným nepriateľom a akákoľvek demoralizácia tímu a útoky do vlastných radov sú v záujme zla, ktoré voči nám stojí.
#OdvážneÚprimnePreĽudi¹⁹⁵
- (33) 13. apríl 2020
ZLOČIN A TREST
Aký trest je podľa vás spravodlivý pre človeka, ktorý opatruje staručkých ľudí v domove sociálnych služieb a zatají, že bol napr. v Taliansku na dovolenke? Na čo by boli dobré všetky tie manévry celého Slovenska a strádanie ľudí, ak takto trestuhodne by sme si dokázali všetko pokaziť a ohroziť život tých najbezbrannejších?
Vážme si, prosím, to, čo sa nám spoločne podarilo dosiahnuť - veď nám v dobrom závidí celá Európa - a nedovoľme si to pokaziť pár exotmi, ktorí si myslia, že stojíme zoči-voči len nejakej "obyčajnej chrípke".
Život starého človeka je rovnako cenný ako život kohokoľvek iného. Chráňme ho o to skôr, keď vieme, ako veľmi sú teraz zraniteľní.¹⁹⁶
- (34) 16. apríl 2020
Cítim sa ako zbitý pes
(...)
Uvedomujem si, že nie som nositeľom dobrých správ a dnes letia tí, ktorí hovoria to, čo ľudia chcú počuť. Ja to robiť nebudem, prepáčte. Sľúbil som

194 Dostupné na: <https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/10218934959537451> [cit. 2-10-2020].

195 Dostupné na: <https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/10218989984633044> [cit. 2-10-2020].

196 Dostupné na: <https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/10219044338191849> [cit. 2-10-2020].

vám hovoriť pravdu a o to viac považujem za dôležité to robiť v tejto dobe.
Zďaleka sme ešte nepreskočili, vydržme a zvládneme to, aj keď to bude ešte
veľmi veľmi ťažké. 🤔
#OdvážneÚprimnePreĽudí¹⁹⁷

(35) 1. máj 2020

KTO SA HLÁSI?

Drakovi sme zastúpili krk ... poďme ho doraziť ;)

*Doplnené pre menej chápacích – Drak je Covid-19, ale v pohode to môže byť
aj Dračica Corona;)*¹⁹⁸

Súčasťou sebaobrazu I. Matoviča je jeho deklarované miesto medzi obyčajnými ľuďmi, čo sa prejavuje aj v jazykovej rovine, keď často využíva prvú osobu plurálu na znak spolupatričnosti, a to aj v apelatívnych prehovoroch (*prosím, nebláznime!; vydržme a zvládneme to, Chráňme ho o to skôr; vážme si, prosím*).

Na sprostredkovanie vlastného kognitívneho a emocionálneho sveta sa uňho stretávajú so slovesami hovorenia, myslenia a prežívania v kombinácii s expresívnymi výrazmi či citoslovcami (*opakovane hovorím brááá; cítim sa ako zbitý pes; nemám rád; verím, že pochopia; mal som s osadami, bohužiaľ, pravdu; sľúbil som vám hovoriť pravdu a o to viac považujem za dôležité to robiť v tejto dobe*).

Vo výrokoch môžeme sledovať najmä využívanie expresívneho jazyka a dôraz, ktorý sa kladie na emócie, a to najmä v pomenovacej rovine, keď pomenúva priamo vírus (*hnusoba, drak, nebezpečný nepriateľ, zlo*), členov či nominantov bývalej vlády, odporcov či oponentov presadzovaných postupov (*exoti, trkvás*). Patronizujúcim štýlom sa vyznačujú pomenovania ohrozených skupín obyvateľstva (*staručkých ľudí, najbezbrannejších*). Nie je neobvyklé využívanie metafor a metonymie, napr. keď sa hovorí o marginalizovaných skupinách (*môžu nám buchnúť osady*). Patronizácia a marginalizácia sú pritom základom diskriminačného používania jazyka. O využívaní metafory na sebaaprezentáciu píše aj A. Bohunická (porov. Bohunická, 2013, s. 97 – 116).

Základnou stratégiou I. Matoviča je sebaaprezentácia ako bojovníka (*mňa čaká vojna, hnusobu porazíme, poďme ju doraziť*) a ochrancu (*Chráňme ho o to skôr, keď vieme, ako veľmi sú teraz zraniteľní*), motivátora (*vydržme a zvládneme to*), zvestovateľa pravdy (*Sľúbil som vám hovoriť pravdu*), ktorý odoláva nástrahám zvonka aj znútra (*sebecké hry, blúznenie našich koalíčných partnerov*).

Rovnakým spôsobom postupuje aj v prípade témy LGBTI+ komunity. Ukazuje sa, že v danom prípade ide naozaj len o politickú tému, z čoho možno jasne vyvodiť uplatňovanie sebaprojekcie v procese konštituovania vlastného ega. V se-

197 Dostupné na: <https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/10219074369022601> [cit. 2-10-2020].

198 Dostupné na: <https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/10219249569722509> [cit. 2-10-2020].

baprojekčnej činnosti I. Matoviča dochádza k nadhodnocovaniu vlastnej osoby, a to na úkor slabších členov spoločenstva, čo možno chápať ako súčasť navodzovania vzťahov nerovnosti, a teda diskriminácie.

6.6 Zhrnutie

Jazyk ako nástroj diskriminácie sa v diskurze realizuje prostredníctvom nominácie, atribúcie, argumentácie, perspektivizácie, intenzifikácie či naopak zjemňovania (mitigácie) výpovede. Jazyk ako fenomén tretieho druhu sa prispôsobuje účelu, na ktorý ho používame, pričom isté jazykové prostriedky sa v diskriminačnom diskurze vyskytujú opakovane.

Realizáciu jazyka ako nástroja diskriminácie sme demonštrovali na príklade diskurzu o LGBTI+ komunite (z hľadiska témy), politického diskurzu (z hľadiska aktérov diskurzu) a mediálneho diskurzu (z hľadiska spôsobu realizácie komunikátu).

Z časového hľadiska sme mapovali diskurz približne ohraničený dvomi udalosťami, a to teroristickým útokom (12. októbra 2022) a návrhom zákona o fiduciárnom vyhlásení (19. január 2023).

Komunikácia politikov po teroristickom útoku sa vyznačovala neadekvátnymi reakciami, založenými na imaginačnej mentálnej manipulácii. Obete útoku boli označované nepriamo ako „dvaja mladí ľudia“, „mladé životy“ či „nevinné obete“ a pod. Ani jeden z politikov neuvádza ich civilné mená či tretiu obeť streľby, ktorá prežila, hoci ich totožnosť bola známa. Anonymizácia obetí či zamlčovanie pravej motivácie útoku (obete boli súčasťou LGBTI+ komunity) sú neadekvátnou reakciou na vraždu, ktorej predchádzalo zverejnenie ideologického manifestu útočníkom.

Reakcie politikov sa niesli v duchu prenášania pozornosti na iné obete, či už reálne alebo potenciálne (*lekári, hygienici, vládni politici, vedci, policajti, Ukrajinci, vyšetrovatelia, prokurátori*), pričom šlo o neadekvátne predsúvanie členov privilegovanej skupiny do pozície obetí (Eduard Heger). Výpovede politikov sa tiež vyznačovali snahou o presúvanie pozornosti na iných páchatel'ov (*asociál z osady*) či osoby zodpovedné za zvyšovanie nenávisť v spoločnosti (*názoroví oponenti, koalíčni či opoziční poslanci, prezidentka*). Neadekvátna komunikácia politikov po teroristickom útoku poškodila aj nasledujúcu spoločenskú diskusiu o zlepšení postavenia LGBTI+ komunity v slovenskej spoločnosti.

V období, keď sa diskusia o právach komunity stala spoločenskou požiadavkou, politické reakcie sa začali vyznačovať snahou o definovanie vlastnej politickej (aj sexuálnej) identity spojenej s delimitáciou voči danej menšine a polarizáciou voči názorovým oponentom či zástancami práv LGBTI+ komunity. Spúšťačom týchto politických reakcií bolo predloženie novely zákona o partnerskom spoluzití osôb rovnakého pohlavia. Otázka ochrany menšiny sa však uzavrela hlasovaním o uznesení NR SR proti zvyšujúcemu sa násiliu voči menšinám. Praktické problémy, ktoré vyplynuli z potreby riešiť spoločenské postavenie LGBTI+ komunity

a ktorých vyriešenie by prispelo k ochrane komunity ako takej, sa však stali témou politického súboja o tradičné hodnoty. Politické elity udržiavali diskurz, ktorý sa vyznačoval dezinterpretáčnymi či manipulatívnymi snahami so stupňujúcou sa expresivizáciou jazykovej komunikácie, čím sa v politickom diskurze normalizovali útoky na LGBTI+ komunitu. Útočný charakter diskurzu už prestal byť výhradne vecou rétoriky krajne pravicových strán.

Základom útokov boli najmä predstavy, ktoré o právach LGBTI+ komunity vytvárali práve politici (adopcia detí, tranzícia detí). Výroky sa vyznačovali vzbudzovaním strachu tým, že svoju pozornosť zamerali na deti ako na najzraniteľnejšiu skupinu. Diskusia sa pritom dotýkala práve inštitucionalizácie zväzkov párov rovnakého pohlavia, pričom stratégia politikov spočívala najmä v sebaaprezentácii, tzn. vo vytváraní vlastného politického a osobného obrazu, ktorý slúžil ako nástroj na zvyšovanie vlastnej dôveryhodnosti v očiach potenciálnych voličov. Vedľajším javom takejto komunikácie bol stav, v ktorom sa už požiadavka napĺňania základných ľudských práv členov menšiny nevnímala ako požiadavka vyplývajúca z priameho násilného útoku na menšinu ako sociálnu skupinu, ale ako požiadavka istých záujmových či ideologických skupín. Politici tak pokračovali v homofóbnej a transfóbnej rétorike, pričom komunita sa stala nielen témou politických bojov, čo čiastočne súviselo aj s blížiacimi sa komunálnymi voľbami, ale aj bojov informačných (šírenie dezinformácií).

Homofóbna a transfóbna rétorika sa stala súčasťou interakčnej seba projekcie, v rámci ktorej politici realizovali vlastné ego. Aj za cenu využívania argumentačných faulov či dezinformačných praktík sa téma postavenia a práv LGBTI+ komunity stala len nástrojom budovania vlastného naratívu politikov, v ktorom sa bojuje proti nepriateľom, úchylákom, proti zlu, za pravdu, za normálnosť. Realizáciu ega sme síce ilustrovali na výrokoch I. Matoviča, avšak podobnú rétoriku by sme našli aj u iných politických predstaviteľov. V období predloženia novely zákona o tzv. fiduciárnom vyhlásení boli vytvorené vhodné podmienky pre také nazeranie na páry rovnakého pohlavia, ktoré predstavujú hrozbu pre tradičnú rodinu.

ZÁVER

Na základe výskumu používania jazyka v rôznych typoch diskurzov sme sa snažili poukázať na využívanie jazyka ako nástroja a prostriedku diskriminácie, ako aj diskriminačného dôvodu. Diskrimináciu pritom chápeme ako vzťah dvoch subjektov (individuálnych či kolektívnych), v ktorom dochádza k narušaniu istoty a prejavuje sa v troch rovinách: v rovine poškodzujúceho rozlišovania, nerovného zaobchádzania či znevýhodňovania. Zároveň je diskriminácia činnosťou, ktorej zmyslom je navodzovanie a udržiavanie vzťahu nerovnosti medzi interaktantmi (kap. 1).

Hlavným sprostredkujúcim činiteľom medzi jazykom a spoločnosťou je diskurz, ktorý umožňuje vytvárať si vzťah k svetu (a všetkým javom v ňom) ako k objektu poznávania (kognitívno-hodnotiaci aspekt), k iným členom spoločnosti (interakčný aspekt), k vzťažnej skupine (afiliačný aspekt) a k sebe (egostabilizačný aspekt). V danom prípade hovoríme o jazyku ako o prostriedku vytvárania rôznych typov vzťahov (kognitívnych, komunikačných, sociálnych a pod.). Zároveň je diskurz tým činiteľom, ktorý umožňuje opakovane používať jazyk istým spôsobom, a tak ustaľovať, štandardizovať isté spôsoby používania jazykových prostriedkov. Jazyk sa v tomto zmysle chápe ako nástroj, ktorý je prispôbovaný danej jazykovej činnosti. Nakoniec, diskurz umožňuje tematizovať jazyk v rôznych prejavoch a reprodukovať ho ako (národnú) hodnotu, čím sa môže stať aj diskriminačným dôvodom (jazyk slúži ako hodnotiaci parameter) (kap. 2).

Ak hovoríme o diskriminácii v troch aspektoch, tzn. v poškodzujúcom rozlišovaní, nerovnom zaobchádzaní a znevýhodňovaní, nejde o izolované roviny, pretože tie sa v diskriminačnej činnosti objavujú všetky. Uvedené aspekty diskriminácie sa navzájom dopĺňajú a ovplyvňujú. Tak je to aj v prípade analyzovanej reklamy (kap. 3), ktorá tematizuje slovenskú ľudovú kultúru, pričom dôraz kladie na kombináciu vizuálnych prvkov tradičných a netradičných. Na základe postojov používateľov možno sledovať vytváranie a artikulovanie vzťahu k samotnej aktérke (ako k objektu poznávania), charakterizovaný ako rasizmus, tzn. poškodzujúce rozlišovanie na základe rasy. Výpovede používateľov sa pritom vyznačovali objektivizáciou aktérky spojenou s prisudzovaním neadekvátnych vlastností, popieraním jej identity a individuality, sebarealizácie, dokonca s dehumanizáciou. Ak sme hľadali odpoveď na otázku, kedy je rozlišovanie poškodzujúce, odpoveďou je také rozlišovanie, ktoré nevedie k poznaniu človeka a k jeho začleneniu do spoločnosti, ale je zamerané na človeka ako na problém (pre danú spoločnosť či kultúru). Poškodzujúce rozlišovanie je pre diskriminovaného človeka problémom, pretože jeho identifikácia so vzťažnou skupinou je zo strany danej skupiny odmietnutá, čím sa mu zabraňuje aktívne sa podieľať na tvorení či reprodukcii sociálnej kultúry. To znamená, že sa naruša bezproblémová existencia človeka v spoločnosti.

Poškodzujúce rozlišovanie je základom navodzovania vzťahu nerovnosti k iným členom spoločnosti, a to aj na základe používania jazyka, diskriminačným

dôvodom je v danom prípade jazyk (kap. 4). Ide o interakčný aspekt diskriminácie, keď na ňu nahliadame ako na asimilačno-akomodačnú činnosť, tzn. že členovia spoločnosti interagujú tak, že sa jazykovo prispôbujú svojmu okoliu, ale zároveň sa snažia o to, aby sa interakční partneri prispôbili im. V bezpríznakovej situácii sa interaktanti snažia o úspešné naplnenie komunikačnej činnosti zodpovedajúcej ich cieľom bez toho, aby sa interakcia vychýľovala k nerovnému vzťahu. V diskriminačnej situácii sa tento nerovný vzťah navodzuje, pričom interakcia je príznaková, aktivizuje sa vedomie príslušnosti k privilegovanej skupine, čo má vplyv na ďalšiu interakciu. V danom prípade má diskriminácia ako nerovné zaobchádzanie (na základe jazyka) mnoho rôznych podôb od subtílnejších (únik z komunikácie, odmietanie komunikovať s daným človekom) po intenzívnejšie, hrubšie prejavy (urážanie, výsmech, tzv. language shaming – zahanbovanie človeka na základe používania jazyka, pranierovanie jazyka, znižovanie kompetencie či inteligencie, či dokonca fyzický útok). Nerovnosť vzťahu pritom nechápeme ako vzťah vyplývajúci zo sociálnych statusov aktérov (napr. vzťah lekár – pacient). Vzťah nerovnosti (t. j. diskriminácia) vzniká na základe poškodzujúceho rozlišovania, pričom taká interakcia sa prejavuje napr. narušením solidarity medzi členmi spoločnosti (v zmysle „všetci patríme k sebe, do jedného spoločenstva“), zvyšovaním konkurencie medzi členmi spoločnosti či získavaním prevahy v komunikácii, argumentácii, a tiež uplatňovaním sociálnej prevahy (moci).

Uplatňovanie moci voči členom iných (jazykových) komunít sa odohráva aj vo vzťahu štátu a jeho občanov (kap. 5). Zásahy do jazykového a celkového kultúrneho života menšín zo strany štátu pritom môže mať nadozorné následky. Príkladom toho je rusínska menšina, ktorá je tretou najväčšou menšinou na Slovensku. Po postúpení Podkarpatskej Rusi Sovietskemu zväzu sa v druhej polovici 20. storočia začalo pre rusínsku menšinu na Slovensku „obdobie temna“ charakterizované snahou o násilnú asimiláciu s ukrajinskou menšinou. Výskum realizovaný riadenými rozhovormi ponúkol cenný materiál mapujúci toto obdobie z pohľadu bežných ľudí, ktorí boli zasiahnutí asimilačnou politikou. Ich výpovede sú dôkazom o cudzosti ukrajinského jazyka, ktorý sa napriek aktívnej snahe komunistického režimu neetabloval ako oficiálny jazyk pre rusínsku menšinu. Výpovede sú zároveň dôkazom o znevýhodňovaní menšinových jazykov na Slovensku, čo znamená, že vzdelávanie v danom jazyku sa vníma ako nepraktické oproti vzdelávaniu v slovenskom jazyku. To v súčasnosti vedie k postupnej asimilácii rusínskej menšiny so slovenským jazykovým spoločenstvom z dôvodu pasívnej menšinovej politiky Slovenskej republiky. Jazyková politika štátu sa tak môže aktívne, ale aj pasívne vyznačovať tzv. lingvicizmom, t. j. jazykovou diskrimináciou, ktorá vedie k postupnému znižovaniu počtu používateľov istého jazyka, tzn. že ide o jazykovú politiku založenú na jazykovej unifikácii a potláčajúcu jazykovú diverzitu. Pravda, je potrebné ďalej skúmať vplyv štátnej jazykovej politiky na vytváranie takých podmienok, ktoré v 21. storočí umožňujú vnímať používanie menšinového materinského jazyka a vzdelávanie sa v ňom ako nevýhodu.

Diskriminácia ako navodzovanie vzťahu nerovnosti môže byť realizovaná nielen znížením hodnoty (stigmatizáciou, marginalizáciou, exklúziou, asimiláciou a pod.) členov iných, neprivilegovaných skupín. Vzťah nerovnosti možno navodzovať aj aktívnym nadhodnocovaním vlastnej privilegovanej skupiny napriek tomu, že človek sa do danej skupiny narodí, o miesto v nej sa nijako nepričiní, rovnako ako sa nepričiní o to, že je súčasťou stigmatizovaných, či marginalizovaných skupín obyvateľstva. Napriek tomu aktívne nadhodnocovanie vlastnej privilegovanej skupiny je súčasťou diskriminačného diskurzu, napr. aj diskurzu o LGBTI+ komunite, ktorý vznikol po teroristickom útoku na Zámockej ulici dňa 12. októbra 2022 (kap. 6). Na príklade výrokov politických predstaviteľov po vražde sme skúmali spôsob používania jazyka ako nástroja diskriminácie. S využitím historicko-diskurznej analýzy Ruth Wodak sme interpretovali spôsoby, akými sa v krátkom období štandardizovali jazykové prostriedky príznačné pre krajne pravicové strany, a to aj v rétorike predstaviteľov tých strán, ktoré sa definujú ako demokratické. Ukázalo sa, že osobitné používanie jazyka bezprostredne po teroristickom útoku prispievalo k rozvinutiu neadekvátnej komunikácie, napr. využitím anonymizácie obetí, presúvaním pozornosti z reálnych obetí na potenciálne obete, z reálneho útočníka (ktorý patril k privilegovanej skupine) na iných útočníkov, ktorí viac vyhovovali rétorike politických predstaviteľov. Neadekvátna komunikácia politikov poškodila aj nasledujúcu spoločenskú diskusiu o prevencii diskriminačných a nenávisťných prejavov a o zlepšení postavenia, resp. o inklúzii LGBTI+ komunity v spoločnosti. Politické prejavy sa vyznačovali snahou o sebadefinovanie, sebaaprezentáciu a sebaprojekciu. Ego lingvistická perspektíva pritom poukazuje na nadhodnocovanie ako nepriamu stratégiu v diskriminačnom diskurze, ktorá vytvára nereálny pozitívny obraz o vlastnej skupine a osobe a zároveň má vplyv na tvorenie nereálneho negatívneho obrazu o diskriminovaných skupinách. Uvedený diskurz viedol k návrhu zákona o tzv. fiduciárnom vyhlásení, ktorý potvrdzuje nerovné postavenie medzi vzťahmi párov odlišného pohlavia (manželstvo) a vzťahmi párov rovnakého pohlavia. Potenciálne schválenie takého zákona (zo strany štátu, štátnej moci) by mal diskriminačný vplyv na LGBTI+ komunitu.

Diskriminačná inštrumentalizácia jazyka je osobitnou formou pragmatickej inštrumentalizácie jazyka. Pojem inštrumentalizmus sa spája s filozofom Johnom Deweym, ktorý bol jedným z hlavných predstaviteľov klasického pragmatizmu. J. Dewey považoval za hlavnú metódu skúmania skúsenosť, do ktorej zaradil aj predstavivosť. Poznanie plynúce zo skúmania skúsenosti je „inštrument alebo orgán úspešného konania“ (Dewey, 1998, s. 346). Poznávanie aj prostredníctvom predstaví môže prispieť k prekonávaniu prekážok, ktoré človeku do cesty kladie okolie. Predstavy sú totiž základom vytvárania si vzťahu k sebe, k objektom vo svojom okolí, k iným ľuďom, k spoločnosti ako takej. Ak je vôľa (pudenie) k životu v základe akejkoľvek (aj interpretačnej) činnosti, sú to práve predstavy, ktoré ju významným spôsobom usmerňujú. Ak je jazyková komunikácia neustálou interpretačnou a reinterpretáčnou činnosťou, jej vývoj je usmerňovaný abstraktnými predstavami, ktoré

máme o komunikačnom partnerovi, o situácii, téme, sebe a cieľoch, ktoré chceme dosiahnuť. Používanie jazyka v komunikácii je abstraktnými predstavami priamo ovplyvňované, významy konštruované prostredníctvom jazykových prostriedkov sú materializovanými predstavami. Výskum používania jazyka v komunikácii (či už ako nástroja alebo prostriedku) je spôsobom, ako preniknúť do psychiky človeka, do sveta predstáv. Schopnosť predstáv usmerňovať (nielen) našu (kognitívnu, komunikačnú, sociálnu) činnosť nazývame imaginálna mentálna manipulácia. Manipuláciu pritom chápeme vo význame „robiť isté úkony s niečím“, tzn. sprítomňovať, asociovať, kombinovať, upravovať atď. naše predstavy s istým cieľom, napr. v prípade reklamy na alkoholický výrobok používateľa na základe imagináčnej mentálnej manipulácie artikulovali vzťah k aktérke reklamy ako k objektu poznania v zmysle usúvzťažňovania s predstavami o istých sociálnych skupinách, ktoré charakterizovali ako cudzie, iné, neprispôsobivé, ohrozujúce slovenskú tradičnú kultúru. Imaginálna mentálna manipulácia má aj vonkajší rozmer vo vzťahu k iným ľuďom, tzn. že manipuláciu chápeme aj ako „ovplyvňovanie správania, myslenia a emócií iného človeka“. Podobná manipulácia je výsledkom interakcie ľudí a má mnoho podôb, pričom práve v diskriminačnej činnosti je možné badať spôsoby manipulácie človekom, keď sa cielene navodzuje nerovnosť medzi interaktantmi. Základom tejto nerovnosti je predstava o príslušnosti k privilegovanej skupine, ktorá smie určovať sociálnu hierarchiu a pravidlá. Výsledkom takej manipulácie môže byť aj interiorizácia nerovného postavenia zo strany diskriminovanej osoby, ako sme to konštatovali v prípade patronizujúcej reči uplatňovanej voči staršej skupine obyvateľstva, prípadne si celé skupiny (etniká) dokážu interiorizovať svoje menšinové postavenie, a tým aj predstavu o menejcennosti, čo prakticky otvára priestor pre pasívne prijímanie rozhodnutí štátu odrážajúce sa aj na etnickej či jazykovej identite. Naostatok sa manipulácia môže spájať s účelovým ovplyvňovaním ľudí prostredníctvom médií, reklamy, propagandy, čo sa prejavilo v komunikácii politikov po teroristickom útoku. Ich prejavy vykazovali prvky manipulácie až dezinformácie, výsledkom čoho bol diskurz naplnený negatívnymi vyjadreniami voči LGBTI+ komunite. Imaginálna mentálna manipulácia zohráva v jazykovej diskriminačnej činnosti veľkú úlohu, lebo umožňuje také používanie jazyka, ktoré napriek svojej antiracionálnosti (vecnej neopodstatnenosti) je úspešné, a tak je aj diskriminácia úspešnou činnosťou, ktorá je súčasťou každej sociálnej kultúry.

V rámci výskumu sme sa nevenovali mnohým aspektom používania jazyka, napr. spôsobom znižovania diskriminačných vplyvov pri používaní jazyka, čo si vyžaduje ďalší výskum. Naším cieľom bolo prispieť do odborného diskurzu o diskriminácii z hľadiska sociálnej jazykovedy ako vedy, ktorej úlohou je reagovať na sociálne problémy v spoločnosti. Hlbšia diskusia o jazykovej diskriminácii totiž na Slovensku chýba.

BIBLIOGRAFIA

- AFIFI, T. – AFIFI, W. (ed.) (2009): *Uncertainty, Information Management, and Disclosure Decisions*. New York: Routledge. 448 p.
- ALLPORT, G. W. (2004): *O povaze predsudků*. E. Geissler (prekl.). Praha: Prostor. 574 s.
- BAJZÍKOVÁ, E. – DOLNÍK, J. (1998): *Textová lingvistika*. Bratislava: STIMUL. 134 s.
- BANDURA, A. (1971): *Social Learning Theory*. New York: General Learning Press. 46 p.
- BARTALOŠOVÁ, P. (2020): Akomodačno-asimilačné procesy v intergeneračnej komunikácii z pohľadu seniorov. In: *Slovenská reč*, roč. 85, č. 1, s. 62 – 75.
- BLATNÝ, M. a kol. (2010): *Psychologie osobnosti*. Praha: Grada. 301 s.
- BOHUNICKÁ, A. (2013): *Variety metafory*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 132 s.
- BOHUNICKÁ, A. (2014): Ako niečo robiť slovami... a zarobiť (poznámky k lingvistickému instrumentalizmu). In: O. Orgoňová – K. Muziková – Z. Popovičová Sedláčková (ed.). *Jazyk a jazykoveda v interpretácii*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 146 – 154.
- BOROŠ, J. (2001): *Základy sociálnej psychológie (pre študujúcich humánne, sociálne a ekonomické vedy)*. Bratislava: IRIS. 227 s.
- CRYSTAL, D. (2000): *Language death*. New York: Cambridge University Press. 198 p.
- ČUNDERLÍK, Ľ. – PAVLÍČKOVÁ, Z. – RIŠIANOVÁ, S. (2017): Medzery antidiskriminačného zákona. Analýza potreby novelizácie antidiskriminačného zákona a súvisiacich právnych predpisov. Bratislava: Slovenské národné stredisko pre ľudské práva. 28 s. Dostupné online: http://diskriminacia.sk/wp/wp-content/uploads/Medzery_ADZ_SNSLP.pdf [cit. 26-9-2023].
- DANĚŠ, F. (1979): Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. In: J. Chloupek, (red.). *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia, s. 79 – 91.
- DAVID, J. (2006): Nicky v komunikaci na www chatu. In: E. Jandová a kol. *Čeština na www chatu*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. 262 s.
- DEBRECÉNIOVÁ, J. (2008): Čo (ne)vieme o diskriminácii. Bratislava: Občan a demokracia. 54 s. Dostupné online: <http://odz.sk/wp-content/uploads/304.pdf> [cit. 26-9-2023].
- DEWEY, J. (1969): Skúsenosť a filozofická metóda. In: I. Hrušovský – J. Bodnár (ed.). *Antológia z diel filozofov 8. Pragmatizmus, realizmus, fenomenológia, existencializmus*. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque, s. 99 – 121.
- DEWEY, J. (1998): Filozofia a americký národný život. In: E. Višňovský – F. Mihina (ed.). *Malá antológia filozofie 20. storočia. Zväzok 1. Pragmatizmus*. Bratislava: IRIS, s. 331 – 334.

DEWEY, J. (1998): Vplyv pragmatizmu na výchovu. In: E. Višňovský – F. Mihina (ed.). *Malá antológia filozofie 20. storočia. Zväzok 1. Pragmatizmus*. Bratislava: IRIS, s. 345 – 355.

DEWEY, J. (1998): Potreba obnovy filozofie. In: Višňovský – F. Mihina (ed.). *Malá antológia filozofie 20. storočia. Zväzok 1. Pragmatizmus*. Bratislava: IRIS, s. 367 – 403.

DOLNÍK, J. (2010a): *Jazyk, človek, kultúra*. Bratislava: Kalligram. 224 s.

DOLNÍK, J. (2010b): *Teória spisovného jazyka (so zreteľom na spisovnú slovenčinu)*. Bratislava: Veda, 301 s.

DOLNÍK, J. (2012): *Sila jazyka*. Bratislava: Kalligram. 368 s.

DOLNÍK, J. (2013a): *Všeobecná jazykoveda (Opis a vysvetľovanie jazyka)*. Bratislava: Veda. 375 s.

DOLNÍK, J. (2013b): Marginalizačná inštrumentalizácia jazyka. In: B. Soukupová – H. Nosková – P. Bednařík (ed.). *Paměť – národ – menšiny – marginalizace – identity. I*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, s. 233 – 239.

DOLNÍK, J. (2014): Interpretácia a autonomizácia. In: O. Orgoňová – K. Muziková – Z. Popovičová Sedláčková (ed.). *Jazyk a jazykoveda v interpretácii*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 21 – 32.

DOLNÍK, J. a kol. (2015): *Cudzosť – jazyk – spoločnosť*. Bratislava: Iris. 316 s.

DOLNÍK, J. (2017): *Jazyk v sociálnej kultúre*. Bratislava: VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 248 s.

DOLNÍK, J. (2018a): Lexikálny význam v recepcii. In: *Jazykovedný časopis. Pomenúvanie ako odraz komunikačných potrieb (slovotvorba, lexikológia a lexikografia, lexikálna a gramatická sémantika)*. Roč. 69, č. 3, s. 302 – 315.

DOLNÍK, J. (2018b): *Jazyk v pragmatike*. Bratislava: VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 198 s.

DOLNÍK, J. (2021): Inkluzívna komunikácia. In: *Slovenská reč*, roč. 86, č. 1, s. 3 – 20.

DOVCHIN, S. (2022): *Translingual Discrimination (Elements in Intercultural Communication)*. Cambridge: Cambridge University Press. Dostupné na: doi:10.1017/9781009209748 [cit. 26-9-2023].

DUFEK, O. (2018): *Kritická analýza jazykových ideológií v českém veřejném diskurzu (disertační práce)*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českého jazyka a teorie komunikace. 140 s. Dostupné na: <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/99124/140065366.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [cit. 26-9-2023].

DULIČENKO, Alexander D. (1996): Karpatorusínsky jazyk v kontexte regionálnych spisovných jazykov súčasných Slovanov. In: Magocsi P. R. (zost.). *Zrodil sa nový slovanský jazyk. Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku*. Vermont: Karpatorusínske výskumné centrum, s. 1 – 14.

DURKIN, K. (2006): Vývojová sociálna psychológia. In: HEWSTONE, M. – STROEBE, W. Sociálna psychológia. D. Brejlová – P. Le Roch (prekl.). Praha: Portál, s. r. o., s. 77 – 103.

FAIRCLOUGH, N. (2010): Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language. 2nd edition. London: Pearson Education Limited. 608 p.

FINDRA, J. (2009): Elektronická komunikačná sféra a jazyk internetovej komunikácie. In: Slovenská reč, roč. 43, č. 1, s. 11 – 18.

FUGATE, J. M. B., & BARRETT, L. F. (2014): The role of language on the perception and experience of emotion. In: T. M. Holtgraves (ed.). The Oxford handbook of language and social psychology. New York: Oxford University Press, pp. 280 – 294.

GAHÉR, F. (2003): Logika pre každého. Bratislava: Iris. 427 s.

GAVUROVÁ, M. (2021): Dialekt ako prejav identity. Fintice: FACE – Fórum alternatívnej kultúry a vzdelávania. 234 s.

GILES, H. – RAKIĆ, T. (2014): Language Attitudes: Social Determinants and Consequences of Language Variation. In: T. M. Holtgraves (ed.). The Oxford Handbook of Language and Social Psychology. New York: Oxford University Press, pp. 11 – 26.

GILES, H. (ed.) (2016): Communication Accommodation Theory. Negotiating Personal Relationships and Social Identities across Contexts. Cambridge: Cambridge University Press. 216 p.

GYÁRFÁŠOVÁ, O. – SEKULOVÁ, M. (2010): Diskriminácia a viacnásobná diskriminácia. Pohľady verejnosti na diskrimináciu, rovnosť a rovné zaobchádzanie. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky. 73 s. Dostupné na: https://www.ivo.sk/buxus/docs//publikacie/subory/Diskriminacia_a_viacnasobna_diskriminacia.pdf [cit. 27-5-2023].

KELLER, R. (1994): On Language Change. The Invisible Hand in Language. New York and London: Routledge. Taylor and Francis Group. 194 p.

KITE, M. E. – WHITLEY Jr., B. E. (2016): Psychology of Prejudice and Discrimination. 3rd Edition. New York and London: Routledge. Taylor and Francis Group. 713 p.

KMIŤOVÁ, J. (2013): Rusínske nárečie a jeho fungovanie v jazykovej situácii vo Svidníku a jeho okolí [bakalárska práca]. Univerzita Komenského v Bratislave. Filozofická fakulta; Katedra slovenského jazyka. 47 s.

KMIŤOVÁ, J. (2015): História a kultúra Rusínov na Slovensku v druhej polovici 20. storočia – ich odraz v riešení jazykovej otázky a vo vývine jazyka [diplomová práca]. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. Filozofická fakulta; Katedra slovenského jazyka. 103 s.

KMIŤOVÁ, J. (2017): Sociolingvistický výskum Rusínov v meste Svidník. In: Jazyk a jazykoveda v pohybe II. Zborník z medzinárodnej konferencie (Sociolingvistika – perspektívy, limity a mýty (Smolenice 11. – 13. 4. 2016)). B. Chocholová – L. Molnár Satinská – G. Múcsková (eds.). Bratislava: VEDA – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 310 – 320.

KONEČNÝ, S. (2011): Rusíni na Slovensku v dvadsiatom storočí. In: *Studium Carpato-Ruthenorum*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry 2011, s. 25 – 41.

KONEČNÝ, S. (2012): Historické kontexty formovania a vývoja rusínskeho etnika v Karpatoch. In: A. Duleba (zost.). *Rusíni na Slovensku – súčasné postavenie a historické kontexty vývinu*. Bratislava – Prešov: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 34 – 42.

KUBÁNI, V. (2010): *Všeobecná psychológia*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. 157 s. Dostupné na: <https://www.pulib.sk/web/pdf/web/viewer.html?file=/web/kniznica/elpub/dokument/Kubani5/subor/9788055501727.pdf> [cit. 26-9-2023].

KULICH, M. a kol. (2002): *Terorizmus – destabilizujúci fenomén súčasnosti a boj proti nemu*. Bratislava: Ministerstvo obrany SR – Inštitút obrany a bezpečnosti. 107 s. Dostupné na: https://encyklopediapoznania.sk/data/eknihy/terorizmus/terorizmus-_destabilizujuci_fenomen_sucasnosti.pdf [cit. 26-9-2023].

LIPINSKÝ, J. (2002): *Sebareflexia postavenia a vývoja Rusínov na Slovensku*. Prešov: Róbert Vico-vydavateľstvo. 128 s.

MAGOCSI, P. R. (1994): *Rusíni na Slovensku. Historický prehľad*. Prešov: Rusínska obroda. 119 s.

MAGOCSI, P. R. (1995): *Karpatskí Rusíni. USA: Karpatorusínske výskumné centrum*. Dostupné na: <https://www.rusyn.sk/data/files/9.pdf> [cit. 27-5-2023].

MAGOCSI, P. R. (1996): Rusínska jazyková otázka znovu nastolená. In: P. R. Magocsi (zost.). *Zrodil sa nový slovanský jazyk. Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku*. Vermont: Karpatorusínske výskumné centrum, s. 15 – 40.

MARKOVÁ, I. – MÜLLEROVÁ, O. – HOFFMANNOVÁ, J. (1999): Od teorie dialogu k institucionální komunikaci. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 60, č. 3, s. 195 – 213. Dostupné na: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3848> [cit. 26-9-2023].

MAŘÍKOVÁ, H. – PETRUSEK, M. – VODÁKOVÁ, A. (red.) (1996): *Velký sociologický slovník A – O*. Praha: Karolinum. 747 s.

MAŘÍKOVÁ, H. – PETRUSEK, M. – VODÁKOVÁ, A. (red.) (1996): *Velký sociologický slovník P – Ž*. Praha: Karolinum, s. 749 – 1627.

MOLNÁR SATINSKÁ, L. (2020): Individuálny jazykový manažment a jazykové stratégie maďarských študujúcich v Bratislave. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 71, č. 3, s. 351 – 372.

MOLNÁR SATINSKÁ, L. (2022): Jazykové problémy maďarskej komunity v Bratislave. In: I. Lanstyák – M. Samko – S. Sebők (ed.). *Jazykové a komunikačné problémy na Slovensku a ich manažment*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 230 – 246.

MÚČSKOVÁ, G. (2007): Diglosia v slovenskej jazykovej situácii (diachrónny pohľad). In: *Jazykovedný časopis*, roč. 58, č. 1, s. 47 – 53.

MUSILOVÁ, I. (prekl.) (2006): *Tréningový manual k antidiskriminácii pre súdnictvo. Všeobecná časť (Skrátený a upravený preklad)*. Graz: European Training

and Research Centre for Human Rights and Democracy (ETC). 29 s. Dostupné na: http://www.etc-graz.at/cms/fileadmin/user_upload/Projekte/laufend/ADTJ/Slovakia/manual_etc_translated.pdf [cit. 27-5-2023].

MUŠINKA, A. – POLLÁK, M. (2018): Darí sa. Úspešné príklady obcí v spoluživaní s Rómami. Levoča – Prešov: Občianske združenie KRÁSNY SPIŠ. 86 s.

NAKONEČNÝ, M. (2009): Sociální psychologie. Praha: Academic. 498 s.

ONDREJOVIČ, S. (ed.) (2007): Sociolinguistica Slovaca 6. Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. Referáty a diskusné príspevky z konferencie dňa 6. – 9. októbra 1965. Bratislava: VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 228 s.

ONDREJOVIČ, S. (2008): Jazyk, veda o jazyku, societa. Sociolingvistické etudy. Bratislava: VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 304 s.

ONDREJOVIČ, S. (2020a): Purizmus v diskriminačnom diskurze (1. časť). In: Slovenská reč, roč. 85, č. 2, s. 127 – 142.

ONDREJOVIČ, S. (2020): Purizmus v diskriminačnom diskurze (2. časť). In: Slovenská reč, roč. 85, č. 3, s. 243 – 264.

ORGOŇOVÁ, O. – DOLNÍK, J. (2010): Používanie jazyka. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 229 s.

ČAVOJOVÁ, V. – PANCZOVÁ, Z. – ZAVACKÁ, M. (2021): Fámy, konšpiračné teórie a dezinformácie očami spoločenských vied. Bratislava: Slovenská akadémia vied – Otvorená akadémia. Dostupné na: <https://indd.adobe.com/view/181b-67bb-0047-40ce-9e13-18c17d5b39be> [cit. 27-5-2023].

PEIRCE, Ch. S. (1998): Upevňovanie viery. In: E. Višňovský – F. Mihina (eds.). Malá antológia filozofie 20. storočia. Zväzok 1. Pragmatizmus. Bratislava: IRIS, s. 74 – 90.

PILLER, I. (2016): Linguistic diversity and social justice: An introduction to Applied Sociolinguistic. Oxford: Oxford University Press. 283 p.

PILLER, I. (2017): Language shaming: enacting linguistic subordination. Dostupné na: <https://www.jyu.fi/en/congress/applied-summerschool/summerschool2017/plenaries/language-shaming-enacting-linguistic-subordination> [cit. 26-9-2023].

PINTÉR, T. (2011): Diglosia alebo funkčný bilingvизmus v jazykovej situácii Rómov na Slovensku a v Maďarsku. In: Jazykovedný časopis, roč. 62, č. 1, s. 3 – 18.

PLÍŠKOVÁ, A. (2007): Rusínsky jazyk na Slovensku: načrt vývoja a súčasné problémy. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum v Prešove. 116 s.

REISIGL, M. – WODAK, R. (2017): The Discourse-Historical Approach (DHA). In: J. Flowerdew – J. E. Richardson (ed.). The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies. Abingdon: Routledge, pp. 87 – 121. Dostupné na: <https://www.researchgate.net/publication/251636976> [cit. 26-9-2023].

RUSINKOVÁ, J. (2019): Spisovná slovenčina ako prirodzený jazyk (Na pozadí jazykových postojov). In: Jazykovedné štúdie, XXXVI. Bratislava, VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 94 s.

RUŽIČKA, J. (1967): Tézy o slovenčine. In: Kultúra slova, roč. 1, č. 2, s. 33 – 40.

SATINSKÁ, L. (2014): Jazyková krajina Bratislavy: Dunajská ulica. In: V. Patráš (ed.). Polarity, paralely a prieniky jazykovej komunikácie. Zborník príspevkov z 8. medzinárodnej vedeckej konferencie o komunikácii konanej 6. – 7. 9. 2012 v Banskej Bystrici. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, s. 157 – 167.

SHERMAN, T. – ŠVELCH, J. (2015): „Grammar Nazis never sleep“: Facebook humor and the management of standard written language. In: E. Shohamy – K. A. King – O. Garcia – H. Kelly-Holmes (ed.). Language Policy. Thematic Issue: Language Policies on Social Network Sites. Vol. 14, No. 4. DOI:10.1007/s10993-014-9344-9. [cit. 26-9-2023].

SISÁK, M. (1996): Kodifikácia: ako ďalej? In: P. R. Magocsi (zost.). Zrodil sa nový slovanský jazyk. Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku. Vermont: Karpatorusínske výskumné centrum, s. 65 – 68.

SKUTNABB-KANGAS, T. – PHILLIPSON, R. (1995): Linguicide and Linguicism. Dostupné na: www.tove-skutnabb-kangas.org/dl/152-159-Skutnabb-Kangas-T-Phillipson-R-1995-Linguicide-and-Linguicism-In-ROLIG-papir-53-Roskilde-Universitetscenter.pdf [cit. 26-9-2023].

SKUTNABB-KANGAS, T. – PHILLIPSON, R. (2017): Linguistic rights and wrongs. In: Skutnabb-Kangas, Tove and Phillipson, Robert (eds.). Language Rights. London/New York. Series Critical Concepts in Language Studies. Volume 2: Language Policy in Education: Violations or Rights for All? Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/311453345_Linguistic_rights_and_wrights [cit. 26-9-2023].

SOÓKY, R. (2022): How (un)freedom is being developed: The linguistic world of one political party in Slovakia concerning liberalism. In: Jazykovedný časopis, roč. 73, č. 3, s. 329 – 353.

ŠMIGEL, M. (2006): Rusíni na Slovensku po II. svetovej vojne (rozvoj, jeho limity, optácia). In: A. Duleba – J. Hlavinka – S. Konečný – J. Lipinský (zost.). Rusíni – história, súčasnosť a perspektívy. Spoločenskovedný seminár, Prešov, 29. – 30. júna 2006. Prešov: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 26 – 39.

VAN DIJK, T. (1997): Discourse as Structure and Process (Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction). London: SAGE Publications Ltd. 356 p.

VAŠAŠOVÁ, Z. – SALBOT, V. (2010): Kapitoly zo všeobecnej psychológie (Vysokoškolské učebné texty). Banská Bystrica: Pedagogická fakulta, Občianske združenie Pedagóg. 83 s.

VEREŠOVÁ, M. a kol. (2011): Sociálna psychológia (Človek vo vzťahoch). Bratislava: Enigma. 296 s.

VOGLMAYR, I. (2008): Leitfaden fuer einen nicht-diskriminierenden Sprachgebrauch. Wien: Bundesministerium für Wirtschaft und Arbeit. 48 p.

ZIGO, M. (2008): Miesto Antológie vo vývinových súvislostiach slovenskej filozofie. In: FILOZOFIA, roč. 63, č. 10, s. 863 – 873.

ZOZULAK, A. (1996): Veľka udalosť v živote Rusínov. In: Magocsi P. R. (zost.). Zrodil sa nový slovanský jazyk. Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku. Vermont: Karpatorusínske výskumné centrum, s. 59 – 60.

Slovníky a encyklopédie:

Abdukcia [heslo]. Encyclopaedia Beliana. Dostupné na: <https://beliana.sav.sk/heslo/abdukcia> [cit. 26-9-2023].

Axióma [heslo]. Slovník súčasného slovenského jazyka (2006). Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=axi%C3%B3ma&s=exact&c=tcc8&cs=&d=sssj#> [cit. 26-9-2023].

Dezinformácia [heslo]. Slovník súčasného slovenského jazyka (2006). Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=dezinform%C3%A1cia&s=exact&c=u619&cs=&d=sssj#> [cit. 26-9-2023].

Diskriminácia [heslo]. Slovník súčasného slovenského jazyka (2006). Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=diskrimin%C3%A1cia&s=exact&c=T4f8&cs=&d=sssj&d=scs#> [cit. 26-9-2023].

Dôverník [heslo]. Slovník súčasného slovenského jazyka (2006). Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=d%C3%B4vern%C3%ADk&s=exact&c=y93b&cs=&d=sssj#> [cit. 26-9-2023].

Fiduciár [heslo]. Slovník cudzích slov (akademický) (2005). Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=fiduci%C3%A1r&s=exact&c=Wa72&cs=&d=scs#> [cit. 26-9-2023].

Ľudová kultúra [heslo]. Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom. Dostupné na: <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/ludova-kultura/> [cit. 26-9-2023].

Jazyková kritika [heslo]. Encyclopaedia Beliana. Dostupné na: <https://beliana.sav.sk/heslo/jazykova-kritika> [cit. 2023-09-23].

Kritická analýza diskurzu [heslo]. Nový encyklopedický slovník češtiny (autor hesla: J. Homoláč). Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/KRITICKÁ_ANALÝZA_DISKURZU [cit. 26-9-2023].

Kultúra [heslo]. Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom. Dostupné na: <https://www.ludovakultura.sk/encyklopedia/> [cit. 26-9-2023].

Manžel [heslo]. Slovník súčasného slovenského jazyka (2015). Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=man%C5%BEel&s=exact&c=i517&cs=&d=sssj#> [cit. 26-9-2023].

Nadeliť [heslo]. Slovník súčasného slovenského jazyka (2015). Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=nadeli%C5%A5&s=exact&c=j6b2&cs=&d=sssj#> [cit. 29-9-2023].

Národný jazyk, spisovný jazyk a nespisovné útvary národného jazyka [heslo]. Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Dostupné na: <https://pdfweb.truni.sk/e-ucebnice/vsjd/> [cit. 26-9-2023].

Partner [heslo]. Slovník súčasného slovenského jazyka (2021). Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=partner&s=exact&c=Fa7f&cs=&d=sssj#> [cit. 26-9-2023].

Poškodiť [heslo]. Slovenský synonymický slovník. Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=po%C5%A1kodi%C5%A5&s=exact&c=4473&cs=&d=sssj#> [cit. 26-9-2023].

Svet [heslo]. Otvorená filozofická encyklopédia. Dostupné na: <https://dai.fmph.uniba.sk/~filit/fvs/svet.html> [cit. 26-9-2023].

Vráta [heslo]. Slovník slovenského jazyka (1959 – 1968). Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=vr%C3%A1ta&s=exact&c=S91b&cs=&d=peciar#> [cit. 26-9-2023].

Vráta [heslo]. Krátky slovník slovenského jazyka (2003). Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=vr%C3%A1ta&s=exact&c=I161&cs=&d=kssj4#> [cit. 26-9-2023].

Dokumenty, kroniky:

Dohovor Rady Európy o predchádzaní násiliu na ženách a o boji proti nemu (Istanbulský dohovor). Dostupné na: <https://rm.coe.int/168046fc88> [cit. dňa 26-9-2023].

Dôvodová správa k návrhu zákona, ktorým sa menia a dopĺňajú viaceré zákony s cieľom zlepšenia ochrany detí a neplnoletých osôb pred hrozbou pedofílie a čoraz agresívnejšej LGBTI propagandy. Dostupné na: <https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=497748> [cit. dňa 2-10-2020].

Hlasovanie NR SR č. 105, 29. marec 2019. Dostupné na: <https://www.nrsr.sk/web/Page.aspx?sid=schodze/hlasovanie/hlasklub&ID=42055> [cit. dňa 26-9-2023].

Hlasovanie NR SR č. 300, 18. október 2022. Dostupné na: https://www.nrsr.sk/web/Default.aspx?sid=schodze%2Fhlasovanie%2Fhlasklub&ID=48666&fbclid=IwAR3NG-8exp8PS3nH8U_JcDS850RsT8boh3kNFpJboMSHT8ac8BfsSTiEr-ZY [cit. dňa 26-9-2023].

Hlasovanie NR SR č. 305, 19. október 2022. Dostupné na: <https://www.nrsr.sk/web/Page.aspx?sid=schodze/hlasovanie/hlasklub&ID=48673> [cit. dňa 26-9-2023].

Kronika mesta Svidník (1964). Dostupné na: <http://www.archiv.svidnik.sk/data/files/Kronika/1964.pdf> [cit. 29-9-2023].

Kronika mesta Svidník (1965). Dostupné na: <http://archiv.svidnik.sk/data/files/Kronika/1965.pdf> [cit. dňa 29-9-2023].

Kronika mesta Svidník (1968). Dostupné na: <http://www.archiv.svidnik.sk/data/files/Kronika/1968.pdf> [cit. 29-9-2023].

Kronika mesta Svidník (1980). Dostupné na: <http://www.archiv.svidnik.sk/data/files/Kronika/1980.pdf> [cit. 29-9-2023].

Kronika mesta Svidník (1981). Dostupné na: <http://www.svidnik.sk/data/files/Kronika/1981.pdf> [cit. 29-9-2023].

Legislatívny proces LP/2023/62 Zákon o fiduciárnom vyhlásení a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Dostupné na: <https://www.slov-lex.sk/legislativne-procesy/SK/LP/2023/62> [cit. 29-9-2023].

Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb. Dostupné na: <https://www.prezident.sk/upload-files/20522.pdf> [cit. 26-9-2023].

Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 270/1995 Z. z. Zákon o štátnom jazyku Slovenskej republiky. Dostupné na: https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1995/270/vyhlasene_znenie.html [cit. 27-5-2023].

Zákon č. 365/2004 Z. z. Zákon o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov (antidiskriminačný zákon). Dostupné na: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2004-365> [cit. 27-5-2023].

Internetové zdroje:

Dúhový PRIDE. Dostupné na: <https://duhovypride.sk/o-nas-2/> [cit. dňa 26-9-2023].

Negatívne postoje voči Rómom súvisia s nepriateľským politickým diskurzom. Slovenská akadémia vied, 7. február 2020. Dostupné na: https://www.sav.sk/index.php?lang=sk&doc=services-news&source_no=20&news_no=8688 [cit. dňa 26-9-2023].

O ľudských právach. Slovenské národné stredisko pre ľudské práva. Dostupné na: <http://www.snslp.sk/#menu=1428> [cit. dňa 4-2-2020].

Rádio Kompas. Dostupné na: <https://www.youtube.com/@radiokompas9081/about>.

Reakcia EÚ na terorizmus. Dostupné na: <https://www.consilium.europa.eu/sk/policies/fight-against-terrorism/> [cit. dňa 26-9-2023].

Sexuálna orientácia a rodová identita. Rodová rovnosť. Dostupné na: <https://www.gender.gov.sk/aktivity/temy/zakladne-pojmy/sexualna-orientacia-a-rodova-identita/> [cit. dňa 26-9-2023].

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2021. Obyvatelia – Základné výsledky. Dostupné na: <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/struktura-obyvatelstva-podla-materinskeho-jazyka/SR/SK0/SR> [cit. dňa 26-9-2023].

Zväz Rusínov-Ukrajincov. Dostupné na: <https://www.rusini-ukrajinci.sk/o-nas/>.

Milan Mazurek o cigánskom probléme (19.04.2019) [video]. Moje video, 15. jún 2019. Dostupné na: [https://www.mojevideo.sk/video/27877/milan_mazurek_o_ciganskom_probleme_\(19_04_2016\).html](https://www.mojevideo.sk/video/27877/milan_mazurek_o_ciganskom_probleme_(19_04_2016).html).

Útok Milana Mazureka na Moslimskú rodinu [video]. YouTube, 12. máj 2016. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=kR914TgpswE>.

Slovenské mamičky, pekné dcéry máte. Facebook, 14. september 2018. Dostupné na: <https://www.facebook.com/AbsolutVodkaSlovakia/photos/a.180315242045131/1842873872455918> [cit. 26-9-2023].

Som Natália a som Slovenka [video]. YouTube, 14. september 2018. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=wXyyYCI-hGg>.

Bratislava vs. Východ [diskusia]. Zpovednice, 10. august 2009. Dostupné na: <https://zpovednice.eu/detail.php?statusik=402417> [cit. 29-9-2023].

Dolniak, J. Slovak natočil sci-fi ako z Hollywoodu s nulovým rozpočtom a autentickými efektmi [diskusia]. Živé, 28. jún 2019. Dostupné na: <https://zive.aktuality.sk/diskusia/141014/slovak-natocil-sci-fi-ako-z-hollywoodu-s-nulovym-rozpocetom-a-autentickymi-efektmi/2/> [cit. 29-9-2023].

Folentová, V. Mladá lekárka opisuje svoj prvý rok: Muži pacienti sa neboja ma zastrašiť alebo ma oslovujú zlatko a miláčik. Denník N, 7. október 2022. Dostupné na: <https://www.dennikn.sk/zpravy/2022/10/07/mlada-lekarka-opisuje-svoj-prvy-rok-muzi-pacienti-sa-neboja-ma-zastra-sit-alebo-ma-oslovuju-zlatko-a-milacik/>.

né na: <https://dennikn.sk/3042950/mlada-lekarka-opisuje-svoj-prvy-rok-muzi-pacienti-sa-neboja-ma-zastrasit-alebo-ma-oslovuju-zlatko-a-milacik/> [cit. 29-9-2023].

Folentová, V – Tódová, M. Zadržali muža, ktorý v Bratislave ubil mladého Filipínca na smrť, prokurátor podal návrh na väzbu. Denník N, 2. jún 2018. Dostupné na: <https://dennikn.sk/1140303/zadrzali-muza-ktory-ubil-na-smrt-filipinca-vazba/?ref=list>.

Holinová, N. Slovenčina neumiera, netreba ju chrániť zákonom [diskusia]. Nový čas, 16. apríl 2009. Dostupné na: <https://domov.sme.sk/diskusie/1445245/holinova-slovencina-neumiera-netreba-ju-chranit-zakonom.html> [cit. 29-9-2023].

Kostolný, M. Prečo nemôžem mlčať, keď Igor Matovič verejne ubližuje. Denník N, 5. január 2023. Dostupné na: <https://dennikn.sk/3178801/preco-nemozem-mlcat-ked-igor-matovic-verejne-ublizuje/> [cit. 29-9-2023].

Kuruc, A. So sexuálnym obťažovaním sa stretla viac ako polovica populácie a viac ako dve tretiny žien. Dostupné na: <https://www.totojerovnost.eu/index.php/2022/10/07/so-sexualnym-obtazovanim-sa-stretla-viac-ako-polovica-populacie-a-viac-ako-dve-tretiny-zien/> [cit. 13-12-2022].

Lukáč, M. Viac ako 8-tisíc mladistvých čaká v Británii na gender zákroky a procedúry. Postoj, 3. január 2023. Dostupné na: <https://www.postoj.sk/121608/viac-ako-8-tisic-mladistvych-caka-v-britanii-na-gender-zakroky-a-procedury> [cit. 29-9-2023].

Marosz, D. Na Slovensku po slovensky. SME, 5. október 2017. Dostupné na: <https://blog.sme.sk/dianamarosz/nezaradene/na-slovensku-po-slovensky> [cit. 29-9-2023].

Martinčo, M. Štiavnik nadelil Petroviciam sedmičku, hetrik Mária Huja. Slušná návšteva aj vylúčenie v Hlbokom. SME, 7. november 2022. Dostupné na: <https://myzilina.sme.sk/c/23061778/stiavnik-nadelil-petroviciam-sedmicku-hetrik-maria-huja-slusna-navsteva-aj-vylucenie-v-hlbokom.html> [cit. 29-9-2023].

Mikušovič, D. „Slovenské mamičky, pekné dcéry máte“. Nacionalistov dráždi kampaň na Absolut vodku so speváčkou tmavej pleti. Denník N, 18. september 2018. Dostupné na: <https://dennikn.sk/1234175/slovenske-mamicky-pekne-dcery-mate-nacionalistov-drazdi-kampan-na-absolut-vodku-so-spevackou-tmavej-pleti/> [cit. 26-9-2023].

Plišková, A. Rusínsky jazyk na Slovensku po roku 1989. Dostupné na: http://www.rusynacademy.sk/slovak/sl_jazyk.html [cit. 27-5-2023].

Piško, M. Po maďarsky sa v škole nehovori, museli písať deti. SME, 20. október 2010. Dostupné na: <https://domov.sme.sk/c/5601792/po-madarsky-sa-v-skole-nehovori-museli-pisat-deti.html> [cit. 29-9-2023].

Rigby J. – Respaut, R. – Terhune, Ch. England's trans teens, lost in limbo, face mounting barriers to care. Reuters, 15. december 2022. Dostupné na: <https://www.reuters.com/investigates/special-report/britain-transyouth/> [cit. 29-9-2023].

Véghová, O. Ja som po maďarsky (časť 5. – Maďarka) [diskusia]. SME, 17. október 2017. Dostupné na: <https://blog.sme.sk/diskusie/3219042> [cit. 29-9-2023].

Véghová, O. Maďarka. SME, 18. september 2017. Dostupné na: <https://blog.sme.sk/veghova/spolocnost/madarka> [cit. 29-9-2023].

Zdút, M – Osvaldová, L. Útočníka zo Zámockej našli mŕtveho, k streľbe sa prihlásil na Twitteri, pár hodín predtým zverejnil manifest proti Židom a LGBTI. Denník N, 12. október 2022. Dostupné na: <https://dennikn.sk/3052833/k-strelbe-na-zamockej-sa-prihlasil-muz-na-twitteri-par-hodin-predtym-zverejnil-manifest-proti-zidom-a-lgbti/?ref=titl> [cit. 29-9-2023].

Vadí Vám iný prízvuk? [diskusia]. Birdz, 14. február 2022. Dostupné na: <https://www.birdz.sk/forum/vadi-vam-iny-prizvuk/194985-tema.html> [cit. 29-9-2023].

Ostrý súboj: Bratislava versus východ Slovenska! [blog]. Slovak Woman, 2. august 2016. Dostupné na: <https://slovakwoman.sk/ostry-suboj-bratislava-versus-vychod-slovenska/#> [cit. 29-9-2023].

Neviem vysloviť „r“: Strašne sa za to hanbím [poradňa]. Najmama, 27. január 2014. Dostupné na: <https://najmama.aktuality.sk/clanok/234272/neviem-vyslovit-r-strasne-sa-za-to-hanbim/> [cit. 29-9-2023].

Zvláštne kroky na ministerstve kultúry: zriaďujú nový odbor, odmietajú, že ide o jazykovú políciu [diskusia]. Topky, 7. august 2020. Dostupné na: https://www.topky.sk/cl/10/1947555/Zvlastne-kroky-na-ministerstve-kultury--Zriaduju-novy-odbor--odmietaju--ze-ide-o-jazykovu-policiu#disqus_holder [cit. 29-9-2023].

Sziliová: Voči slovenskému jazykovému zákonu treba zakročiť [diskusia]. Akuality, 5. február 2019. Dostupné na: <https://www.aktuality.sk/diskusia/140200/sziliova-voci-slovenskemu-jazykovemu-zakonu-je-potrebnne-zakrocit/5/> [cit. 29-9-2023].

Arcibiskup Orosch pochybuje o nevinosti obetí útoku na Zámockej. Polícia hovorí o hrubej manipulácii. Pravda, 4. november 2022. Dostupné na: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/646028-arcibiskup-orosch-pochybuje-o-nevinosti-obeti-utoku-na-zamockej/> [cit 29-9-2023].

Hedviga prehovorila na verejnosti, útok stále potvrdzuje. *Pravda*, 13. september 2006. Dostupné na: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/151613-hedviga-prehovorila-na-verejnosti-utok-stale-potvrdzuje/> [cit 29-9-2023].

Homosexualita nie je zločin, povedal pápež František. Vyzval biskupov, aby LGBTQ ľudí privítali v cirkvi. JOJ Noviny, 25. január 2023. Dostupné na: <https://www.noviny.sk/zahranicie/741961-homosexualita-nie-je-zlocin-povedal-papez-frantisek-vyzval-biskupov-aby-lgbtq-ludi-privital-v-cirkvi> [cit 29-9-2023].

Kauza Malinová sa po dvanástich rokoch skončila: Polícia už nevie určiť, či šlo o trestný čin. Topky, 22. november 2018. Dostupné na: <https://www.topky.sk/cl/100371/1753825/Kauza-Malinova-sa-po-dvanastich-rokoch-skoncila--Policia-uz-nevie-urcit-ci-slo-o-trestny-cin> [cit 29-9-2023].

Čaputová: Prípád Malinovej je dodnes symbolom zlyhania právneho štátu. Teraz, 25. august 2021. Dostupné na: https://www.teraz.sk/slovensko/prezidentka-pripad-hedviga-malinovej-j/572360-clanok.html?utm_source=teraz&utm_medium=organic&utm_campaign=click&utm_content=.%253Bsearch [cit 29-9-2023].

Na Slovensku po slovensky? Pozor, nasledujúce riadky nie sú vhodné pre citlivé povahy! Nový čas, 27. jún 2013. Dostupné na: <https://www.cas.sk/clanok/354633/na-slovensku-po-slovensky-pozor-nasledujuce-riadky-nie-su-vhodne-pre-citlive-povahy/> [cit. 29-9-2023].

Djoković nadelil dvoch kanárov, Murray stratil set. Športky, 17. január, 2012. Dostupné na: <https://sportky.zoznam.sk/c/78583/djokovic-nadelil-dvoch-kanarov-murray-stratil-set> [cit. 29-9-2023].

Rozlúštite tento nápis? Trnávčanov potrápila slovenčina! Nový čas, 25. november 2012. Dostupné na: <https://www.cas.sk/clanok/355745/rozlustite-tento-napis-trnavcanov-potrapila-slovencina/> [cit. 29-9-2023].

Ukazujú svoju pravú tvár. Gyimesi a Taraba chcú zakázať dúhovú vlajku a za jej vyvesenie pokutovať! Nový čas, 29. máj 2022. Dostupné na: <https://www.cas.sk/clanok/2683363/ukazuju-svoju-pravu-tvar-gyimesi-a-taraba-chcu-zakazat-duhovu-vlajku-a-za-jej-vyvesenie-pokutovat/> [cit. 29-9-2023].

REPUBLIKA prekladá „Orbánov zákon“ o ochrane detí pred pedofiliou a LGBT. Denník Republika, 5. júl 2021. Dostupné na: <https://www.dennik-republika.sk/republika-preklada-orbanov-zakon-o-ochrane-deti-pred-pedofiliou-a-lgbt/> [cit. 29-9-2023].

Pohneme sa konečne? SaS chce uľahčiť život homosexuálom aj ostatným: Je to partnerské spoluzitie. Nový čas, 25. august 2022. Dostupné na: <https://www.cas.sk/clanok/2711213/pohneme-sa-konecne-sas-chce-ulahcit-zivot-homosexualom-aj-ostatnym-je-to-partnerske-spoluzitie/> [cit. 29-9-2023].

Vo Švajčiarku uzavreli manželstvo prvé páry rovnakého pohlavia. Teraz, 2. júl 2022. dostupné na: <https://www.teraz.sk/zahranicie/vo-svajciarsku-uzavreli-manzelstvo-pr/645050-clanok.html> [cit. 29-9-2023].

Matovič opäť prestrelil. Status „som hetero“ považuje Marcinková za nevhodný a necitlivý. Pravda, 17. október 2022. Dostupné na: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/643939-matovic-opat-prestrelil-status-som-hetero-povazuje-marcinkova-za-nevhodny-a-necitlivy/> [cit. 29-9-2023].

Niektorých ROZLADIL, iní ho chápu: Ako vnímajú MATOVIČOV STATUS „Som hetero“ poslanci OĽaNO? Plus JEDEN DEŇ, 18. október 2022. Dostupné na: <https://www1.pluska.sk/spravy/z-domova/niektorych-rozladil-ini-ho-chapu-ako-vnimaju-matovicov-status-som-hetero-poslanci-olano> [cit. 29-9-2023].

<https://www.facebook.com/groups/jazykovaporadna/posts/4095318843902504/> [cit. 29-9-2023].

https://m.facebook.com/story.php/?story_fbid=345382865493612&id=277333422298557 [cit. 29-9-2023].

<https://www.facebook.com/groups/jazykovaporadna/posts/651086038325819/> [cit. 29-9-2023].

<https://www.facebook.com/slovencina>

<https://www.facebook.com/gramatikSK>

<https://www.facebook.com/spisovnaslovencina>

<https://www.facebook.com/gramatikSK/posts/pfbid0oXNdUXny-3EZWH36VCpAGyit24sEbfcVQFqK2psPgkoHEQNAwsYva3A9pFfmDyQuzl> [cit. 29-9-2023].

<https://www.facebook.com/spisovnaslovincina/photos/a.248714108795037/251329595200155/> [cit. 29-9-2023].

<https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid02kvdghkWM7zuzrT-d5Qf9vfJ6KnYbAHElaxwugsU53ZcnH4M8oko6HejaMTTBzH3Uvl> [cit. 29-9-2023].

<https://www.facebook.com/BorisKollarOfficial/posts/pfbid0sFFcFL3w6B-9CutYPRWX4yVGPXsk3WQcQzfJJCmKc2qwjnKExnsz6saMiUAKyithsl> [cit. 26-9-2023].

https://www.facebook.com/remisova.veronika/posts/651347366348880/?paipv=0&eav=AfbdYsxN8bDz44ayFb8w9gfrHVnAWtKubNLED1fG7kWae8lv_Mn8t4tR6qe6kVAhMgw&_rdr [cit. 26-9-2023].

<https://www.facebook.com/RichardSulik/posts/661882408634574:0> [cit. 26-9-2023].

<https://www.facebook.com/HlasSocialnaDemokracia/posts/pfbid0aSzJ-p6RPGS41BPwoadEqBdxxVNspG7sZLuc6eEALCQtfpNNujaDCQ4VQsWbKthjbl> [cit. 26-9-2023].

<https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/10219121562402406> [cit. dňa 2-10-2020].

<https://www.facebook.com/smersd/posts/pfbid0z8e9ZUzTQjXLqzXVey-kdSsQo7R4ChKAfoj6RzUftccsPwt4cfJ1HcQCbQM7AmnPUI> [cit. dňa 2-10-2020].

<https://www.facebook.com/ing.milan.uhrik/posts/pfbid023Sdfy1TMKhjE-iwoCiN16WDT2N9JRQDePvm3oQExDHKzM97KBVvdLwm9WFR8sCnX2l> [cit. dňa 2-10-2020].

<https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid0SzxHsaL4UebmEu-ivERfEznBfkuJkKwAzp2gnCMjGdXUfkTigZzaPhDZ6pDS4iAhXl> [cit. 26-9-2023].

<https://www.facebook.com/schlosarofficialfanpage/posts/pfbid02vuTKQ-87gbUwYfeQGK1HVR2v7gphK8L91r4khMx1z5bk48aHfwjXMV97M3MDEAY-sXl> [cit. 26-9-2023].

<https://www.facebook.com/Kotlebaofficialfanpage/posts/pfbid0vzNR6Tyho-T5JD3iBJFnWF8Cna7Po8zdntuPKx36etKczeewnZ63Y8LJaiEAsPvPal> [cit. 26-9-2023].

<https://www.facebook.com/Kotlebaofficialfanpage/posts/pfbid02kvXmiYd-HU2BbuddeJMyRMNPPWDpguSat2rmcHU62m73zRRPiV2wjGztpZ2nZSD2hl> [cit. 26-9-2023].

<https://www.facebook.com/Kotlebaofficialfanpage/posts/pfbid0veiEkkVAR-hUn7CS6dpX1kJ63fK9yexy6GkpHmn8hj4Dxs4qnzYvgXq5pRQefCCigl> [cit. 26-9-2023].

https://m.facebook.com/Kotlebaofficialfanpage/posts/pfbid02TQDrmkhu3v8z97BmTBpN4jDJ3H624MjZyXtsULcxnkR6YejKMECC6sWU22Bi1Adl?_rdr [cit. 26-9-2023].

https://www.facebook.com/robertficosk/videos/1266472380819690/?paip-v=0&eav=AfaopcQS9GQKfWutVnUC3nysJV-_tiBo1QI0iT6m7I8C17kQ2MehpwK2MvLkKcL0rYc&_rdr [cit. 26-9-2023].

<https://www.facebook.com/BorisKollarOfficial/posts/pfbid0JYjTy9aimUYJetKB6vTXADNJygjzELHnNyny2s3N7v2nmfvq5cBaGprsBryaSXG4l> [cit. 26-9-2023].

<https://www.facebook.com/BorisKollarOfficial/posts/to-co-si-tu-dovolujuniekitori-utecencina-drahych-autach-a-myslia-si-ze-nam-tu-bu/664973624986251/> [cit. 26-9-2023].

<https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid04HLLLPTBhJLM-H3Q2jBm9hkwYEFXpbFcXjaZc7WTJZ4q9FpfPdiXSogqafCYwEsag!> [cit. 26-9-2023].

<https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid025n1DfvRMST5N-tLSMfmHqu1tHCPme5nh4eLGucpgo4fP6qeV3TmvBSuUuKtxLtbkl> [cit. 29-9-2023].

<https://www.facebook.com/notes/345086833462452/> [cit. 29-9-2023].

<https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid01KDf2yzNazP7VW-fZR6NW99M3FYZ2gWRoQjC5QoGSdAchh69hANXCHKYN7uDJwmJDl> [cit. 29-9-2023].

<https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid02qxU97GtpLuxZ-DrcLmFXQDgPi4wQspu4nrTtmPgrSiMqyhE31wkqeGFdPafUAptMl> [cit. 29-9-2023].

<https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid02K5ceKw1pKg-6zEVCY8qgb8YumbhCp2TzpDsQoxweKvFVYuRPXtNm8SQuu3epQercNl> [cit. 29-9-2023].

<https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid02KjqcJsAwFXBX-NswTtVtoNNZYrSB43Hoa1LTvSpnT6gu7cwWCbD9W1yLJsd7gMtbl> [cit. 29-9-2023].

<https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid02G3ZwFEP7noo-RU7rLPLTdFK7rwd6efYadyKHgXVivWU2cxwaUyPGJXPRG8rs7WE2Kl> [cit. 29-9-2023].

<https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid021C7s-gb2rp6mJ7dH2u7zALWo33rM9cZySplcLhubAdCXdfxTVi5QCbk8s2Ys8FRyFl> [cit. 29-9-2023].

<https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid02oivHYv3SgW3Q-KY4SFzakT9KL41nV1p4MLgU6Lew4RUGKB2rz5FyhNXg99WUbdM5Rl> [cit. 29-9-2023].

<https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid02sTp1Eeax-G3bAhtwrjKQzZLD8UAEhAQNm2Fccc74vdUTTDeKmSvrjELyKxvyfHJXWl> [cit. 29-9-2023].

<https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/pfbid029c5247BtmW5YG-STKMFSYmpydnxRCfMLchjtoT53jSZ3Tp778KCcd1wBULTrAs8gYl> [cit. 29-9-2023].

<https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/10218799434989422> [cit. 2-10-2020].

<https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/10218934959537451> [cit. 2-10-2020].

<https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/10218989984633044> [cit. 2-10-2020].

<https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/10219044338191849> [cit. 2-10-2020].

<https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/10219074369022601> [cit. 2-10-2020].

<https://www.facebook.com/igor.matovic.7/posts/10219249569722509> [cit. 2-10-2020].

Monografia sa zaraďuje do kategórie vedeckých prác mienených ako príspevok k opisu a vysvetľovaniu vzťahov v sociálnom živote ľudí z perspektívy používania jazyka a tým aj k riešeniu vzťahových problémov. Patrí teda do oblasti sociálnej lingvistiky, zahŕňajúcej jazykovedné výskumy motivované úsilím o výraznejšie zapojenie náuky o jazyku do sociálnych vied s cieľom zvýšiť praktickú užitočnosť lingvistiky. Diskriminácia je nesporne závažný problém spoločenskej praxe, a teda téma monografie sa týka javu, ktorého vedecké osvetľovanie je stále výsostne žiaduce. Monografia je tematicky aktuálna z hľadiska súčasného stavu vývoja jazykovedy i spoločenskej objednávky.

Prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.

Autorka na mnoha názorných príkladoch veľmi dôkladne analyzuje stratégie, použitie argumentačných postupů a jazykových prostriedků při projevoování, vytváření či reprodukování/udržování projevů diskriminace v mluvených i psaných textech. Analýza je veľmi pečlivá a tematické oblasti, z nichž jsou příklady čerpaný, jsou rovněž velmi aktuální, zvláště v poslední kapitole skutečně ryze současné.

Mgr. Lucie Jilková, Ph.D.